

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ
VE BUNLARIN KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

TOGZHAN TURGANBAYEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2021

©2021-Togzhan TURGANBAYEVA

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ
VE BUNLARIN KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

OIL AND NATURAL GAS RESERVES OF KAZAKHSTAN AND
ITS IMPACT ON COUNTRY'S FOREIGN POLICY

Hazırlayan
TOGZHAN TURGANBAYEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Togzhan TURGANBAYEVA tarafından hazırlanan “Kazakistan’da Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri ve Bunların Kazakistan Dış Politikasına Etkisi” adlı tez çalışması 20/01/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Nur Çetin

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç Özcan

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

20/01/2021

(İmza)

Doç. Dr. Hüseyin Şimşek

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/01/2021

Togzhan Turganbayeva

İmza

ÖZET

KAZAKİSTAN'DA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ VE BUNLARIN KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Togzhan TURGANBAYEVA

Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2021 – 145 sayfa

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Prof. Dr. Nur Çetin

Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç Özcan

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkmasıyla başlayan yeni dönemde ortaya çıkan bağımsız devletler, uluslararası düzende belirlenen koşullar çerçevesinde yeni ortama uymak için çaba sarf etmektedir. Fakat yine de büyük güçler bu düzenin ana oyuncularını rolünde devam etmek istemektedir.

Enerji güvenliği açısından değerlendirildiğinde günümüzde Orta Asya, hidrokarbon kaynakları açısından zengin bölgelerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Dünya üzerinde geniş coğrafyaya sahip ve enerji kaynakları açısından zengin olan Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşan diğer ülkeler arasında önemli bir konumdadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük güçlerin ilgi noktası haline gelen Kazakistan'da, demografik yapının ve askeri gücün zayıflığı, ülkenin güvenliğini tehdit eden önemli unsurlardır. Bu nedenle bağımsızlığına yeni kavuşan Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve büyük güçlerin enerji kaynaklarına olan ilgisini kullanarak kendi askeri, siyasi ve iktisadi olanaklarını kullanması bunların yanı sıra demografik yapı konusunda bazı adımların atması, ülkenin kalkınması doğrultusunda stratejik önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Kazakistan dış politikasının oluşturulmasında, petrol ve doğal gazın önemi anlatılmakta ve enerji kaynaklarının çok yönlü ülke politikasında nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Tezin temel amacı, Kazakistan'da petrol ve doğal gaz üretimi ve gelişimi için büyük güçler ve şirketler tarafından yapılan projelerin ve işlevlerin tespit edilerek bunların Kazakistan enerji politikasına yönelik etkisinin analiz edilmesidir. Ortaya çıkan veriler ışığında ülkenin çok yönlü politikasında ve ekonomi kalkınmasında petrol ve doğal gazın, itici güç olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: doğal gaz, enerji politikası, Kazakistan, petrol, Sovyetler Birliği.

ABSTRACT

OIL AND NATURAL GAS RESERVES OF KAZAKHSTAN AND ITS IMPACT ON COUNTRY'S FOREIGN POLICY

M.Sc.Thesis

Preparer: Togzhan TURGANBAYEVA

Advisor : Prof. Dr. Ahmet Gökbel

2021 – 145 Pages

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Prof. Dr. Nur Çetin

Dr. Faculty Member Arif Behiç Özcan

The fall of the Soviet Union and the consequent end of the bipolar world resulted in the forming new countries which was the beginning of a new era. Although former Soviet countries make efforts to adapt to the new conditions that came with the new world order, the great powers remain major actors of the current setup.

In the analysis from the point of view of energy security, today's Central Asia is considered to be one of the richest regions in oil and gas resources. Kazakhstan is the leading country in Central Asia with the largest landmass and wealth of energy resources. Therefore, following the dissolution of the Soviet Union, the country immediately caught the interests of major powers. On the other hand, Kazakhstan's very low demographic structure and weak military power can be considered a threat to the national security. For this reason, the transition of Kazakhstan to the free market and the using of its own military power, political and economic opportunities in cooperation with the great powers are strategically important in the development of the country.

This paper focusses on the importance of oil and natural gas in the formation of the foreign policy of Kazakhstan. It is also explained how energy resources are used as a tool in the country's policy. The main aim of the thesis is to present the projects invested by great powers for a good production and development of oil and natural gas, and to analyze their impact on Kazakhstan's energy policy. In the light of the data, it is discussed whether oil and natural gas are the driving force in the country's multi-directional policy and economy.

Keywords: energy policy, Kazakhstan, natural gas, oil, Soviet Union.

ÖN SÖZ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Kazakistan sadece siyasi olarak değil ayrıca ekonomik olarak dönüşüm sürecine girer. Diğer eski Sovyet cumhuriyetlerin karşılığında Kazakistan, ekonomik yapıda köklü değişiklikler yaparak üretim sistemini modernize etmek zorunda kalır. Özellikle petrol ve doğal gaz üretimi, Kazakistan için stratejik önem sağlar aynı zamanda ekonomik krizden sonra ülkenin dünya pazarına çıkabilmesi ve ekonomisinin kalkınması açısından büyük öneme sahiptir.

Araştırmamızda Kazakistan enerji kaynaklarının ülkenin dış politikasına etkisi ve bu sebeple büyük güçlerle kurduğu ilişkiler analiz edilecektir. Bu noktadan çalışmamızın her aşamasında bilimsel katkı ve kendi yardımını esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Gökbel'e tüm özverilerinden dolayı teşekkürümü sunuyorum. Akademik hayatta bu günlere gelmemde destek olan Doç. Dr. Erman Akıllı'ya, tez araştırmam sürecinde gerekli literatüre ulaşmamda bana yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Nur Çetin'e, hayatım boyunca benden maddi-manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve sürekli yanımda bulunan annem Zinaida Zekeyeva'ya teşekkür ve şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	1
GİRİŞ.....	4
I BÖLÜM	8
KAZAKİSTAN'IN TARİHİ GELİŞİMİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	8
1. TARİHİ GELİŞİMİ.....	8
1.1. Rus Çarlığı'nın Orta Asya'ya Girişi ve Kazak Topraklarına Hakim Olması	8
1.2. 1917 Bolşevik Devrimi'nden 1924 Bölünmesine Kazakistan.....	10
1.3. Stalin Dönemi'nde Kazakistandaki Gelişmeler	13
1.4. Kruşçev Dönemi.....	18
1.5. Brejnev Dönemi	21
1.6. Gorbaçov Dönemi.....	24
1.7. Bağımsızlık sonrası Kazakistan.....	27
2. COĞRAFİ DURUMU ve DEMOGRAFİK YAPISI.....	35
2.1. Coğrafi Durum.....	35
2.2. Demografik Yapı	38
II BÖLÜM.....	41
KAZAKİSTAN'DA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ	41
1. KAZAKİSTAN'DA PETROL.....	41

1.1. Kazak Topraklarında İlk Petrol Keşifleri.....	41
1.2. Sovyetler Birliği Döneminde (1917 – 1991) Kazak Topraklarında Petrolün Durumu	44
1.3. Petrol Alanları	46
1.3.1. Tengiz Sahası.....	48
1.3.2. Kaşagan Sahası.....	52
1.3.3. Karaçaganak Sahası.....	54
1.3.4. Diğer Sahalar	57
1.4. Petrol Rafinerileri ve Arıtımı	64
1.4.1. JSC Atırau Rafinerisi.....	65
1.4.2. Pavlodar Petrokimya Rafinerisi.....	66
1.4.3. Çimkent Petrol Rafinerisi	67
1.5. Petrol Boru Hatları.....	68
1.5.1. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC).....	70
1.5.2. Atırau – Samara Boru Hattı.....	72
1.5.3. Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı Alternatifi	73
1.5.4. Kazakistan–Çin Rotası	74
2. KAZAKİSTAN’DA DOĞAL GAZ.....	75
2.1. Kazak Topraklarında İlk Doğal Gaz Keşifleri ve Rezervi	75
2.2. Doğal Gaz Boru Hatları	79
2.2.1. Orta Asya Merkez (CAC) Doğal Gaz Boru Hattı	81
2.2.2. Orta Asya – Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	82
2.2.3. Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	84
3. KAZMUNAYGAZ	86
BÖLÜM III	90
PETROL VE DOĞAL GAZ’IN KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASI’NDAKİ YERİ .	86

1. HAZAR'IN STATÜSÜ PROBLEMİ.....	90
1.1. Hazar Denizi'nin Tarihsel Arka Planı.....	90
1.2. Kazakistan'ın Hazar'ın Statüsü Problemine Yaklaşımı.....	93
2. RUSYA İLE İLİŞKİLER.....	97
2.1. Enerji Sektöründe Rusya–Kazakistan İlişkileri	99
2.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları.....	103
3. ÇİN İLE İLİŞKİLER	106
3.1. Çin'in Orta Asya'daki Enerji Stratejisi	106
3.2. Enerji Sektöründe Kazakistan – Çin İlişkileri	110
4. ABD İLE İLİŞKİLER.....	114
4.1. Kazakistan ve ABD İşbirliğinde İlk Aşamalar	114
4.2. Kazakistan Enerji Sektöründe ABD'nin Rolü.....	117
5. AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER	119
5.1. AB'nin Orta Asya'ya Yönelik Yaklaşımı	119
5.2. AB'nin Kazakistan'a Yönelik Enerji Politikası.....	121
SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	128

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri ticaret yollarının güvenliliği ile ekonomi arasındaki yakın ilişki, bugün de hala önemini artırarak devam etmektedir. XX yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 2000’li yıllara kadar yapılan bilimsel araştırmalara göre enerjinin ekonomi üzerindeki etkisi son derece önem arz ettiği ortaya konmuştur. Günümüzde ise herhangi bir devletin enerji güvenliği, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri gücünü etkileyerek ulusal çıkarlarını belirleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Dünya genelinde petrol ve doğal gaz rezervlerinin dengeli bir şekilde dağılmaması, büyük güçlerin enerji kaynaklarını sahiplenmek isteğinde olmalarına ve ülkeler arasında hem gizli hem de açık çatışmaların şiddetlenmesine neden olmaktadır. Özellikle son yarım asırdır petrol ve doğal gaz bir güç unsuru haline gelmiş ve uluslararası ilişkilerde önemli rol oynamaya başlamıştır. Bazı araştırmalar, dünyadaki enerji tüketiminin önümüzdeki 15 yıl içerisinde %45 civarında artacağını ileri sürmektedir. Dolayısıyla enerji ihtiyacının artmasıyla beraber petrol ve doğal gazın önemi de uluslararası arenada ön plana çıkmaktadır.

Günümüzde hidrokarbon kaynakları üretimi açısından Orta Doğu’da yer alan devletlerin yanı sıra, dünyanın farklı bölgeleriyle beraber Sovyetler Birliği’nin özerk cumhuriyetleri de bu açıdan ön planda gelmektedir. Orta Asya’da bulunan söz konusu ülkelerin, Rusların hakimiyetinden kurtulduktan sonra, enerji kaynakları konusunda diğer güçlere rakip olacak duruma geldikleri görülmektedir. Orta Asya, asırlardır büyük imparatorluklara beşiklik yapmış bir bölge olmuştur. Bu bölge üzerinde hakim olan her bir topluluk, medeniyetler merkezi sayılan Orta Asya’yı siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri olarak etkilemiş ve çeşitli imparatorlukların güç mücadelesine sahne olmuştur.

Orta Asya’nın zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarını ele geçirmek adına gerçekleştirilen en önemli mücadele XIX. yüzyılda İngiltere ile Çarlık Rusya’sı arasında yaşanmıştır. Tarihte “*Büyük oyun*” olarak bilinen bu mücadele anlaşıldığı kadarıyla Ruslar’ın lehinde sonuçlanır. Sovyetler Birliği döneminde bölge üzerindeki sömürge politikası devam eder. Bu dönem, diğer büyük güçlerin bölge içine nüfuz edemediği ve farklı jeopolitik projelerin uygulandığı bir zamandır. Soğuk Savaş sürecinde Orta Asya, Sovyetler Birliği tarafından izole edilir. Bu nedenle söz konusu bölge uzun zaman Sovyet gölgesinde kalarak dünya tarafından unutulmaya terk edilir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin doğal kaynakları, dünyanın önemli güç ve şirketlerinin dikkatlerini bu bölgeye çeker. Özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra ABD’nin bölgede varlığını arttırması, Rusya’nın

ekonomik gücünü toparlayarak yeniden bölgedeki nüfuzunu arttırma çabası içine girmesi ve Çin'in büyüyen ekonomisi ile artan enerji ihtiyacı nedeniyle bu bölgeye ilgi duyması Orta Asya'da bir güç mücadelesini de beraberinde getirir. Öncelikle petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından geniş kapasiteye sahip oldukları anlaşılan Orta Asya ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük güçler için neredeyse Orta Doğu'ya alternatif bir bölge haline gelir. Ayrıca Çin ve diğer Asya ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını karşılama açısından büyük önem arz eder.

Bölge ülkelerinden biri olup bağımsızlığını yeni kazanan Kazakistan da güçlü bir ekonomiye sahip olmadan gelişemeyeceğini anlar. Ancak Kazakistan, sahip olduğu enerji kaynaklarını tek başına işleyecek ve ihraç edecek durumda değildir. Ülkede petrol endüstrisinin gelişiminin; petrol arama, üretim, işleme ve nakliye için gerekli olan yatırımların eksikliği nedeniyle aksadığı görülür. Petrol endüstrisinin gelişimini, modern teknolojinin, teknik bilginin ve bütün bunları yönetim deneyiminin eksikliği engeller. Hem küresel hem de bölgesel güçlerin desteği için tek bir ülkeye bağımlı kalınması, Kazakistan'ın ulusal güvenliliği için olumsuz bir durum demektir. Dolayısıyla sahip olunan hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve enerji güvenliliğinin sağlanması bakımından çok yönlü bir politika izlenmesi Kazakistan'ın ulusal çıkarları açısından gerekli görülüyordu. Ülkenin kazandığı egemenliğini garanti altına alması, bu çok yönlü politikadan geçtiği anlaşılıyor. Bu bağlamda ekonomik olarak ülke lehine atılacak her adımın sahip olunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının en iyi ve en akıllı bir şekilde çıkarılmasına, işlenmesine ve dış dünyaya ihraç edilmesine bağlı olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamızda, Rusya, Çin, ABD ve AB ile enerji güvenliği bağlamında kurduğu ilişkilerin ülkenin yürüttüğü çok yönlü dış politikasını ne şekilde etkileyeceğini ve bu politikanın ülkenin gelişimine etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmamızda belirlenen hedefe ulaşmak için konuyu üç bölüm halinde incelenmeyi uygun bulduk.

Birinci bölümde Kazak toplumunun tarihsel olarak tanıtılması, Çarlık Rusya döneminden bu yana kadar Kazakistan'ın gelişim süreci, belli dönemlerde ülkede oluşan değişimler, ülkenin coğrafi durumu ve Kazak topraklarındaki demografik yapı ele alınmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde de ülke topraklarındaki ilk petrol keşiflerinden Sovyetler Birliği döneminde Kazak topraklarındaki petrolün durumuna değinerek bağımsızlık sonrası oluşan gelişim süreci üzerinde durulacak ve Kazakistan'ın ekonomik potansiyelinin ana unsurları olan petrol ve doğal gazın analizi yapılmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra 1990'lı yıllarda

enerji endüstrisi sektörünün gerileme sebepleri; makroekonomik reformların seyri ve sonuçları; yabancı yatırımların hacmi, yapısı ve dinamikleri ve onların Kazakistan'ın ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Aynı zamanda bu bölümde petrol ve doğal gaz sektörünün oluşumu, rezervleri, ülkedeki petrol ve doğal gaz sahaları, arıtma rafinerileri ve nakil için boru hatlarının gelişimi gibi konular ele alınacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde ise bağımsız Kazakistan'ın dış politikasının altyapısı, çok yönlülük siyasetinin nasıl yürütülmeye çalışıldığı incelenmektedir. Büyük güçlerin petrol ve doğal gaz ihtiyaçlarının önemi üzerinde durulacak, Rusya, Çin, ABD ve AB'nin Kazakistan üzerinde yürüttükleri politikaları anlamak için söz konusu ülkelerin hidrokarbon kaynaklarına olan ihtiyaçları ele alınmaya çalışılacaktır. Ayrıca Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, aynı zamanda Rusya ve Kazakistan'a kattığı ekonomik değerler, bölgesel ülkelerin bu konuya yaklaşımları, yapılan tartışmalar ve tarih boyunca imza altına alınan antlaşmalar incelenmeye gayret edilecektir. Bütün bunların yanı sıra Kazak hidrokarbon kaynaklarının dış dünyaya ulaşımını sağlayan boru hatlarının ülke ekonomisinin gelişmesi açısından ne kadar önemli olduğu anlatılacaktır.

Araştırmanın önemi: Gün geçtikçe ülkeler tarafından enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulması, uzak olmayan gelecekte bunların tükeneceğiyle sonuçlanabilir. Orta Asya üzerinde uzun süredir devam eden *Büyük Oyun*, en çok petrol ve doğal gaz etrafında dönmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra hidrokarbon kaynakları açısından Orta Doğu'ya alternatif olarak Orta Asya'nın önemi gittikçe artmaktadır. Bu bağlamda hidrokarbon kaynaklarının dış dünyaya ulaştırılması ve topraklarında zengin kaynaklara sahip olan Kazakistan'ı söz konusu bölgede önemli bir yere oturtmaktadır. Bu nedenle ülkenin yönettiği enerji politikası, hem bölgesel hem de küresel güçlerle kurduğu ilişkiler, Orta Asya'da istikrarın sağlanmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla bağımsızlığına yeni kavuşan bu genç ülkenin ileride ekonomik açıdan nasıl bir dönüşüm yaşayacağı ve ülke topraklarında bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının ne kadar verimli kullanacağı üzerinde titizlikle durulmalıdır. Ülkenin sahip olduğu petrol ve doğal gazı üretebilmesi ve değerinde pazarlayabilmesi yine önem arz eder. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonra hidrokarbon kaynaklarının üretimi ve işlemi için Sovyet döneminden kalan tesislerin yenilenmesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bu nedenle Kazakistan, mevcut hidrokarbon kaynaklarını üretebilmek için teknolojiye ve üretimi tetikleyecek sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca üretilen kaynakların dış pazara ulaştırılması için gereken boru hatlarının yetersiz olması, ülkeyi Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Yukarıda

saydığımız bütün bu nedenlerden dolayı ülkenin gelecek politikasını belirlemek açısından objektif ve titizlikle incelemek son derece önemlidir.

Araştırmanın amacı: Çalışmamızda, Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonra geçen 30 yıl süre boyunca uluslararası sistem içindeki varlığını sürdürme çabasında Rusya, Çin, ABD ve AB gibi büyük güçlerle kurduğu ilişkiler ve bunun ülkenin enerji politikasına yansımalarını incelemek başlıca hedeftir. Araştırmamızın birden fazla amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Kazakistan'ın bağımsızlıktan önce ve sonraki jeopolitik önemini değerlendirerek, ülkeyi tanımak, ikinci olarak ülkede bulunan mevcut sahaların, petrol ve doğal gazın dış pazara ulaşmasını sağlayan boru hatlarının önemini vurgulamak ve bu konuda acilen yapılması gereken çalışmalarını yapılmasını ortaya koymak, üçüncü olarak ise Kazakistan'ın kıyıdaş ülkeleriyle Hazar çevresinde yapılan yeni antlaşmalarla Hazar'ın statü sorununu analiz etmek ve Hazar Havzası'nın hem bölgesel hem de küresel açıdan statüsünü belirlemeye çalışmaktır.

Araştırmanın yöntemi: Çalışma sürecinde Kazakistan üzerindeki hem bölgesel hem küresel aktörlerin enerji çıkarları karşılaştırılarak analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda elimizde bulunan istatistiksel verilerden, tablo ve resimlerden yararlanılmış ve günümüzdeki son verilerle karşılaştırılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kazakistan'ın enerji planları, enerji stratejileri çalışma kapsamına alınmıştır. Bilimsel ve değerli bir çalışma ortaya koyabilmek için deskriptif ve objektif bakış açısı devamlı korunmuştur.

Literatür taraması: “Kazakistan'da petrol ve doğal gaz rezervleri ve bunların Kazakistan dış politikasına etkisi” adlı çalışmamız kapsamında hedefimize ulaşmak için Kazakça, Rusça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklara ulaşılabilmesi için Kazakistan ve Türkiye'deki kütüphaneler taranmaya çalışılmıştır. Mümkün olduğu kadar önce birincil kaynaklara, ulaşılammış ise ikinci el kaynaklara müracaat edilmiştir. Bunların yanı sıra ilgili ülkelerde yapılan tezler, çeşitli dergiler ve gazeteler ile internet kaynaklarına ulaşmaya gayret edilmiştir. Çalışmamızda jeopolitik teoriler bağlamında öncelikle Martha Brill Olcott, Ariel Cohen, Ravil Çardıbayev, Haluk Alkan gibi jeopolitikçilerin ve Nursultan Nazarbayev, Kasımjomart Tokayev, Mihail Gorbaçov gibi ülke liderlerin çalışmalarından da yararlanılmıştır. Ayrıca ileride Rusça bilmeyen araştırmacılara kolaylık olması ve hangi kaynaklardan yararlanıldığını bilmeleri açısından çalışmamızda faydalandığımız Rusça kaynakların sadece kitap ve dergi isimlerinin Türkçesi kaynakça kısmında parantez içinde verilmiştir.

I BÖLÜM

KAZAKİSTAN'IN TARİHİ GELİŞİMİ VE COĞRAFİ YAPISI

1. TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Rus Çarlığı'nın Orta Asya'ya Girişi ve Kazak Topraklarına Hakim Olması

XIX. yüzyılda İngiltere'nin, bugünkü Hindistan ve Afganistan devletlerinin bulunduğu bölgeleri ele geçirmesiyle, Orta Asya, Rusya ve İngiltere arasında tampon bölge haline gelir. Dünya tarihini belirleyen en önemli faktörlerden biri de bu iki büyük devlet arasındaki rekabetin bölgeler üzerindeki etkisi olmalıdır. Çoğu kaynaklarda bu rekabet “büyük oyun” olarak değerlendirilir.¹

XIX. ve XX. yüzyıllarda azımsanamayacak kadar toprak parçasını işgal eden Ruslar, bununla da yetinmeyip hedeflerini daha büyük ve daha geniş topraklara hakim olmayı koymuşlardır. Fırsat buldukça gerek kurnaz politikalar ile kandırıp, gerekse baskı yaparak komşu devletleri işgal altına almışlar ve böylece geniş sınırlara sahip kuvvetli bir güç haline gelmişlerdir.²

1860'lara gelindiğinde Çarlık Rusya, büyük bir feodal ülke haline gelir. Ancak bazı sektörlerde kendini yenileyemez. Örneğin tekstil sektöründe arzu edilen seviyede teknolojiyi geliştiremediği için pamukta dışa bağımlı hale gelir. ABD'den ithal ettiği pamukla hammadde açığını kapatır. Ancak bu süreç içerisinde ABD'deki iç karışıklıklar nedeniyle Rusya'ya gönderilen pamuk ihracatı kesilir ve bu olay Ruslar tarafından Orta Asya'nın işgalinin adeta tetikleyicisi olur. Üstelik Rusya'da tarım yapacak boş arazi bulmakta zorlanan bazı köy serfleri arasında işsizlik te ortadan kalkmış olur. İşte bu belirttiğimiz bu ve benzeri nedenlerden dolayı XIX yüzyılın ikinci yarısında Rus ordusu Güney Kazakistan'ı ve komşu Orta Asya emirliklerini büyük ölçüde işgal eder.³

Çarlık Rusyası'nın Kazak halkına olan bakış açısını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Askeri gücüyle 1880'li yıllarına kadar tüm Kazak topraklarının işgalini tamamlayan Ruslar, bu bölgede hakimiyetini devam ettirmek için çeşitli sömürge politikalarına başvurduğu görülür. İlk önce Kazak yönetim sisteminin değiştirmesiyle başlayan Ruslar, hanlık, aksakallar heyetleri ve seçimleri iptal ederek, yerine mümkün

¹ Reuel R. Hanks, *Central Asia: A Global Studies Handbook*, (ABC-CLIO Inc.), Santa Barbara, CA, 2005, s.179-180

² Zeyneş İsmail, *Kazak Türkleri*, (Yeni Türkiye Yayınları), Ankara, 2002, s.64

³ Deniz Dinç, *Nationality Policies in Post-Soviet Kazakhstan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010, s. 39

olduğu kadarıyla kendilerine hizmet edecek şahısları tayin eder, sonra ise merkez Moskova'dan yönetici tayin etmeye başlar. Ruslar, Kazak topluluğunu tamamen kontrol altına almak için ilerlediği yollarda kaleler inşa eder. “Düşmandan korumak amacıyla Rus askerlerin kalacağı kalelerini yapmak gerekliliği” bahanesiyle binlerce kilometre karelik Kazak topraklarını yerel halktan alınıp ve bu en iyi topraklar Rusya'dan getirilen Rus köylülere verilir. Bu dönemde Kazak topraklarında 30'dan fazla kale inşa edilir. Sayıları önce binleri ve sonra da yüzbinleri bulan Rus göçmenleri getirilerek, söz konusu bölgeyi tamamen iskan eder. Buna ek olarak, Rusya yerel halkın üstüne ağır vergi ödeme borcunu asar. Kazakistan toprakları doğal kaynaklarla zengin olması nedeniyle ekonomik açıdan Rusya'nın hammadde deposuna dönüştürülme yoluna gider. Kültürel anlamda ise Ruslaştırma politikası, XIX yy.'ın ikinci yarısında İlimski okullarının açılması ve zengin Kazak çocuklarının bu okullara verilmesi ile başlar. Bu süreç “vahşi” halkların Ruslar tarafından medeniyetleştirilmesi ve çağdaştırılması, Rusların ise bölge “kurtarıcıları” olarak tanımlanır. Neticesinde XIX yy.'da bu Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasetinin milli kimlikleri etkilemediğini, ama XX. yy.'da Sovyetler Birliği döneminde bu siyasetin çok başarılı yürütüldüğünü ve milli değerlere büyük zarar verdikleri görülür.⁴

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyada ve Çarlık Rusya'da olan sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler, Kazakistan topraklarında da milli uyanışı tetikler. 1905 yılında Taşkent'te Mustafa Çokay önderliğinde yapılan Türkistan Müslümanları Konseyinden sonra Kazak aydınları “Alaş Hareketi” etrafında birleşmeye başlamıştır. 1912 yılında bu hareket “Alaş Partisi” olarak kurulur.⁵

Çarlık Rusya'nın Kazak ata yurduna Rus göçmenlerini getirmesi, yerel halk arasında olumsuz tepkilerin çıkmasına neden olur. Rusların Kazak toprağında yürütülen işgal faaliyetlerine karşı yerel halkın rahatsızlığı gün geçtikçe artar. Söz konusu olan bu ayaklanmaların en şiddetlisi 1916'da gerçekleştirilen ayaklanma olur.⁶ Sömürgecilik politikasına karşı faaliyetler, Kazak aydınların başkaldırısı, halk ayaklanmalar, Doğu'da Emperyalist Rusya'ya karşı verilen milli bir mücadele seviyesine ulaşır. Fakat bu milli ayaklanmada, Kazak aydınların uyarısına rağmen isyancıların dağınık halde hareket etmesi, onların yenilmesine sebep olur. Bu isyan, Hazar denizinden bugünkü Moğolistan'a kadar,

⁴ Nur Çetin, Zhulduz İmashova, “Rusya'nın Orta Asya Politikaları”, *19-20 Ekim VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk Rus İlişkileri”*, Giresun, 2017, s. 235-242

⁵ Nur Çetin, “1917-1945 Yıllarında Sovyet Kazakistan'da Yapılan Siyasi ve Ekonomik Reformlar ve Kazak Halkına Etkileri”, *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyasında'ki Siyasi*, Almatı, 2018, s. 759

⁶ Baymirza Hayit, *Türkistan (Rusya ile Çin arasında)*, (Otağ yay.), Ankara, 1975, s. 42

bütün Kazakistan'ı kapsar ve emperyalizme karşı genel bir milli ayaklanma olarak Kazak Tarihinde büyük bir öneme sahip olur.⁷

Belli bir zaman içerisinde, Rus-Kazak sınırında kurulan kalelerin ekonomik ve ticaret merkezlere dönüştüğü görülür. Sibiry'a'da bulunan Orenburg'dan Taşkent'e kadar uzanan demir yol ağı, geleneksel göçebe halkın azalmasına ve Rus-Kazak çekişmesinin belirginleşmesine vesile olur.⁸

1.2. 1917 Bolşevik Devrimi'nden 1924 Bölünmesine Kazakistan

1914 yılında Çarlık Rusya'sının I. Dünya Savaşına katılmasıyla beraber ülkede sosyal kriz oluşur, bu da bölgedeki gerginliğin daha da artmasına neden olur. Savaşın başlamasıyla Çarlık Rusya'sı sınırları dahilinde seferberlik ilan edilir. Bu süreçte savaş vergisi adı altında başta Kazaklar olmak üzere yerel göçebelerin hayvan, tahıl, gıda malzemeleri ve diğer birçok eşyalarına el konulur. Rusların, Kazak ve diğer halkların mal mülk ve arazilerine el koyup herşeyi tarumar etmesi, korkunç ekonomik sonuçlara yol açmıştır. Kazaklar gerçekleşen bu olumsuzluklardan çok kötü etkilenmişler ve sayıları önemli ölçüde düşmüş olan hayvanlardan dolayı, ticaretleri bitme noktasına gelmişlerdir. Ayrıca 1916 yılının Haziran ayında 19-45 yaşları arasında yer alan yaklaşık 300 000 Kazak'ın askere alınması kararlaştırılır.⁹ Bu Kazakların yaşadığı topraklarında toplu başkaldırlara neden olur. 1916 yılında Kazaklar tarafından gerçekleştirilmiş olan Milli Kurtuluş Hareketleri'nin, Kazak tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu hareket Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasına rağmen, bu olaylar 1917 Devrimi'nin akabinde de devam eder.¹⁰

Vladimir İlyich Lenin, Bolşevik partisinin ilkeleri doğrultusunda 1917 Devrimi'nden sonra Rus halkının kültürel ve dilsel haklarını savunmanın gerekliliğini, Bolşevik rejiminin merkezi bir yönetim olmaksızın uzun süre yaşayamayacağını ileri sürer. Bu bağlamda Lenin, Marksist "proleter enternasyonalizm" kavramına sadık kalarak uzun vadede tek bir Sovyet yönetimi olması için üç aşamalı bir program hazırlar.¹¹ Bu çerçevede 1917'deki Bolşevik

⁷ Lazzat Auyessova, *Kazakistan'da Sovyet Siyaseti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010, s.18

⁸ Martha Brill Olcott, *The Kazakhs*, (Hoover University Press), Stanford, 1995, s.13-21

⁹ Totay Turlıgulov, *Qazaq elinin qısqaşa tarihi*, (Rauan), Almatı, 1995, s.155

¹⁰ Dinç, s.35

¹¹ Bu program ilk olarak, ulusal kültürlerin sosyalist bir şekilde geliştirilip şekillendirilmeleri gereken bir çiçeklenme dönemi olan *rastsvet'i* öngörür. İkincisi, farklı Sovyet uluslarının aynı anda daha fazla benzerlik

Devrimi, Kazakistan için de yeni bir dönemin başlangıcı olur. 1917 Şubat Devrimi, hem Rusya'nın hem onun etrafındaki diğer etnik bölge siyasetini tamamen değiştirir. Şubat İhtilalinin sonucunda ikili iktidar sistemi kurulur: birisi burjuva hükümeti, ikincisi ise işçi ve asker temsilcilerinde oluşan Sovyet Hakimiyeti'dir. Vladimir İlyich Lenin, Bolşevik partisinin ilkeleri doğrultusunda 1917 Devrimi'nden sonra Rus halkının kültürel ve dilsel haklarını savunmanın gerekliliğini, Bolşevik rejiminin merkezi bir yönetim olmaksızın uzun süre yaşayamayacağını ileri sürer. Bu bağlamda Lenin, Marksist “proleter enternasyonalizm” kavramına sadık kalarak uzun vadede tek bir Sovyet yönetimi olması için üç aşamalı bir program hazırlar.¹² Bu çerçevede 1917'deki Bolşevik Devrimi, Kazakistan için de yeni bir dönemin başlangıcı olur. Çarlık Rus Hükümeti, çalışanların maaşını veremediği gibi tarım politikalarında arzu edilen başarıyı gösteremez. Bunun üzerine aradan uzun süre geçmeden işçi temsilcileri meclisleri kurulur. Buna askeri heyetler de dahil olur. Kazak işçi sınıfının büyük kısmı yerel halk arasında Bolşevik kampanyasının geniş şekilde yayınlanmasını etkiler ve Sovyet Hakimiyeti'ni destekleyen ilk devrimci demokratik gençlik birlikleri kurulur.¹³ 1917 Şubat Devrimi'nin, Kazak halkının ortaya çıkan hayati önemli sorunları olan toprak, özerklik ve Müslümanlık konularına çözüm getirmediğini ve getirmeye çalışmadığını anlayan Kazak aydınları “Alaş Partisinin” etrafında toplanır. Kazak milli devletinin oluşmasında “Alaş Partisi” büyük katkıda bulunur. Kazak tarihinde ilk demokratik bir kuruluş olarak görebileceğimiz “Alaş Orda” partisinin temel görevi, Kazaklar arasında adalet ve özgürlüğü yerleştirip, milli birlik ve beraberliği sağlamak olmuştur. Alihan Bökeyhanov'un önderliğinde kurulan bu partinin, Kazakistan'ın siyasi hayatının gelişimine katkıda bulunduğu şüphe yoktur. Partinin ve üyelerinin talebi, Çarlık egemenliği altındaki diğer ülkeler arasında eşit haklara sahip olan bölgesel özgür ve bağımsız federatif devlet kurmaktır.¹⁴ Bu çerçevede, “Alaş Partisi”, Temmuz 1917'de Orenburg'ta I.Genel Kazak Kongresi düzenlenir ve Kazak milli otonomisinin kurulması kararı alınır.¹⁵

geliştirdiği bir yakınlaşma aşaması olan *sblizhenie*'dir. Sonuncusu da farklı Sovyet milletlerinin bir ulus, bir devlet olacağı bir füzyon aşaması olan *sliyanie*'dir.

¹² Bu program ilk olarak, ulusal kültürlerin sosyalist bir şekilde geliştirilip şekillendirilmeleri gereken bir çiçeklenme dönemi olan *rastsvet'i* öngörür. İkincisi, farklı Sovyet uluslarının aynı anda daha fazla benzerlik geliştirdiği bir yakınlaşma aşaması olan *sblizhenie*'dir. Sonuncusu da farklı Sovyet milletlerinin bir ulus, bir devlet olacağı bir füzyon aşaması olan *sliyanie*'dir.

¹³ İbrahim Kalkan, *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri*, (Arayış yay.), İstanbul, 2013, s.313-314

¹⁴ Bhavna Dave, *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power*, (Routledge), New York, 2007, s. 47

¹⁵ Çetin, “1917-1945 Yıllarında...”, s. 759

25 Ekim 1917 yılında Petrograd'taki geçici hükümet devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasına yol açan *Ekim Devrimi* patlanır. Bolşevikler tarafından çarpınmış *Ekim Devrimi'nden* hemen ardından “Alaş Partisi”, Kazak milli otonomisinin kurulma fikrine kaynaklanan on bölümlük bir program hazırlar. Ancak Bolşevik devrimi ve onun güçleri, bu öneriye karşı çıkar. Beyaz güçlerin eskiden beri Orenburg'ta varlığında etkisi görülür. Ancak Bolşevik iktidarın gittikçe güçlenmesi ve etkisinin artması neticesinde “Alaş Orda” yönetimi de kendi safını değiştirmek zorunda kalır. Bolşevikleri destekleyerek ileride Kazak halkı için modernleşme ve kendi geleceklerini inşa etmenin önünün açılabileceğini düşünürler. Ancak Bolşevik hükümetinin önderliğinde kurulan yeni düzen oluşunca “Alaş Orda” parti üyeleri, umduklarını bulamazlar ve Sovyet yönetimine hizmet etmek zorunda kalırlar. Zamanla yönetim üzerinde etkileri neredeyse kalmaz hale gelir. Stalin'in Sovyetleştirme politikası çerçevesinde, tüm Kazak parti kadroları, milliyetçilik fikri aşılıp halkın kafasını zehirliyor suçuyla karşı karşıya kalır. Sonra da 44 Alaş üyesi *burjuva* milliyetçisi suçlamasıyla tutuklanır.¹⁶ Özyönetim umutlarını paramparça edecek bir dönem haline gelir. Sovyet yönetimi tüm yerel topluluklardan oluşan idarecileri yerel olmayanlarla değiştirir. Yerel aydınların tümü, ideolojilerinin milliyetçi veya komünist mi olduklarına bakılmaksızın yavaş yavaş ortadan kaldırılırlar.¹⁷

1918'e gelindiğinde Sovyet'e karşı güçlerin ortaya çıkmasından dolayı bölgedeki durum daha da zorlanır. Sovyet liderliği, Moskova'daki gene bir toplantıda 1918 yılını özetleyerek Tatarstan, Başkurdistan ve Kazakistan için ulusal özerkliğin kurulması gerekliliği kararına gider. Bolşevik yönetiminin yerel aydınlarla işbirliği yapma görüntüsü, bölge halkının desteği ve güvenini sağlamak amacını güder. Dönemin Kızıl Ordu Komutanı Mikhail Frunze, yerel “Alaş Orda” partisine Beyaz güçleri desteklemekten vazgeçip, Bolşevik yönetimini yani komünizm ideolojisini kabul etmeleri durumunda kendilerini af edip, iyi ilişkiler kuracaklar teklifinde bulunur. Dolayısıyla parti aydınlarının bu teklifi kabul etmekten başka çaresi kalmamıştır. Esas hedefi, Çarlık Rusya'sının sömürge politikasını devam ettirmek ve bu zor dönemde zaman kazanan Sovyetler ile Kazakistan'da kurulan milli devletin Sovyet temelini kabul etmeyen Alaş Partisi ve liderleri arasında mücadele kaçınılmaz hale gelir. Bildiğimiz gibi, bu çetin mücadele 1919 yılın yazına kadar sürer ve

¹⁶ Yunus Emre Gürbüz, *Caught between Nationalism and Socialism: The Kazakh Alash Orda Movement in Continuity*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi-ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 3.

¹⁷Meryem Kırımlı, *The Genesis of Kazakh Nationalism and Independent Kazakhstan: A History of Native Reactions to Russian-Soviet Policies*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi-Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999, s.129

Kızıl Ordu'ya karşı, Alaş Ordu milli hükümeti ve genç Kazak devleti kaybedilir. İtil-Ural'da, Azerbaycan'da, Kırım'da, Sibiry'a da Türkistan'da kurulan tüm bağımsız Türk yönetimlerine Kızıl Ordu nedeniyle son verilir.

10 Temmuz 1919 yılı Kazak Devrimci Komitesi (Kazrevkom) kurulur, 26 Ağustos 1919 yılında ise Rusya CCSF'nun bünyesinde "Kırgız Sovyet Özerk Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması" kararı kabul edilir. Ancak 1925 yılında "Kırgız" isimlendirmesi kaldırılıp, "Kazak" olarak değiştirilir.¹⁸ "Kırgız SSC" adı altında kurulan bu geçici devletten önce, Kazakların yaşadığı bölgede birkaç önemli olay meydana gelir. 1917'den 1923'e kadar bu bölgeler Rusların "adaletli bir sömürge" adını verdikleri yönetim anlayışıyla başta Kazaklar olmak üzere diğer topluluklar önemli işkenceler görür.¹⁹ Böylece Eski Çarlık Rusya sahası aşamalı olarak sovyetleştirilir. Bolşeviklerin, "biz devleti zenginlerin elinden fakirler için, sömürenlerin elinden işçiler için aldık" sloganıyla Kazakistan'daki fabrikaların işçilerin eline geçmesini sağlar. Bankaların devletin eline geçmesi, ekonomik bakımdan devleti rahatlar ve sanayi ile ulaşım devletin el konulmasını sağlar. Bu olumsuz gidişat 1923'e kadar devam eder. Zira 1921 baharında, "Kazak" Bozkır bölgesine oluşturan topraklarında, tamamen ekonomik bir çöküş yaşanmış, ekonomik yardıma ihtiyaç duyulmuş ve bu bölge artık kendi kendine yetemez hale gelir.²⁰ Buna karşı takip eden yıllarda Yeni Ekonomik Politikalar uygulanır. Bu şekilde Sovyet bölgelerinin bütünleşmesi ve resmen konsolide edilmesi 1922'e doğru tamamlanır. Kızıl Ordu'nun Sovyet bölgeleri genelinde partiler kurması ve onlar üzerinde hüküm sürmesi, Sovyet devletinin entegrasyonu için zemin hazırlar.²¹ Bahsedilen gelişmeler, Rusya'nın Orta Asya üzerindeki sömürgeleştirilme politikasını değiştirmez. Aksine Bolşeviklerin izlediği "sovyetleştirme" politikası ile farklı bir boyuta doğru evrilir.

1.3. Stalin Dönemi'nde Kazakistandaki Gelişmeler

"Proletarya dikktatörlüğü" olarak kurulan Birlik, ekim mevsimi, sulama zamanı, hasat dönemi gibi üretim aşamalarına kadar üretim etaplarına kadar çiftçinin hayatına karışmaya ve üzerinde hüküm etmeye başlar, buna karşı çıkanları ise sert bir şekilde cezalandırılır. Böyle bir tutarsız ve verimsiz ekonomik siyaset için Kazak halkı, çok ağır

¹⁸Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmənistan*, Ankara, 2011, s.29

¹⁹ Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, (Harvard University Press), Boston, 1964, s.82

²⁰ Olcott, *The Kazakhs..*, s.176

²¹ Mambet Qoygeldiyev, "Ulşıldıqpen küres nauqanı", *Sotsialistik Qazaqstan gazetisi*, Almatı, 1991, s.3

bedeller öder. Ruslar'ın herşeye el koyduğundan ve toprak kuraklığından dolayı 1921'de Kazakistan'da açlık başlar. Aynı yılın sonbaharında ülkede 1.5 milyon kişi açlık çeker.²² 1921-1922 yılları açlıktan ölenlerin sayısı nüfusun %30'u olduğu belirlenmektedir.²³

Başta Kazaklar olmak üzere diğer yerel toplulukların ayaklanmaları Sovyet çıkarlarını olumsuz etkileyince, Sovyetler Birliği 1921 yılından başlamak üzere planlı ekonomik tedbirler almaya yönelir. Yeni Ekonomi siyasetinin bir gereği olarak nitelendirilen endüstrileştirme faaliyetlerini finanse eden kaynaklar, köylülerin doğrudan veya dolaylı olarak müsaderesinden yani onların mallarına el konularak bunların satılmasından elde edilecek paradan sağlanması hedeflenir. Ancak bu hedef, devletin üretim araçlarını tamamen ve zorla kontrol altına aldığı zaman gerçekleşebilir. Bu bağlamda, tahıl üretiminin artırılması için köylülere büyük baskı yapılır. Devlet bu amacına ulaşmak için kitlelerin kooperatifleştirilmesini sağlar. Bu üretim yapan köylüleri yaptıkları üretimi paylaşmaktan tamamen uzaklaştırılmış hale gelir. Önce Lenin'in başladığı sonra Stalin'in devam ettirdiği ortak işletme, yani kooperatifleştirme politikasının sonuçları başarısız olur. Göçebelerin büyük kısmı hayvanlarını devlete teslim etmek yerine, onları öldürürler. Kollektifleştirme sayesinde 1920'li yılları tarım alanı 1913 yılı ile karşılaştırıldığında %9 civarında azaldığı görülür. Tarım üretimi daha önceki yıllara göre üçte bire azalır. Hayvancılıkta da durum farklı değildir.²⁴

Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusyası gibi Orta Asya ve Kazakistan'da yaşayan tüm Müslüman ve Türk nüfusunu tehdit ve tehlike olarak görür. Dolayısıyla Rus milletinin liderliğiyle kurulan Sovyetler Birliği'nin, Ruslardan din, dil, etnik köken bakımından farklı olan toplumun yaşadığı bölgeyi kontrol etmek zor olmuştur. "Böl ve yönet" sloganıyla, Çarlık Rusyası'nın çalışmalrını devam ederek Türk ve Müslüman halkları arasındaki dayanışmayı kaldırmayı ve kardeşlik bağlarını koparmayı düşünür. 1924 yılında Orta Asya'daki sadece Türkistan halkının yerine Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen gibi uluslar oluşturarak, toprak aralarında bölünerek, siyasi haritada yeni beş devlet kurulur. Fakat ülkeler arasındaki sınırlar öyle çizilir ki, Kazakların toprakları Özbeklere, Özbeklerin toprakları Kırgızlara, Taciklere, Kırgızların toprakları Özbeklere vb. verilerek, kardeşler arasında toprak için çatışma ve tartışmalar bitmesin birlik-beraberlik sağlanmasın diye. Bolşeviklerin 1920'lerde milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı direnişleri ortadan kaldırılmak

²² Qaydar Aldajumanov, *Qazaqstan tarihi 4.tom*, (Atamura), Almatı, 2010, s.184

²³ Çetin, "1917-1945 Yıllarında...", s. 764

²⁴ Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia*, (Routledge), New York, 1990, s.46-47

için izledikleri politika ve Orta Asya'daki toprakların kendi istekleri doğrultusunda milli esaslara göre bölünme çabaları 1936'da tamamlanmış olur.²⁵

1924 yılı Lenin vefat ettikten sonra Stalin iktidara gelir ve Kazak SSC'nin ekonomik gelişmesinde değişiklikler yapılır. Öncelikle Lenin döneminde uygulanan Yeni Ekonomik Politika'sı ortadan kaldırılır ve planlı ekonomiye geçerek kolektifleştirme ve sanayileştirme politikası ilan edilir. Bu politika çerçevesinde beş yıllık ekonomik gelişme dönemleri belirlenir ve zaman içerisinde Kazakistan, tüm Sovyetler Birliği'nin hammadde merkezi statüsünü alır. Yürürlüğe konulan bu tedbirler ve ekonomik adımın amacı, halk arasındaki olumsuz gidişatı pozitif hale getirmektedir. Yerel halkın genel uğraşısı tarım ve hayvancılık olması nedeniyle Merkezi Yönetim de bu alanlara daha çok önem verir. Tarımsal bir potansiyele sahip olan Kazak toprakları, Rus hakimiyeti için ekonomik açıdan önemli ve stratejik bir konumdadır. Bu politikayı gerçekleştirmek için Stalin, Eylül 1925'te Kazak Cumhuriyeti'nin I Sekreteri olarak Filip İsayevic Goloşekin'i görevlendirir.²⁶ Bu politika doğrultusunda kooperatifler kurulur, tarım alanlarına ve hayvanlara el konulur.²⁷ Kazak halkının başkaldırmaması için Merkezi Komite, yerel yönetimlere, toplumu sınıflandırarak, fakiri ve zengine karşı koyarak, barış ve anlayış içinde yaşayan insanların arasını bozarak kaos ortamını yaratma emrini verir. Kazak kendi aralarındaki ekonomik uygulama ile siyasi ve kültürel yapıları, Rus şehirli, köylü, toprak sahipliliği, siyasi güç toplum yapılanmasından oldukça farklıdır. Komünist reformları destekleyen Goloşekin, Kazakistan'ın sosyal yapısı, ekonomik ilişkiler ve coğrafi özelliklerini, halkın gelenek ve göreneklerini hiç dikkate almaz. Merkezi Komite, 1927 yılının Nisan ayında yapılan IV Sovyetler Birliği'nin Kongresinde *Kollektivizasyon politikasını* ilan eder. Söz konusu politikanın uygulanması, 1927-1941 yılları arasında Kazakların önemli bir kısmının komşu ülkelere göç etmesine ve büyük nüfus kaybına sebep olur. Kazak halkının tarihinde unutulmaz olaylar işte bu tarihlerde yaşanır. Stalin'in kolektifleştirme hareketi sürecinde, yerel halk aniden geleneksel yaşam biçimini terk etmek zorunda kalır. Kolhozlaştırma²⁸ politikanısının temel amacı, sosyal ve ekonomik sınıfı bertaraf ederek ekonomik ve siyasi temeli geliştirmek için yerel zengin göçebe mal, mülk ve siyasi varlıklarını baskı altına almaktır. Ayrıca bu sistem

²⁵ Ahmet Akçam, *Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya ile İlişkilerinin Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2015, s.17-18

²⁶ Auyessova, s.95

²⁷ Çağlar, Aytaç, "Kazakistan'ın Ulus İnşa Süreci ve Ekonomik Politikası", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Karabük, 2018, s.71

²⁸ Kollektivnoe hozyaystvo'nun kısaltmış şeklidir. Ortak Ekonomi anlamına gelmektedir. Kolhozlar, 1918 yılından sonra el konulan topraklar üzerinde kurulmuş topluluklardır.

sırasında yerel zengin göçebelerin varlıkları ellerinden alınır ve kendi tarım, hayvanıyla geçinen bozkırlı Kazak toplumu, milli işçi sınıfına dönüştürülür.²⁹ Bu sistemin temel amacının zengin ve fakirleri ayırmayarak hepsine ortak hak vermek olduğu belirtilmesine rağmen bu tür devletleştirme politikasından yoksullar maddi bir kazanç sağlamadığı gibi manevi olarak ta hiçbir kazanç elde etmemişlerdir. Goloşekin başta olmak üzere Sovyet ekibi, Kazak halkına baskı ve tehdit rejimini uygulamaya başlar. Yerel köylüleri “Kulak” diyerek, hayvan ve malları ellerinden alırlar ve karşı çıkanları ise cezalandırırlar. Örneğin, 1931’de Kazakistan’da 45 bin aile sürgün edilir.

1920-1933 yılları arasında ortaya çıkan açlık felaketinden dolayı, 40 milyon hayvandan 6 milyonu kalır. Bunun büyük kısmı Rusların yerleştiği köylerindedir. Kazak halkının nesilden nesile gelen mesleği ve temel kaynağı olan hayvancılık sektöründeki olumsuzluklar yerel toplumu çok etkiler. 1932 yılında yine bir kuraklıktan dolayı Kazak Türkleri açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Bazı tahminlere göre, aynı yılın ilkbaharında 10-15 bin kişi açlıktan ölür. 1929 yılındaki raporla kıyaslandığında 1932 yılında köy, çiftlik sayısı %23-25’e azalır. Bazı arşiv kaynaklarda 1931-1933 yılları arasında Kazakistan’da toplam 2 100 000 kişinin hayatını kaybettiği, onun içinde 1 750 000’in Kazak olduğunu gösterilmektedir.³⁰ Bu korkunç sonuçlara rağmen, Kazak SSC’nin I Sekreteri Goloşekin, göçebe halkın üzerinde sosyalist kalkınma planını devam ettirmiştir. Göçebe Kazak halkının yaşam tarzının zorla değiştirilmesi ve aşırı baskı politikası, daha önce tarihte görülmemiş demografik yıkıma yol açar. Bu açlığın bilinçli şekilde Kazak halkını yok etmek için yapıldığını söylemek gerekir. Onun tahribatı günümüze kadar hala hissedilmektedir. Ayrıca Merkezi Komite, yerel direnişin gücünü zayıflattığından, açlık sorununu yok etmek için hiçbir tedbir almaz.³¹ Hatta bazı Bolşevik yetkilileri, bu sıkıntılı dönemde Kazak halkını açlıktan kurtarmanın ülkeye para kaybı olacağını, bunun yerine askeri birliklerin güçlendirilmesinin daha önemli olduğunu ileri sürerek Kazaklara yardım etmeye karşı çıkar.

Sovyet cumhuriyetleri, tarım ülkesinden çıkarılarak sanayi ülke haline getirilir. Bolşevik ve Sovyet hükümetinin sebep olduğu ve bu yüzden geri kalan Kazakistan sanayi sorun haline gelir. Ayrıca yaklaşık 7 yıl süren I Dünya Savaşı döneminde var olan birçok tesis tamamen çürümeye terk edilir. Petrol üretimi durur ve Kazak ülkesinin sanayi üretimi düşer. Bunların hepsini modernleştirmek için hangi tedbirlerin alınacağı konusunda

²⁹ Ebubekir Güngör, “Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır Ekonomisine Kömünizm Çerçevesinde Yaklaşımı”, *100. Yılında Sovyet İhtilal ve Türk Dünyası*, (Hacettepe Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), Ankara, 2018, s.402

³⁰ Çetin, “1917-1945 Yıllarında...”, s.774

³¹ Ahmed Raşid, *Orta Asya’nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, (Cep Kitapları), İstanbul, 1996, s.138

çalışmalar yapılır. Sanayileşme yıllarında, yerli halkın kaynaklarını ve koşullarını göz ardı ederek, hükümet dev sanayi kompleksleri ve demiryolu hatları inşa etmeye başlar. İşçilerin ve gıdadaki diğer personelin bakımı, yerli halkın sorumluluğuna verilir. Sanayi komplekslerinin ihtiyaç duyduğu araçları temin etmek için, tarım ürünleri büyük ölçüde ihraç edilir. Kıtlığın yaşandığı yıllarda bile (1931-1932) et, tahıl ve diğer tarımsal ürünler büyük ölçüde merkeze gönderilmeye devam edilir. II Dünya Savaşı'ı Orta Asya üzerinde birçok olumsuzluklar getirmişken bazı olumlu yönleri de olmuştur. Alman Nazi tehdidine karşı Sovyetler Birliği'nin batı tarafında yer alan sanayi tesislerinin Kazakistan bölgesine taşınması, söz konusu bölgenin sanayisinin gelişimine büyük katkı sağlar. Orta Asya cumhuriyetlerinde gıda ve savaş sektörlerine ilişkin sanayi kollarının oluşturulması da olumlu sonuç olarak değerlendirilebilir.³²

Savaşın en olumsuz sonucu ise Kazakistan topraklarında yer alan nüfusta meydana gelen köklü değişikliklerdir. Savaş esnasında ve hemen sonrasında, Kazakistan'a çoğu Ruslar'dan olmak üzere yaklaşık 6 milyon kalifiye Rus ve Ukraynalı işçi ve teknisyen yerleştirilir. Bu yerleştirmelerin çoğunda kuzey bölgelerine öncelik verilir. Günümüzde Kazakistan'ın kuzey taraflarında yoğunluk arz eden Slav kökenli insanların çoğunluğunu bu dönemde yerleştirilen nüfus oluşturur. Dönemin Sovyet iktidarı, Nazilerle coğrafya bakımından yakın olan ve bu nedenle yakın işbirliği kuracaklar endişesi ile Kırım Tatarları, Çeçenler, Ahıska Türkleri ve diğer bazı Müslüman toplulukları yerlerinden zorla çıkartarak Orta Asya'nın farklı bölgelerine sürmüşlerdir. Sürgün hayatı yaşattıkları bu insanları iş gücü ihtiyaçlarını karşılamak için de kullanılmışlardır.³³

Öyle anlaşılıyor ki, Stalin'in uyguladığı kolektivizasyon politikası, yeni insan modeli oluşturma hareketleri ve II Dünya Savaşı, o dönemde yaşanan büyük insan kaybına ve ekonomik krize neden olmuştur. II Dünya Savaşı ile Yeni Ekonomik Politika'nın getirdiği üç sonucu şu şekilde ifade edebiliriz. İlk olarak Kazak nüfusunu önemli ölçüde azalması ve başta Ruslar olmak üzere Avrupalı etnik grupların oluşması. İkincisi, ülke yöneticilerinin yabancı etnik kökenlilerden meydana gelmesi. Üçüncüsü ise, Kazakistan'da sanayinin yeniden gelişiminin temelleri atılmıştır.

Stalin'in Kazaklar üzerinde uyguladığı genosit benzeri politikalar insan aklına sığmayacak kadar korkunçtur. Onun kolektifleştirme siyaseti Kazak tarihinde en ağır felaket olarak görülür. Moskova'nın sosyalist ideolojilerini umursamaz bir biçimde uçsuz bucaksız

³² Qaydar Aldajumanov, Juldızbek Yebilgojin, "Etnotsid", *Egemen Qazaqstan*, Almatı, 1992, s.2

³³ Akçam, s.19

bozkırlarda at üstünde göçebe hayatı süren Kazak toplumunu, Stalin kolektifleştirme yoluyla yerleşik hayata geçirip, Moskova'nın üstünlüğüne boyun eğdirme uğruna yarıya yakınıni yok ederek örtülü bir soykırım uygulamıştır. Satılın'ın 1953'te ölmesi, Moskova yönetiminin genel bakış açısında bazı değişikliklere neden olduğu gibi Orta Asya'daki Cumhuriyetler ile ilişkilerde de değişikliğe neden olmuştur.

1.4. Kruşçev Dönemi

II Dünya Savaşı sonrası masaya yatırılan öncelikli ilk konu, Sovyetler Birliği ekonomisinin nasıl daha iyileştirileceği olur. 1953 yılı Stalin'in ölümünden sonra Nikita Kruşçev'in başa geçmesiyle Stalin'in otokratik Sovyet rejim anlayışında gevşemeler görülür. Kruşçev, Stalin yönetiminde gördüğü birçok eksikliği kamuyla paylaşır. İlk kez Kruşçev, Stalin'in iktidarı altında bulunan komünist partinin, basın yayın, radyo, edebiyat ve sanatı, sinema ve tiyatroyu ideolojik silah olarak kullandığını ilk kez ispat edip halka deklere eder.³⁴

Kruşçev, 1953-1964 yılları arasında yaklaşık 10 yıl Sovyetler Birliği'ni yönetmiştir. Kruşçev döneminde, ortak Sovyet bölgesinde yaşayan tüm vatandaşlar için kullanılan *biçimsel içerikli sosyalist* şeklindeki tipik Sovyet formülü kaldırılıp yerine *yeni Sovyet kuşak-yeni bir tarihi topluluk* söylemi yürürlüğe konulur. Kendi ulusal topraklarından yoksun olan bu yerel topluluklar, Sovyetler Birliği'ni tek vatan olarak görmeye zorlanırlar.³⁵ Ayrıca “gönüllü girişimcilik” adı altında birçok Rus yetkililer, bu bölgeye getirilir ve var olan tüm kırsal ve diğer her türlü sorunlar, yıkımın eşiğine gelen ülke ekonomisi bilimsel gerekçelerle değil, zorla ve inatla çözülmeye çalışılır.

Kömünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Kruşçev, ekonomik gelişme için Birliğe bağlı tüm ülkelerde olduğu gibi Kazakistan'da da tarım ve sanayi alanlarında yoğun çalışmalar başlatır. Özellikle geri kalan tarım üretim sektörüne öncelik verir. Komünist ideoloji, çalışma ve köylü sınıfına bağlı olduğundan, Sovyet idari sistemi tarım sektöründe yapılması gereken çok şey olduğunun farkındadır. Bu bağlamda 2 Mart 1954 tarihinde Nikita Kruşçev'in “Bakir Topraklar” planı uygulamaya konulur. Kruşçev politikasının temel amacı, buğday üretimini iki yılda %35-40'a arttırmak olur. Bunun tek çözümü, ekilip dikilmeyen “boş” arazilerde buğday ekip yetiştirmektir. Bu politika doğrultusunda bütün

³⁴ Ronald Grigor Suny, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*, (Oxford University Press), New York, 1998, s.178.

³⁵ Shiavano, s.41

köylüler kolektif çiftçiler sınıfına kaydedilir. Kruşçev yönetimi, 1920'lerde Sovyet yetkililer tarafından uygulanan Yeni Ekonomik Politika'nın tarımsal meselelerdeki eksiklikleri dile getirerek Sovyetler Birliği'nin işlenmemiş topraklarının açılmasını ve ülke genelinde bu tip bölgelere çiftçilerin yerleştirilmelerini amaçlayan bir teşvik siyaseti güder. Bu plana göre en uygun bölge, Kazak bozkırlarıdır. Kampanyanın ilk yıllarında bile Kazakistan, Sovyetler Birliği tahıl üretiminin %60'ını sağlayarak tahıl dengesini sabitleme yükünü üstlenir. Kampanya başlattıktan sonra Kazakistan'da 1 milyar *pud*³⁶ üzerinde tahıl üretilir. “Bakir Toprak” programı, Kazak ekonomisinin, daha çok üretme politikasını güden Sovyet sistemine derinden entegre edilmesine yardımcı olmuştur. Böyle bir gelişmeye Kazakların yoğun olarak bulunduğu yeni bir cumhuriyet hiyerarşisi de katkı sağlar. Daha sonra bu, yeni Kazak liderlerinin başarıları bölgesel ve ulusal parti siyasetinde yeni liderlik pozisyonlarına evrilecektir. “Bakir Toprak” programının uygulanması esnasında öngörülmeven çeşitli eksiklikler de olmuştur. Kruşçev'in kampanyası, Sovyet tarihindeki hem başarılı hem de büyük kampanyalardan biri olması nedeniyle bu dönem, önemli yenilikler getirir. Kazak topraklarındaki coğrafi, ulusal, etnografik ve ekolojik koşullar, telafi edilemez bir şekilde değişir. Coğrafi haritada yüzlerce yeni yerleşim alanı ortaya çıkar. Sovyet cumhuriyetlerinde bulunan birçok yerleşim alanının ismi Rusça olarak adlandırılır. Hatta günümüzde Kazakistan'ın başkenti olan Nur-Sultan (Astana), Sovyet döneminde *Tselinograd* olarak değiştirilir. 1954-1964 yılları arasında 200'den fazla kırsal bölge Rusça olarak adlandırılır ya da yeni kurulan yerleşim birimlerine Rus adı verilir.

Kruşçev yönetime geçince bazı bölgelerdeki toprak erozyonundan dolayı Kazakistan'ın Sibiryaya'ya yakın bölgelerinde tahıl arazilerini genişletir ve buraları işlemek için binlerce Rus ve Ukrayna'lı gönüllüyü Kazak topraklarına getirir. “Bakir Toprak” kampanyası, Kazakistan'ın etnik nüfus dengesini değiştirir ve demografik kompozisyonu çarpıcı şekilde etkiler. 1962 yılına doğru Kazaklar, kendi ulusal cumhuriyeti nüfusunun sadece %29'unu oluşturur hale gelir. Martha Olcott, söz konusu “Bakir Toprak” politikasının nüfus bakımından diğer Sovyet cumhuriyetlerinden ziyade Kazak toplumunu daha çok etkilediğini vurgular.³⁷ Yerel halklar hiçe sayılır. Kazak aydınları ve önde gelenleri bu konudaki endişelerini dile getirmeye başladıklarında, bu şikâyetlerin milliyetçiliği körüklediği endişesiyle reddedilir. Çarlık döneminden beri uygulanan göç politikalarının son büyük dalgası bu dönemde gerçekleşir.

³⁶ Rus ağırlık ölçüsü birimidir. 1 pud = 16,3 kg

³⁷ Olcott, *The Kazakhs.*, s. 224

1956 yılında gerçekleşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresinde Kruşçev'in başlattığı *de-Stalinazisyon* politikası sırasında daha önce tasfiye edilmiş aydınlar ve sanatçılar af edilir. Söz konusu Kongre'den itibaren Sovyet yazarları ve aydınları ülkede yaşanan bürokratik yolsuzluk, samimiyet ve nesiller arasındaki gerilimler gibi birçok konuyu konuşma ve daha rahat eleştirme fırsatı bulurlar. Bir yandan bu politika, yönetici kadroların yerel halktan oluşacağı ümidini doğurur. Ancak Sovyet üst yönetiminin idaredeki etkisi devam edilir.³⁸ Ayrıca Kruşçev, kolhoz ve sovhozların sayısını azaltarak arazilerini genişletme politikasına başvurur. Bu şekilde eski kentler büyük şehirlere dönüşür.³⁹

Öte yandan Kruşçev, Rus olmayan etnik grupların eğitimlerine yönelik çeşitli reformlar yapar. 1938 yılından bu yana Rusça zorunlu ikinci eğitim dili iken 1959 yılında ilan edilen Sovyet eğitim yasası, ebeveynlere çocuklarının eğitim dilini seçme özgürlüğünü verir. Kruşçev ayrıca, Kazak topraklarına yerleştirilen Ruslara yerel halkın dilini öğrenmeye izin verir. Her ne kadar bu tip uygulamalar olsa da, bazı araştırmacılar dil öğrenim açısından çifte standart uygulandığını iddia ederler.⁴⁰ Ebeveynlere eğitim dili konusunda seçme özgürlüğü getirilmiş gibi görünse de, Rusça'nın zorunlu ikinci bir dil olarak öğretilmesine devam edilir. Dil reformu ve Rusça'nın yaygınlaştırılmasından en çok Kazakistan etkilenir. Daha iyi kariyer fırsatları elde etmek için Kazak toplumu çocuklarını Rus orta okullarına göndermek zorunda kalırlar. Dolayısıyla Kazak dili, Kazakların günlük yaşamında bile aşamalı olarak kullanılmamaya başlar. Kazakistan'da yüksek öğretim tamamen Rus dilinde yapılmaya başlanır, Kazak dili unutulmaya yüz tutar. Rusça konuşan ve konuşmayan şeklinde Kazak toplumunun ikiye bölünmesi Kruşçev döneminde zirveye çıkar.

1950-1960 yılları arası tüm Sovyetler Birliği'nde yumuşama süreci olarak görülebilir. Kruşçev'in uyguladığı reformlar, toplum içerisindeki kıtlık ve açlık sorununu çözer. Ayrıca bu reformlar, tarımsal alanları etkiler ve anti-merkezleşme yönetimini özendirir. Fakat Merkezi Komuta sistemi hala devam edilir ve onun diğer Sovyet cumhuriyetler üzerindeki etkisi büyüktür. SSCB'nin merkezi sisteme dayanması, Doğu ve Batı gerginliğinin artmasına ve devam etmesine neden olur.⁴¹

³⁸ Geoffrey Hosking, *Russia and Russians: From the Earliest Time to the Present*, (Harvard University Press), New York, 2011, s. 734-735

³⁹ George Vernadskiy, *A History of Russia*, (Yale University Press), New Haven, CT, 1965, s. 536.

⁴⁰ Suny, s. 410

⁴¹ Zhanna Umarova, *Orta Asya'da Siyasi ve Ekonomik Bölgesel Güç Olarak Kazakistan*, (Yayınlanmamış Tez-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010, s. 44

1.5. Brejnev Dönemi

1954-1985 yılları arasında Sovyetler Birliği başında bulunan yöneticiler, geçmiş dönemin bazı uygulamalarını tenkit edip bunların düzeltilmesi gerektiğini düşünerek yönetime gelseler de bu yıllar arasında Kazaklar ve diğer topluluklar açısından arzu edilen olumlu gelişmeler oluşmamıştır. Bu nedenle bazı araştırmacılar söz konusu yılları arasını Sovyetler Birliği tarihinde durgunluk yılları olarak değerlendirirler.⁴² Örneğin bu dönemde kitle eğitimi, tarımsal kaynakların kullanılması, bazı sanayi kuruluşlarının kurulması ve buna benzer gelişmeler yaşanır. Geriye doğru bir göz atacak olursak, Ekim Devrimi'nden önce Kazakistan'da hiç gelişme olmayıp zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen ekonomisi temel olarak tarımsal ürünlere dayanan sömürgeleştirilmiş bir bölge haline getirilir. Sanayi sektörü çok yavaş gelişir. Ana sanayi üretim işletmeleri küçük çapta inşa edilir. Kazak toprağında çalışan üretim sektöründeki Kazak halkının katılımı aşamalı olarak düşer. Kıtık, bir dizi savaşlar, baskı ve bazı politik uygulamalar, Kazak nüfusunun düşmesine neden olur. Özellikle 1950-1960 yılları arasında bunun daha net bir şekilde görmek mümkündür. Bu tarihi olaylar, Cumhuriyeteki etno-demografik dengeyi değiştirip Kazak ekonomisinin tüm sektörlerinde Kazakların katılımını büyük ölçüde azaltır. Çeşitli alan işçileri hazırlamak açısından gerekli önlemler alınmaz. Merkezi yönetim birimler, Cumhuriyetin sanayi sektöründe çalışacak yerli uzmanları eğitmeyi ihmal eder. Sovyetler Birliği'ndeki merkezi organlar, bu tür uzmanları SSCB'nin diğer bölgelerinden getirmeyi çok daha kolay tercih eder.

Kruşçev'in uyguladığı politikaların başında olan "Altın Dönem" projesi, gelecekte bir ümit uyandırmış olsa da, 1960'ın ilk yıllarında halk arasında önemli hoşnutsuzluklar oluşturur ve kendisine karşı eleştirilerin dozunu arttırır. Bütün bunların neticesi olarak Leonid Brejnev'in de içinde olduğu SSCB Merkez Komitesi, 1964 yılının Ekim ayında Kruşçev'in görevinden azledilme konusunda genel bir anlaşmaya varır ve yerine Brejnev'in getirilmesine kararlaştırır.

Brejnev selefi Kruşçev'in aksine Sovyet topluluğunun oluşturulmasının, etnik farklılıkları ortadan kalkması anlamına gelmeyeceğini ileri sürer. 1973 yılında Alma-Ata'daki bir konuşmasında, bunu açıkça dile getirir. Konuşmasında tüm Sovyetler Birliği'ni oluşturan halkların kendi özelliklerini ve geleneklerini koruyabileceklerini ifade eder. Brejnev döneminde ekonomi alanında önemli adımlar atılsa bile, arzu edilen başarı

⁴² Akçam, s. 17

sağlanamaz ve halk arasında tepkiye neden olur. Çeşitli sosyal krizler yaşanır. Toplumun büyük kısmı alkolizm ve yolsuzluğa sürüklenir. Makineleşme ve teknolojiadaki geri kalmışlık, üretim sektörünün gelişmemesini ve sosyal sorunların artmasına sebep olur. Brejnev de daha önceki Genel Sekreterler gibi tarım ve sanayi sektörlerine odaklanır. Brejnev'in eski liderlerden farkı, Sovyet cumhuriyetlerindeki yerel yöneticileri görevlerinden alarak kendine yakın yöneticiler getirmesidir. Bu yeni sınıf, her Sovyet cumhuriyetinde yerel halk kökenli, ancak Sovyet eğitimini almış, pragmatik ve merkezi sistemi destekleyen insanlardan oluşur.⁴³ Kruşçev dönemi bölgesel olarak yeniden örgütlenme ve diğer cumhuriyetlerdeki siyasi liderlerin değişmesi şeklinde bilirse de, Brejnev dönemi "kadrolara güven" sloganı ile yola çıkar. Brejnev daha önce Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Sekreterliği'ni yaptığı için burada yönetimde bulunan kadrolarla bağlarını derinleştirir. Brejnev döneminde oluşan yeni liderler, Kruşçev'in radikal reformlarının bazılarını ortadan kaldırır. Destalinizasyon kampanyası büyük ölçüde azalır ve Kruşçev döneminde cumhuriyetlerde uygulanan kadro rotasyon politikası uygulanmaz. Sovyet Cumhuriyetlerinde "kadroların istikrarı" sloganı ile rotasyon tatbik edilmez.⁴⁴ Brejnev yönetimindeki bu politika, Merkez Komite ile Cumhuriyetler'in başına geçen yöneticiler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu vesile ile başta Kazakistan olmak üzere diğer cumhuriyetlerde gerçekleşen bütün gelişmeler, Moskova tarafından daha kolay kontrol edilir hale gelir.

Kruşçev döneminde bir süre Kazakistan başında bulunan ve daha sonra görevinden azledilen Kunaev, Brejnev'in başa gelmesiyle Kazakistan'ı yönetmek için tekrar atanır. Brejnev döneminde Kazakistan, SSCB'deki konumunu Kunaev ile beraber önemli bir yere getirir. Yaklaşık 21 yıl Sovyetler Birliği'nin başında bulunan Brejnev, daha önce görev yaptığı Kazakistan'a yakinen tanıdığı Kunaev'i ataması ile Merkezi Yönetim ve Kazakistan yönetim arasında bir denge politikası takip etmiş olur. Zaman zaman Merkezi Yönetim'in isteklerini, bazen de Kazak Cumhuriyeti çıkarlarına uygun bir şekilde ülkeyi yöneten Kunaev, sırası geldiğinde tarafsız kalmayı başaran bir şahsiyet olmuştur. Kunaev döneminde Kazaklar Komünist Partisi yönetimine girme ve görev alma şansını elde ederler.⁴⁵ Ancak Kunaev görevde kaldığı sürece yönetimde ve bürokraside yer alacak Kazakları, kendisinin de içinden geldiği Büyük Cüz'den seçmeyi tercih eder.⁴⁶ Kunaev'in kendi cüzü olan Büyük

⁴³ Oliver Roy, *The New Central Asia: The Creation of Nations*, (NYU Press), New York, 2000, s. 150-151

⁴⁴ Suny, s. 422

⁴⁵ Mehmet Saray, *Kazak Türkleri Tarihi: Kazakların Uyanışı*, (Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık), İstanbul, 1993, s. 104

⁴⁶ Hosking s. 775

Cüz lehinde uygulama yapıp kadroları oluşturulması, Orta ve Küçük Cüzler'den gelen Kazaklar arasında rahatsızlık oluştursa da, bu hem Merkezi Yönetim hem Kunaev tarafından dikkate alınmaz. Başta Kazakistan'ın güney bölgelerinde yer alan Almatı, Kızılorda, Cambul ve Taldıkorgan şehirleri olmak üzere birçok yerleşim birimlerine yöneticiler Büyük Cüz'den atanır.⁴⁷ Olcott, 1964 yılından sonra Kunaev döneminde Kazakların yönetim katılım oranının yükseldiğini söyler. Örneğin, 1964 yılında Bakanlar Kurulu üyelerinin sadece %33'ü Kazak iken, 1981 yılına gelindiğinde bu oran %60'a çıkar. 1959-1979 yılları arasında Kazak yönetimindeki Kazak kökenlilerin sayısı iki kat artmış olur. Kunaev döneminde Kazak kökenliler çoğunlukla ağır sanayi, tarım ve inşaat bakanlıklarında çalışırlar.⁴⁸ Ayrıca Kazak nüfusunun sayısının bu yıllarda arttığı görülür. Bu da Kazak SSC'nin etnik oluşumunu değiştirir. 1959 yılında cumhuriyeti oluşturan demografik yapının %30'unu Kazak, %52.1'ini Slav kökenliler oluştururken, 1979'da %36'sını Kazak, %48.1'ini Slav kökenliler oluşturur hale gelmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Brejnev'in uyguladığı kadroları değiştirme politikası, tüm Sovyet cumhuriyetlerinde milliyetçi duyguların artmasına neden olur. Her ne kadar Kunaev, hem Ruslarla hem de yerel halkla iyi ilişkiler kursa da, Kazakistan'ın günlük yaşamında Rusça hakim olur. Kazaklar devlet yapısına atanmasına rağmen, Kazakların gücü günden güne azalmaya başlar. Ana dilinin unutulması Kazak kültürünün gelişmesini olumsuz yönde etkiler. Kazakistan ekonomisine gelince, ekonominin birçok sektörü Ruslar tarafından kontrol edilir hale gelir.

Kunaev döneminde, Kazak siyasal sistemine ve yaşamına Rusların direk hükmetmesi sona erer. Kömünist Parti'de önemli görevler üstlenen Kazak sayısı önemli ölçüde artar. Ancak Kunaev döneminde göreve getirilen ve Sovyet Merkezi Yönetim tarafından kabul gören bu Kazaklar'ın çoğunluğunu, Kazak kültürünün yalnız başına korunması ve Kazakların kendi geleceğini kendilerinin tayin etmesi için çalışıp gayret eden Kazak yöneticilerden oluştuğunu söylemek sanırım doğru olmaz. Durum böyleyken yine de kültür ve edebiyat için Kunaev dönemi *Kazak Altın Çağ* olarak anılır.⁴⁹

1980'lerde dünyada meydana gelen siyasi olaylar, Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile ilgili herhangi bir işaret vermez. Brejnev 1982 yılında ölünce, yerine sırasıyla Konstantin Çernenko ve daha sonra Yuriy Andropov Birinci Sekreterliği görevine getirilir. Bu iki liderin

⁴⁷ Bhavna Dave, *Kazakhstan. Ethnicity, Language and Power*, (Routledge), New York, 2007, s. 86

⁴⁸ Olcott, *The Kazakhs...*, s. 244

⁴⁹ Schiavano, s. 53

de ömürleri kifayet etmeyip ardi ardına hayatlarını kaybetmeleri üzerine 1985 yılı Mayıs ayında Mikhail Gorbaçov Birinci Sekreter olarak atanır.

1985'te Gorbaçov'un iktidara geçmesinden sonra, kısa da olsa bir süre görevde kalan Kunaev yönetimden 1986 yılında uzaklaştırılır. Başta rüşvet olmak üzere çeşitli konularda ciddi eleştirilere maruz kalan Kunaev dönemi Kazak ekonomisi ve endüstri açısından başarılı olarak görülür.

1980'li yılların başına gelindiğinde Sovyetler Birliği'ni oluşturan topluluklar arasında önemli rahatsızlıklar baş gösterilip, isyan canları çalmaya başlar. Aydın sınıfı arasında özgürlük ve gerçek demokrasi istekleri dile getirilir. İşçi ve memurlar, emeğin karşılığını arzu edildiği gibi ücretlendirilmesi ve servetlerin daha adil bölüştürülmesini talep ederler. Böylece, 1980'li yılların başlarında Sovyet totaliter sisteminin fiilen toplum desteğini kaybettiği söylenebilir.

1.6. Gorbaçov Dönemi

Gorbaçov, SSCB'nin Birinci Sekreterliğine getirildiğinde devlet birçok açıdan zor durumda olmutur. Ekonomik durgunluk ve siyasi istikrarsızlık, 1980'li yılların ortalarında Sovyetler Birliği'ni sarsar. Sovyetler Birliği üç yıl içerisinde üç lider değiştirmiş olur. Bu sırada bölgesel liderler merkezi yönetim gücünün zayıflığını hisseder. Bu arada SSCB'nin Afganistan'ı işgal etme teşebbüsü, ABD ile ilişkilerin gerilmesine neden olur. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde oluşan bu ekonomik problemlerin nedenleri arasında, Lenin ve Stalin döneminden kalan Sovyet sisteminin sanayi toplumuna tam uyum sağlayamaması ve iktisadi yapının fosilleşip, verimsizlik hale gelmesini de saymak gerekir. Devlet mallarının giderek tükenmesi, petrol ihracat gelirinin azalması, döviz piyasasının yetersizliği ve alkolizm ekonomiyi büyük ölçüde mahveder.

Gorbaçov, iktidara gelir gelmez bu kötü gidişata dur deyip ekonomik ve siyasal düzenin tekrar rayına oturması için kendinden önceki liderlerden farklı çözümler bulmaya çalışır. Yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılığı kaldırmak için birtakım önlemler alır. Bu bağlamda Gorbaçov, 1985 yılından itibaren uygulamaya koyduğu *glasnost* ve *perestroyka*⁵⁰ reformları ile ekonomik çöküş ve siyasi durgunluk gibi sorunlarının üstesinden gelmek için,

⁵⁰ Glasnost ve perestroyka: bu reform Gorbaçov'a göre toplumun sosyo-ekonomik gelişiminin hızlandırılıp etkili bir mekanizmanın oluşturulması, demokrasiye sürecinin başlatılması, disiplin ve düzenin sağlamaştırılması, kişi haklarına ve liyakatine saygı duyulması, yenilikçi bir anlayışla yönetimde değişikliğe gidilmesi ve bilime önem verilip bilimsel başarıları ekonomi ile buluşturma anlamlarına gelir.

demokratikleşme ve ademi merkeziyetçilik güçlerinin arkasındaki kontrolünü kaldırarak radikal siyasi çözümler ortaya koymaya başlar. Bu şekilde Gorbaçov, bu krizin üstesinden gelineceğini düşünür.⁵¹ Zira Gorbaçov, küreselleşen dünyada sosyalizmin gittikçe zayıfladığı düşüncesindedir. Onun ön plana çıkardığı reformlar, insan hakları bağlamında halka daha fazla özgürlük vermek, uluslararası arenada silahlanma yarışını sonlandırmak için çaba sarfetmek, basın üzerinde var olan baskıyı kaldırmak, siyasi mahkumları serbest bırakmak, ekonomik liberalizasyonu sağlamak ve alkolizmle mücadele etmek gibi konuları içerir. Batılıların liberalleşme ve demokratikleşme söylemleriyle yola çıkan Gorbaçov'un uygulamaya çalıştığı reformların, özellikle Orta Asya halklarında uygulanmadığı görülür ve bu halklar arasında adeta hayal kırıklığı meydana gelir. Zira Gorbaçov politikaları Orta Asya'da söylemden daha ileri gitmez. SSCB yönetimi, Orta Asya cumhuriyetlerini koloni muamelesi yapmaya devam eder.

1980'lerin ortalarından itibaren Sovyet cumhuriyetleri yavaş yavaş kendi Parti örgütlerini kurarak çeşitli konularda uygulamada bağımsız hareket etmeye başlar. Yerel liderler cumhuriyet idaresini tedricen kendi kontrolleri altına alma yoluna giderler. Bu ayrıcalıklar, yerel aydınlar topluluğunun gelişmesini mümkün kılar. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin idari bölümünün ulusal vatanlara dayandığı gerçeği, ulusal bilincin cumhuriyetler nezdinde artmasına neden olur. *Perestroyka* ve *glasnost* reformları, Sovyetler Birliği'nin ulusal sorunlarını gün yüzüne çıkarır ve Sovyet başarısızlıkları hakkında herkes bilgi sahibi olmaya başlar, Marksizm-Leninizm gittikçe eleştirilerek bu boşluğu milliyetçilik fikirleri doldurmaya başlar. Aslında bu kampanyanın altında ülkede geniş kapsamlı sosyo-ekonomik değişiklikler yapmak hedeflenir. Hatta bu tip tartışmalar 1970'lerin ortalarından itibaren Kosigin ve Andropov gibi siyasiler tarafından dile getirilmiş ve SSCB'nin yeniden yapılanması, bundan bağımsız olarak Rusya Komünist Partisi'nin oluşturulması ve küresel ekonomik sisteme geçilmesi gereği ciddi şekilde tartışılmıştır. Özellikle Çernobil faciası sonrası yaşanan zorluklar karşısında toplumda bir güvensizlik duygusu oluşur. Tüm dünyada küreselleşirken sosyalist rejim gittikçe verimsiz sonuçlar doğurmaya başlar. Bu da Sovyetler Birliği'nin dağılışının başlangıcını oluşturur.

Bu reformlar çerçevesinde tüm parti liderlerinin seçilmesi gerektiği ve bunun da Sovyetler Birliği içindeki güç ilişkilerini kökten değiştireceği ortaya çıkar. Gorbaçov, özellikle ekonominin kötüye gidişini bahane ederek güney mafyasını ve Brejnev destekçilerini tasfiye etmeye başlar. Böyle bir tasfiyeye gidilmesinin stratejisinin amacı,

⁵¹ Mihail Gorbaçov, *Jizn i reformu*, (Novosti), Moskva, 1995, s.207

perestroyka reformuna karşı çıkanları ortadan kaldırmaktır. Söz konusu reformlara karşı çıkanlardan biri de Kazak SSC'nin Birinci Sekreteri Kunaev olmuştur. Gorbaçov, Kunaev'i istifa ettirmek amacıyla Kazak topraklarındaki tahıl sahalarının verimsizliği ve "Pamuk üretim skandalı"⁵² bahanesi ile Kunaev'i suçlu ilan eder.⁵³ Bu suçlamalar üzerine, Kazakistan Komünist Parti Genel Sekreteri olan Kunaev Aralık 1986'da görevden alınır ve yerine Rus kökenli Gennadiy Kolbin getirilir. Kolbin, Gorbaçov reformlarının sadık bir destekleyicisi ve uygulayıcısıdır. Ondan beklenen Kazak ekonomisini düzlüğe çıkarmaktır. Sovyet Birliği'ni meydana getiren cumhuriyetlerin liderlerini değiştirme hareketi, batılı haber ajansları ve muhabirleri tarafından yeni Sovyet lideri Gorbaçov'un gücünü arttırmak ve kendi adamlarını Sovyetler Birliği'ni yönetmek için başa getirdiği şeklinde algılanır. Bu örnekle, Gorbaçov'un ilan ettiği demokratik reformlar sadece sözde kaldığını ve gerçekleşemediğini görebiliyoruz. Buna karşı 16-18 Aralık 1986 tarihinde Almatı şehrinde gençler tarafından gerçekleştirilen protestolar Merkezi Yönetime karşı diğer toplumlara bir örnek teşkil etmiştir. Almatı'da başlatılan bu protesto hareketi Sovyetler Birliği'nin dağılmasına vesile olan ilk adımlardan biri olarak görülebilir.⁵⁴ Bu Sovyetlerin merkeziyetçi ve diğer halkları görmezlikten gelme politikasına karşı harekettir.

*Jeltoksan*⁵⁵ olayı, yalnız Kazakistan'ın imajını değil tüm Sovyet imajını değiştirir. Bu milli hareket, SSCB'nin 70 yıllık tarihindeki en önemli vakalardan biridir. Bu olay, yani Rus hakimiyetine, otoriteye, Ruslaştırmaya ve poligonlara karşı verilen ayaklanmalar, insanlık adına yapılan onurlu bir mücadele ve halk adına öfkelerin bardağı taşıran son damla olmuştur. Almatı'nın sakin bir gününde patlayan bu tarihi olay, tüm Orta Asya'da uyanışın ve diğer başkaldırıların başlangıcı olur.⁵⁶ Bu reformlar sonucunda Birliği oluşturan cumhuriyetler arasında milliyetçilik ve bağımsızlık konusunda çeşitli hareketler meydana gelmeye ve bu konuda kendi aralarında bilgi paylaşımı oluşmaya başlar.⁵⁷

⁵²1960'larda Kunaev tarafından Kazakistan'ın güney tarafındaki üç bölgenin pamuk üretimini arttırmak için Özbekistan'a devredilmesine karar verilir. Kunaev, bu kararı Merkezi Komite'ye danışmadan verir ve şüphesiz ki bu hareket Moskova tarafından olumlu karşılanmaz. Pamuk üretim skandalı deyince bu olay anlaşılır.

⁵³ Boris Mirskiy, "Blagodarniy Vek", https://forbes.kz/leader/blagodarniy_vek Erişim Tarihi: 03.11.2019

⁵⁴ Alkan, s.35

⁵⁵ 16-18 Aralık'ta Alma-Ata'da gençler tarafından yapılan protesto anlaşılır ve Kazak dilinde Aralık ayı demektir

⁵⁶ Jeltoksan ayaklanması ardından Moldova, Çek Cumhuriyeti, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında kendi topluluklar lehine bir dizi olaylar gerçekleşir.

⁵⁷ Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, (Cambridge University Press), Cambridge, 2002, s.55

Sovyet kontrolünü tekrar sağlayıp kuvvetlendirmek isteyen Gorbaçov'un bu doğrultuda uygulamaya koyduğu politikalar tam tersi sonuçlar ortaya çıkarır ve SSCB'nin dağılması ile sonuçlanır. 1991 yılında patlayan Ağustos askeri darbesinden sonra, Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerin liderleri Novo-Ogaryov'de bir araya gelerek kendi bağımsızlıklarını ilan etmek için karar alırlar. 24 Ağustos 1991 tarihinde ilk olarak Ukrayna kendi bağımsızlığını ilan eder. Bu olaydan sonra aynı yılı Ağustos ayının 25'inde Belarus, 27'sinde Moldova, 30'unda Azerbaycan ve 31'inde Kırgızistan bağımsızlıklarını ilan ederler. Yine aynı yılın Eylül ayının 1'inde Özbekistan, 6'sında Baltık cumhuriyetleri, 9'unda Tacikistan, 21'inde Ermenistan, Ekim ayının 27'sinde Türkmenistan ve son olarak 16 Aralık'ta Kazakistan bağımsızlıklarına kavuşmuş olur.⁵⁸ Böylece bağımsızlığını kazanmış olan Kazakistan, yeni inşa edeceği ülke yapısında neredeyse XVIII yüzyılın ortalarından günümüze kesintisiz ilişki içerisinde olmak durumunda kaldığı Rusya'dan etkilenir. Ulaşım, ticaret, sanayi altyapıları, sosyal yaşam, siyasal kurumlar, azınlık sorunu ve hatta başkanlık rejimi gibi konuların bir kısmında zamanla değişimler olduysa da önemli bir kısmı Ruslar'dan kalan bir mirastır.⁵⁹

1.7. Bağımsızlık sonrası Kazakistan

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında gerçekleşen dağılma süreci bütün dünyada şok etkisi yapar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi *glasnost* ve *perestroyka* reformları çerçevesinde özelleştirme siyasetine kapı aralanması, toprak reformlarının gündeme gelmesi, çıkarılan kararnamelerle yerel ve yabancı yatırımların paylaşım tartışmaları belki de Sovyet tarihindeki en başarısız uygulamalardan biri olmuştur. XX yüzyılın en büyük güçlerinden bir olan SSCB'nin çöküşü, sadece Sovyet Rusya'yı değil aynı kaderi paylaşan eski Sovyet cumhuriyetlerini de birçok konuda olumsuz yönde etkiler ve dünya haritasını değiştirir. Biriyeen sorunları çözmek için Gorbaçov'un ortaya koyduğu bu reformlar ilk etapta Birlik için müsbet gibi görünse de sosyalist sistem buna hazır olmamıştır.⁶⁰ Neticede "Demir Perde" adıyla bilinen SSCB dağılma yoluna gider.

1990 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği dağılma yoluna giderken, Kazak SSC yönetiminde önemli değişiklikler görülmeye başlanır. 1990 yılının Nisan ayında Kazak

⁵⁸"Hronika raspada SSR: 1988-1991", Lifejourna, <https://afanarizm.livejournal.com/196252.html> Erişim tarihi: 16.12.2019

⁵⁹Akçam, s.25

⁶⁰ Menaf Turan, "SSCB'de Toprak Mülkiyet", *Ankara Üniversitesi SBF dergisi*, Ankara, 2011, s. 328-330

SSC'nin başına Nursultan Nazarbayev getirilir, yönetim yeniden oluşur ve bu yönetim adeta Kazakistan'ı bir yıl sonra ilan edilecek bağımsızlığa hazırlar. 1991 yılının Ağustos ayında gerçekleşen darbe SSCB'nin sonunu getirir. 16 Aralık 1991 yılında Kazakistan Devlet Parlamentosu Kazakistan Cumhuriyeti'nin adı altında bağımsızlığını ilan eder.⁶¹ Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını ilan edip bir taraftan kendi çıkarlarını korumaya çalışırken dış politika konusunda önemli zorluklarla karşı karşıya kalır. Sovyetler Birliği yönetiminden henüz kurtulmayan bu genç ülke, jeopolitik konumu ve zayıf demografik yapısından dolayı bazı sıkıntılar yaşar. Gorbaçov'un kendisi bile Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olarak hayatını tek başına sürdürebileceğine inanmaz. Ona göre, bir ülkenin sömürgesi altında yaşamış olan bir cumhuriyet, iç istikrarın sağlanması için gerekli koşulları elde edemez.⁶² Öte yandan Kazakistan bağımsızlığını ilan edince bazı ülkeler bu cumhuriyetin geleceğinden ümitli olmazlar. Bu arada bağımsızlığına yeni kavuşan genç Kazakistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan, hatta aynı günü tanıyan Türkiye olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz. Cumhuriyetin ilk kurulduğu dönemdeki bütçesi ve döviz rezervleri bağımsız bir ülkenin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmamıştır.

Bağımsızlığını ilan eder etmez dış politika ve sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalır. Zira Kazakistan topraklarında yaşayan insanların yaşam koşulları son derece alt düzeyde olmuştur. Bağımsızlık sonrası oluşan hiperenflasyon sonucunda gıda, kıyafet, ilaç ve diğer birçok üründe önemli sıkıntılar yaşanır. Birliğin dağılması sonucunda sanayideki bağlantılarının kopması, finans krizine neden olur. Bu durum insanların toplumsal duygularını, demografik süreçlerini ve ülkedeki sosyal politik durumunu etkiler. Tarım ve hayvancılığa yatkın olan Kazak halkı, bağımsızlıktan sonra sanayi alanında bilgi yetersizliğin farkına varır. Şayet ülke liberal ekonomiye geçecekse sanayinin güçlenmesi ve sağlam bir iş gücü ile mümkün olur. Kazakistan'ın ekonomik açıdan büyüyüp, istikrarlı bir şekilde gelişimini sürdürmesi için ülkenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklarını en iyi şekilde kullanması gerekir. Dolayısıyla Kazakistan'ın sanayi sektörü, önemli bir oyuncu olarak, merkezi ekonomiden pazar ekonomisine geçmek durumunda kalır. Bütün bunları gerçekleştirme adına Kazakistan, Rusya ile ilişkileri dostane ve dengeli tutmaya çalışır.⁶³ Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan'ın hala Ruble'yi kullanması ve Ruble'nin değer kaybetmesi Kazakistan ekonomisini olumsuz etkiler. Bir yıl içerisinde para %30 değer kaybeder. Buna karşı tek çözüm, Kazakistan'ın Sovyet Ruble'sinden vazgeçmesidir ki, 15

⁶¹ İsmail, s.114

⁶² Kasımjomart Tokaev, *Galibiyet*, (Kurmay Kitap Yayın Dağıtım), Ankara, 2005, s. 430-432

⁶³ Nursultan Nazarbayev, *Kazahstanskiy put*, ("Almatı" izdatelstvo), Almatı, 2009, s.340

Kasım 1993 yılından itibaren kendi para birimi Tenge'yi yürürlüğe koyar.⁶⁴ Bu tarihten itibaren devlet, fiyat serbestliği ve vergi kanunu gibi adımlar atarak yabancı yatırımcıların dikkatini çeker. SSCB'nin çöküşünden sonra derin ekonomik sorunlara rağmen yürürlüğe konulan reformlar ve yabancı yatırımlar sayesinde Kazakistan ekonomisi güç kazanmaya başlar.⁶⁵ Kazakistan Cumhuriyeti'nin ekonomik açıdan güçlenmesi ülkeyi uluslararası alanda önemli bir yere taşır. Ülke egemenliğini ve bağımsızlığını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen reformların mantığını, Nursultan Nazarbayev, "önce ekonomi, sonra siyaset" olarak açıklar.

Bu bağlamda Nazarbayev, ülkenin gelişimi için 10 Ekim 1997 tarihinde "Kazakistan – 2030" stratejisini ilan eder. Bu strateji, sosyo-ekonomik anlamda yeni neslin geleceği için birçok adımın atılması ve gelecek 30 yıl içerisinde Kazakistan'ın yapması gereken başlıca hedefleri tek tek ortaya koyar. Bu stratejiye göre öncelikle Kazakistan gelişmiş 50 ülke içerisine dahil olması ve onlarla rekabet edebilir hale gelmelidir. Gelecekte herhangi bir ekonomik kriz yaşamamak ve tam bağımsızlığa erişmek için şu hedefleri koyar:

1. Milli güvenliği ve toprak bütünlüğünü sağlayarak ülkenin bağımsızlık statüsünü devam ettirmek;
2. Çok uluslu bir ülke olarak iç istikrarı ve sosyal birliği sağlamak;
3. Yabancı yatırımları çekmek ve ülke içinde tasarruflar yaparak açık piyasa ekonomisini uygulamak;
4. Kazak halkının sağlık, eğitim ve refah seviyesini yükseltmek;
5. Ülke topraklarından çıkan enerji kaynaklarında üretim arttırmak ve dış dünyaya ihracatını sağlamak;
6. Ulaşım ve iletişim alanlarını modernleştirmek;
7. Ülkeyi yöneten yetkililerin ve idarecilerin çağdaş taleplere açık olması ve bu bilinçle çalışması.⁶⁶

Cumhurbaşkanının altını çizdiği husus, devletin gelişmiş 50 ülke arasında yer alabilmesinin ancak yetişmiş ve kaliteli insan gücüyle gerçekleşebileceğidir. Bu bakış açısıyla "Kazakistan – 2030" stratejisi doğrultusunda ilk on yılda ülke ekonomisi

⁶⁴ Alkan, s. 39

⁶⁵ Bağımsızlığın ilk yıllarında halkın gelir durumu adeta dibe vurmuş vaziyettedir. Örneğin, 1995 yılında ortalama emeklik maaşı yaklaşık 30 ABD doları seviyesindedir. Bu o dönemde yaşayan insanların yaşam koşullarının ne durumda olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. 2005-2009 yılları arasında ortalama maaş 250 ABD doları civarına yükselirken, 2009 yılından sonra bunun 450 doların üzerine çıktığı görülür. Bu da Kazakistan ekonomisinin aşamalı olarak iyileşmeye doğru gittiğinin bir göstergesidir.

⁶⁶ Umarova, s.129

toparlanmaya başlamış, istikrarlı gelişimin temelleri atılmıştır. Ülke ekonomisindeki bu toparlanma sayesinde Kazakistan kısa süre içerisinde Orta Asya bölgesinin sosyal refah seviyesi bakımından önde gelen ülkesi olmuştur.

2013 yılına gelindiğinde Kazakistan ekonomisi 51. sırada yer alınca Nazarbayev, “Kazakistan – 2030” stratejisinin artık yetersiz kaldığını, meydana çıkan yeni sorunların çözümüne farklı siyasi yaklaşımlar gerektiğinden dolayı “Kazakistan – 2050” stratejisini ilan eder. 14 Aralık 2012 yılında gerçekleşen Ulusa Sesleniş konuşmasında “Kazakistan – 2050 Stratejisi: Olgunlaşan Devletin Yeni Siyasi İstikameti” adlı programından bahseder. Yeni programa geçilmesinin nedeni, yaklaşık 20 yıldan fazla süren daha önceki stratejinin hedeflerine ulaşılmamasıdır. Bir taraftan Kazakistan ekonomisi gelişirken, diğer taraftan demokratikleşme yolunda da önemli adımlar atılır. Özellikle ülkede yaşayan çeşitli etnik grupların huzurlu yaşayabilmesi ve uygulanan politikalar sayesinde eğitim, sağlık, istihdam gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanır. 2013 yılına gelindiğinde ülke ekonomisindeki olağanüstü başarı, Kazakistan Cumhuriyeti’ni dünyanın gelişmiş ilk 50 ülke arasına girmesini sağlar. Yeni ilan edilen stratejideki hedef ise gelişmiş ilk 30 ülke arasına girmektir. Yine bu yeni stratejide nüfus, eğitim, sağlık ve istihdam gibi sorunların büyük ölçüde üstesinden gelinmesi yer alır.

Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra, Kazakistan’ın karşı karşıya kaldığı diğer bir sorun da, Rusya’nın bu bölgedeki askeri tesislerin varlığıdır. Kazak topraklarında yer alan nükleer silah sorunu bu zamana kadar masaya yatırılmamıştır bunun yanı sıra çevre güvenliği konusu küresel bir seviyede ciddi bir soruna dönüşür.⁶⁷ XX yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Çernobil felaketi ve Gorbaçov’un uyguladığı *perestroyka* politikası sonrası nükleer güç ciddi bir sorun haline gelmeye başlar. Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetlerin her biri bağımsızlığına kavuştuktan sonra bu topraklardaki nükleer ve diğer askeri tesisler doğal olarak bu bölgelerde kalmıştır. Bu konular bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetler ile Ruslar arasında müzakere edilerek çözümlenmeye çalışılır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan’ın dünya üzerinde dördüncü nükleer güç haline gelmesi, diğer dünya ülkelerinin dikkatini çeker ve bu ülke güvenliği açısından endişe oluşturur. Rusya’nın Kazakistan topraklarında defalarca yaptığı nükleer silah deneme sonuçları yalnız halkın hayatını ve sağlığını değil, ekolojik dengenin de bozulmasına neden olur.⁶⁸ Nükleer

⁶⁷ Tokayev, s.187

⁶⁸ Sovyetlerin kontrolünde olan nükleer silahların Kazak topraklarında test edilmesi, Kazak halkının hayatını her konuda sıkıntıya sokan hassas bir konudur. 1948 yılı SSCB Bakanlar Kurulu’nun kararıyla Semipalatinsk, Pavlodar ve Karagandy bölgeleri nükleer silahların test edilme alanları olarak kararlaştırılır

denemelerin zararını en çok çeken Kazak halkı bu problem hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilmez. Kazak şairi Oljas Süleymenov'un desteğiyle 28 Ağustos 1989 tarihinde nükleer denemelerini durdurulması amacıyla *Nevada – Semipalatinsk Anti-Nükleer* gösterisi düzenlenir. Bu bağlamda Kazakistan Cumhuriyeti bölge güvenliği ve istikrarın sağlama amacıyla 29 Ağustos 1991 tarihinde Semipalatinsk nükleer poligonunun kapatılmasını kararlaştırır. Takip eden süreç içerisinde nükleer güce sahip ülkeler arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde Kazakistan Cumhuriyeti, nükleer silahın çevreye verdiği zararı ortadan kaldırmak, bölge güvenliğini ve istikrarı sağlamak amacıyla nükleer silahtan vazgeçme kararını verir. Bu çerçevede Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması ile Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması'nı imzalanır. Kazak topraklarındaki 120 Sovyet SS18 nükleer füzesini ise Rusya'nın yardımıyla sökmeyi taahhüt eder. Kazakistan'daki yerel basına göre, Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesi Kazak topraklarında daha fazla nükleer test yapılmasının önlenmesinde kilit bir rol oynar. Kazakistan'ın attığı bu adım, yani nükleersiz statü, Orta Asya'da güvenliğin ve istikrarın oluşmasına yardım ettiği gibi, diğer ülkelerle işbirliğini geliştirmesine de önemli katkı sağlamıştır.

Kazakistan'ın demografik yapısı birçok etnik unsurdan oluşur. Bu da Kazakistan'ın siyasal yapısını belirlemede doğal olarak etkili olur. Bu yapı, Orta Asya'daki ülkeleri idare eden diğer liderlere göre devletin inşası sürecinde Nazarbayev'in işinin daha zor olduğunu gösterir.⁶⁹ %39.7'ini Kazaklar'ın ve %37.8'ini de Ruslar'ın oluşturduğu Cumhuriyet'te irili ufaklı yüz civarında etnik grubun olduğu belirtilir. Temel amaç, ülkede yaşayan bütün grupların temel hak ve özgürlüklerini koruyarak Kazakistan'ı istikrarlı bir şekilde ileriye taşımaktır. Bu amaç doğrultusunda Cumhurbaşkanı Nazarbayev 15 Mart 1992 yılında, farklı gruplara ait millet vekillerini birleştirerek Kazak Halk Asamblesi'ni kurar.⁷⁰

Kazakistan'ı uluslararası alanda diğer topluluklardan ayırt eden özelliklerden biri, Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in pragmatik hareketi olarak görülen ve ülke dış politikasının yürütülmesinde kullanılan çok-vektörlü yaklaşımıdır. Bu yaklaşımla Nazarbayev, dünyanın önde gelen Rusya, Çin ve ABD gibi ülkeler arasında denge hedefi güder. Nazarbayev'in,

ve ilk deneme 29 Ağustos 1948 yılında gerçekleşir. Sovyet Savunma Bakanlığın bilgilerine göre, 1949-1963 yılları arasında Semipalatinsk poligonunda (nükleer test alanı) toplam 113 nükleer bomba denemesi yapılmıştır. Tüm bu denemeler, yerel halkın çeşitli genetik hastalıklara sebep olan aşırı miktarda radyasyona maruz kalmasına ve çevreyi olumsuz yönde etkilemesine neden olur.

⁶⁹ Hayriye Kahveci, *The Political Economy of Oil in Kazakhstan*, (Yayınlanmamış Doktora Tez-ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 90

⁷⁰ Ayşegül Aydıngün, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, (Atatürk Kültür Merkezi), Ankara, 2012, s. 88

uygulamaya koyduğu 2030 stratejisine göre Avrasya'nın merkezinde bulunan Kazakistan'ın Çin, Rusya ve İslam dünyası arasında köprü vazifesi görmesi hedeflenir. Nazarbayev her defasında komşu ülkelerle barış içerisinde yaşanılacağını vurgular.

Kazakistan, dış politikada çok vektörlülük ve Avrasyacılık olmak üzere iki yaklaşımla yoluna devam eder. Bu yeni dış politika bağlamında bir yandan BM, AGİT, BDT ve İKÖ gibi örgütlere üye olurken, NATO gibi uluslararası kurumlarla da ikili ilişkileri iyi tutmaya çalışır. Bu politika sayesinde başta Rusya olmak üzere Orta Asya ülkeleri BDT, ABD ve Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurar.

Kazakistan, bağımsızlığından günümüze kadar Orta Asya'daki istikrarsızlığın kaldırılmasını kendisine hedef olarak görür. Bölgedeki istikrarsızlık, Orta Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik gelişim süreçlerini engelleyen en önemli etkenlerden biridir. Ayrıca bu bölgenin Afganistan, Pakistan, Uzak ve Orta Doğu ülkelerine yakın olması, bölgesel güvenliği tehdit altına almaktadır. Bu nedenle Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya'daki ekonomik, coğrafi, tarihi ve kültürel özellikleri açısından aynı özellikleri taşıyan ülkelerle bir araya gelip bölgesel güvenlik meselesini ele alır. Orta Asya'daki hiçbir ülke tek başına bu istikrarsızlığı ortadan kaldıracak durumda değildir. Bu bağlamda toplanan Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, hem bölgesel hem küresel açıdan güvenlik ve istikrarın sağlanmasında önemli konuma sahip olur.

Çok yönlü politika izlemeyi benimseyen Kazakistan, 1991 yılının sonlarında kurulan *Bağımsız Devletler Topluluğu* ile ikili ve çoklu düzeylerde işbirliğinin geliştirme yönünde adımlar atar. Topluluğun ana hedefi, eski Sovyet cumhuriyetlerinin sosyo-ekonomik sorunlarına yönelik çıkarılara uygun ve ortak çözümler üretmek olmuştur. BDT, üye ülkeler arasında mal, hizmet, emek ve sermayenin serbest şekilde dolaşmasına imkan sağlar. Öte yandan 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak'a ABD tarafından düzenlenen operasyonlar, BDT'e üye olan ülkeleri Rusya ile güvenlik alanında işbirliğini yapmaya sevk eder. Bunun üzerine Orta Asya'da istikrarı ve güvenliği sağlanması için 2002 yılının Ekim ayında *Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü* kurulur. Buna Kazakistan, Rusya, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Belarus gibi ülkeler üye olur.⁷¹ Örgütün öncelikli konularının, "Kazakistan – 2050"⁷² stratejisi ile önemli ölçüde uyuşması Kazakistan nazarında bu örgütün önemli kılmıştır.

⁷¹ Akçam, s. 39-58

⁷² "Kazakistan – 2050" stratejisi, tüm alanları kapsayan ara vermeden büyümeyi sağlayan kalkınma yoludur. Cumhurbaşkanı Nazarbayev, bu stratejiyi ilan ettiğinde, başlıca çözülmesi gereken demografik, gıda

Nazarbayev, BDT ve KGAÖ örgütlerine üye olan devletlerle iyi ilişkiler kurmanın yanı sıra diğer uluslararası örgütlerle de işbirliğinin geliştirilmesinin dış politika açısından önemli olduğunu vurgular. Zira uluslararası örgütlere üye olmak, herhangi bir bağımsız devletin uluslararası alanda hayatta kalıp küresel ekonomik ve güvenlik ağlarına entegre olabilmesi için devletin inşası yolunda ve önemli bir adım olduğu herkesçe malumdur. Zira Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber uluslararası örgütler, ülkenin inşasında hem siyasi hem de ekonomik açıdan gelişmesinde katkı sağlamıştır.⁷³

Kazakistan'ın Mart 1992'de Türkiye Cumhuriyeti'nin desteği ile BM'ye üye olması buna örnek olarak gösterilebilir. BM'ye üye olmak, ülke için uluslararası güvenlik, silahsızlanma, sosyal ve insani meseleler, çevreyi koruma, insan hakları, uluslararası hukuk, uyuşturucu ticaretinin ortadan kaldırılması ve terör tehdidinin engellenmesi konularının üzerine gidilmesinin önünü açar. İlerleyen süreçte Kazakistan Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Örgütü ile işbirliği çerçevesinde UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), ICRC (Uluslararası Kızılhaç Komitesi), IFRCC (Uluslararası Kızılhaç Ay Komitesi) ve WTO (Dünya Turist Örgütü) gibi ilişkilerin yolu açılır ve Kazakistan bu anlamda önemli ilerlemeler sağlar.

Kazakistan Cumhuriyeti, kendi toprağını, doğal kaynaklarını ve halkını uluslararası anlamda koruyabilmek için AGİT ve NATO'ya önem verir. Özellikle AGİT, Kazakistan için coğrafi ve siyasi açıdan önem arz eder.⁷⁴ Bu örgütle yapılan işbirliği sayesinde, devletin Avrupa güvenlik sistemine entegre olmasının yolunun açılacağı düşünülmektedir. SSCB'nin dağılmasını takiben Kazakistan, 30 Ocak 1992 tarihinde AGİT üyesi olur ve söz konusu örgütün 2010 yılında gerçekleşecek toplantısına başkanlık etmek için başvuruda bulunur. Kazakistan, AB ve AGİT kapsamında konumunu güçlendirmesinde, Rusya'nın da desteğini alır. 2010 yılında AGİT toplantısının Kazakistan'da düzenlenmesi ve ülkenin örgütün Orta Asya'daki temsilci konumuna gelmesi güvenlik ve istikrar açısından Kazakistan için pozitif bir durumdur.⁷⁵

güvenliği, enerji, doğal kaynaklarının sınırlılığı, yeni teknoloji devrim, sosyal istikrarsızlık vs. gibi sorunları söz konusu eder. Bu doğrultuda, Kazakistan 2050 yılına kadar eğitim standartlarını yükseltmeyi, sanayi tesislerini modernleştirmeyi, dış politikasının gelişimi konusunda Rusya, Çin, ABD ve AB ülkeleriyle yakın olmayı, sosyal hayatını geliştirmeyi hedefler. Ancak stratejinin esas amacı, devletin söz konusu tarihe kadar dünyanın en gelişmiş 30 ülke arasında yer almaktır. Bu noktada Kazakistan'da Latin alfabesine geçilmesi entelektüel değişimlerin başlangıcı olacağını belirtmek te fayda vardır.

⁷³ Kahveci, s. 200

⁷⁴ Tokaev, s. 191

⁷⁵ Alkan, s. 73-79

Günümüzde Kazakistan Avrupa ve Asya arasında bir köprü olma siyasetini gütmek için gayret etmektedir. Nazarbayev, 6 Şubat 2008 tarihinde düzenlediği Ulusa Sesleniş konuşmasında dış politikanın yeniden yapılanması gereği üzerinde durur. Bu noktada bölge güvenliği açısından terörizm, uyuşturucu ticareti ile mücadele edip eğitim, kültür, çevreyi koruma ve enerji alanları gibi konularda işbirliği yapmak için kurulan *Şanghay İşbirliği Örgütü*'nün önemini de unutmamak gerekir.⁷⁶

Bağımsızlık sonrası Kazakistan için atılan adımların en önemlilerinden biri de başkent değişikliğidir. 1997 yılında Nazarbayev ülke başkentinin Astana olduğunu ilan eder. Eski başkent Almatı, Kazakistan'ı diğer Orta Asya ülkelerine bağlamak açısından önemli bir coğrafi konuma sahip iken Astana ise, iç politikadaki bazı sorunların üstesine gelme, farklı bölgeleri birbirine yakınlaştırma açısından önemli bir konumdadır. Başkent Astana yapılmasının temel nedeni, Kazakistan'ın kuzeyinde Rus ve Ruslaşmış nüfusunun çoğalmasındır. Bu hamle ile, Kazakistan sadece sınırlarını korumayıp, aynı zamanda ülkenin kuzeyinde Kazak nüfusunun dengesini sağlamıştır.⁷⁷ Uluslararası alanda önemli bir konuma gelen Astana süreç içerisinde büyük uluslararası etkinliklere de ev sahipliğini yapar hale gelir. 2010 yılında düzenlenen AGİT toplantısı, 2011'de Asya Kış Oyunlarının Açılış Töreni ve 2017'deki EXPO etkinlikleri bunlardan bazılarıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra çeşitli zorluklarla yüz yüze geldiği görülür. Karşılaşılan zorluklara rağmen, birçok sıkıntının üstesinden gelinir, ülkenin ihtiyaçlarını giderilir ve bağımsızlığın kökleşmesi için büyük emek sarf edilir. Zengin kaynaklara sahip olmasının da etkisiyle bu süreçte komşusu Rusya ve diğer güçlü aktörlerle olumlu ilişkiler yürütmeyi başarır. Kısa süre içerisinde bağımsızlığı sağlamlaştıracak olan ülkenin kurumları inşa edilir, siyasi sisteminin temelleri atılır, devletin gelişimi için gerekli faaliyetler yapılarak, ülkenin yeni simgeleri benimsenir. Günümüzde Kazakistan, dünyanın çoğunluğu tarafından tanılan ve bunların önde gelen yaklaşık 20 ülkesi ile sıkı diplomatik ilişkiler kuran bir ülkedir. Hem küresel hem bölgesel sıkıntılara rağmen kendi varlığını sürdürebilmiş, toprak bütünlüğünü korumuş ve uluslararası alanda istikrarlı bir konuma gelmiştir.

⁷⁶ Serik Tasmahanbetulı, "Rus-Amerikan-Çin Nüfuz Mücadelesi Çerçevesinde Kazakistan Dış Politikasına Bakış", *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi), Ankara, 2012, s. 359

⁷⁷ Edward Schatz, "What Capital Cities Say About State and Nation-Building", *Nationalism and Ethnic Politics* 9(4), London, 2004, s. 120-123

2. COĞRAFI DURUMU ve DEMOGRAFİK YAPISI

2.1. Coğrafi Durum

Kazakistan, coğrafi bakımından Asya ve Avrupay'ı birbirine bağlayan köprü bir ülke olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla ülkenin coğrafi konumu Kazak dış politikasının önceliklerini tanımlamaya yardımcı olmakta ve diplomatik faaliyetlerini birçok açıdan etkilemektedir. Bu nedenle çalışmamızda Kazakistan'ın coğrafik yapısı ve özelliklerinden bahsetme ihtiyacı duyulmuştur.

Kazakistan coğrafyasının büyük kısmı çöl ve dalgalı yüzeylerden oluşur. Kazakistan'ın batısında Volitil nehri, güneydoğu tarafında Tanrı Dağları'nın bir kısmı, kuzeybatısında Sibirya ovasının bir kısmı, doğu tarafında ise Altay ve Tanrı dağlarının uçları yer alır. Yüzölçümü 2 724 900 km²'dir. 46-87 Doğu ve 40-56 Kuzeybatı enlemi üzerindedir. Kuzeyden güneye kadar uzanan genişliği 2000 km ve batıdan doğuya uzanan genişliği ise yaklaşık 3000 km uzunluğundadır.⁷⁸ Ülkenin güneydoğusunda yer alan Han Tanrı Dağı'nın yüksekliği 6995 m'dir. Yüzölçümü bakımından Rusya, Kanada, Çin, ABD, Brezilya, Avustralya, Hindistan ve Arjantin'den sonra dokuzuncu sıradadır. Ülkenin sahip olduğu toprak alanı Fransa, İspanya, İsveç, Almanya, Finlandiya, İtalya ve İngiltere gibi Avrupa Birliği'nin devletlerinin toplam toprak yüzölçümünden daha büyüktür. Ülke topraklarının büyük kısmı Orta Asya'da, kalan kısmı da Doğu Avrupa'da yer alır.⁷⁹ Bağımsızlığı elde ettikten sonra sınırları ile birlikte komşu ülkeler de netlik kazanır. Kuzey ve kuzeybatıda Rusya (6467 km), güneyde Özbekistan (2300 km), Kırgızistan (980 km) ve Türkmenistan (380 km), güneydoğuda ise Çin (1460 km) bulunur. Ülke sınırlarının uzunluğu 14 000 km olup, bunun 1894 km'i Hazar Denizi'ne kıyıdır⁸⁰

Ülke toprağının %40'ı çöl, %23'ü yarı çöl, %20'si bozkır, %7'si ormanlık ve %10'u da dağlardan oluşur. Ülkede Altay, Tarbagatay, Cungar sıra dağları bulunur. Kazakistan'ın en alçak noktası Karakiya olup, deniz seviyesinin 132 m altındadır. En yüksek noktası ise Han Tengri Zirvesi'dir.

⁷⁸ Fetih Ahmet Yüksel, "Kazakistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Çevre Sorunları, *Avrasya Konferansları* https://tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistanin_yeralti_kaynaklari_ve_cevre_sorunlari_405c642d-ef00-4eb4-bb4c-a5f87e56db17.pdf Erişim tarihi: 17.12.2019

⁷⁹ Abdulvahap Kara-Orkan Yeşilot, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, (İstanbul Ticaret Odası), İstanbul, 2011, s. 55

⁸⁰ Bahtican Abeldinov, *Kazakistan'ın Petrol Sanayiine Yapılan Yabancı Yatırımlar ve Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2004, s.18

Büyük su kaynaklarından uzak coğrafi bir konuma sahip olması nedeniyle kıta içi karasal iklime sahiptir. Kuzey bölgesinde kışın çok soğuk ve uzun, güneye doğru ise kışları yumuşak ve kısa sürelidir. Kazakistan topraklarının sulu bölgelerden uzak olması iklimin sert geçmesini sağlar. Ülkenin bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle bölgeler arasında sıcaklık farklılıklarını ortaya çıkarır. Örneğin, yaz ve kış sıcaklık farkı yüksektir. Kışın ortalama -30 dereceden -5 dereceye kadar, yazın ise 20 dereceden 2 dereceye kadar bölgeler arasında farklılıklar gözlenir.

Ülkenin okyanuslara ve büyük denizlere kıyısı olmamasına rağmen geniş coğrafyaya sahip olduğu için yine de çok sayıda akarsu ve göl bulunmaktadır. Ülkede toplam 7 000'den fazla dere vardır. Bunların çoğu Hazar Denizi, Aral ve Balkaş göllerine akar. Buradaki nehirlerden en büyüğü, uzunluğu 4248 km olan Ertis Nehri'dir. Diğer önde gelen ve Kazak toprağından geçen nehirler ise Yayık, Sırderya, Çaryn, Esil, Tobol ve Çu'dur.

Öyle görünüyor ki, dünyanın farklı ülkelerinde olduğu gibi Kazakistan'da da ilerleyen yıllarda su konusunda problemler çıkacaktır. Zira Kazakistan'da bulunan su kaynakları gittikçe azalma eğilimi göstermektedir. Dünyadaki iklim değişikliği suyu gelecekte birçok ülkede ekonomik istikrarı belirleyen önemli bir doğal kaynak olacağı anlaşılıyor. Gelecekte suyun problem olacağı bölgelerden bir tanesinin de Orta Asya olacağı kaçınılmazdır. Orta Asya genelinde su kaynaklarının eşit dağılmaması nedeniyle ülkeler birbirine bağımlı durumdadır. Bölge su kullanımı konusunda birbiriyle işbirliği yapmak zorundadır. Bu problem, gelecekte Orta Asya ülkeleri arasında gerginlik ya da istikrarsızlığa yol açabilir. Kazakistan'ın güney tarafında bulunan Aral Gölü suyunun azalması⁸¹, beraberinde önemli problemler getirmiştir. Zira bu gölü besleyen akarsuların çoğu tarımsal sulama için kullanır hale gelmiştir. Suların tarımsal sulamada kullanılması, Orta Asya'da hem su yönetiminde problemler hem de Aral Gölü'nde ekolojik felaket oluşturmuştur.⁸² Kazakistan'da bulunan bazı nehir ve göller, Rusya'daki su kaynaklarından beslendiği için bu konu Rusya'yı da etkilemesi kaçınılmazdır.

Kazakistan'ın bitkisel örtüsü iklim tipine göre değişir. Yağışın bol olduğu bölgelerde yeşillik fazladır. Aynı zamanda bu bölgeler nehir boyları ve çalılıklardan oluşur. Bu

⁸¹ 1960'lı yıllardan itibaren göle akan su kaynaklarının SSCB döneminde tarım arazilerinin sulanması amacıyla aşırı miktarda kullanılmasından dolayı Aral Gölü, ciddi biçimde küçülmüştür. Su miktarının azalmasıyla beraber, göl ve çevresinde ekolojik sorunlar oluşur. Aral Gölü'nün yaklaşık 33 000 km² alanı tamamen kurur ve kuruyan yerde çıkan tuz havayı kirletir. Dolayısıyla bu da, göl ekosistemini tamamen yok eder.

⁸² Dursun Yıldız, "Orta Asya'nın Su Yönetimi Sorunları ve Aral Gölünü Geri Döndürme Çabaları", <http://www.hidropolitikakademi.org/wpcontent/uploads/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf>, Erişim tarihi: 20.12.2019

çalılıklar ülkenin kuzey tarafına doğru ağaçlıklara dönüşür ve orman halini alır. Ülke toprağında yetişen bitki türü 2500 civarında olduğu belirtilir. Kazakistan coğrafyasının geneline bakıldığında oran itibariyle çok az ağaçlık alana sahip olduğu ve bu alanın sadece % 3'ünü ormanların oluşturduğunu belirtmek gerekir. Kazakistan topraklarında 70'ten fazla bitki ve 130 civarında hayvan çeşidi "Kazakistan Kırmızı Kitabı'nda" koruma altındaki türler olarak kayıtlıdır. Ülkede koruma altına alınan dokuz doğal bölge Aksu-Jabagalı, Almatı, Alakol, Korgaljin, Batı Kazakistan, Barsakelmes, Ustyurt, Nauruzum ve Markakol'dır. 2008'de Kazakistan'ın Naurzum ve Korgalzhyn doğa rezervleri UNESCO Dünya Mirası listesine alınır. Her ikisi de, diğer birçok hayvan türü için olduğu kadar, kuşlar için de önem arz etmektedir.⁸³

Kazakistan coğrafyasında Mendeleev'in kimyasal tablosunda yer alan çoğu elementler bulunur. Mineral zenginliği açısından dünya ülkeleri içerisinde altıncı sırada yer alır. Başlıca rezervler olarak krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, kömür, bor ve petrol sayılabilir.⁸⁴

Günümüzde ülke, enerji rezervleri bakımından zengin bir konumundadır. Yeraltı kaynaklarının üretilmesi, devlet ekonomisini olumlu yönde etkiler. Bazı bölgelerde enerji rafinerilerinden atılan çeşitli metaller, hava ve suya karışmaktadır. Maden işletmeciliğini modernleştirmek için gayret gösteren Kazakistan, halkın sağlığı konusunda ve ekosistemi tehdit eden problemler yaşamaktadır. Ülkedeki çevre sorunlarının başında su, hava ve toprak kirliliği gelmektedir. Bunlar insanların yaşam kalitesinin düşmesine sebep olmaktadır. Örneğin, Semey'de geçmişte Sovyet Merkezi Yönetim tarafından düzenlenen nükleer silah denemeler ve onun atıkları, yerel halk arasında birçok hastalık ve insan kaybına neden olmuştur. Yine Baykonur üssünden uzaya gönderilen roketlerin neden olduğu eko dengenin bozulması başka bir örnektir. Kazak topraklarında Sovyet döneminde inşa edilen bakteriyolojik ve kimyasal silahları imal etme ve onları deneme merkezleri hala yer almaktadır.

Kazakistan, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bütün bu çevresel sorunları ortadan kaldırmak için çeşitli politikalar üretmeye çalışmaktadır. Ancak çevre kirliliği ve buna benzer problemler bölgesel veya ulusal olmaktan çıkıp, küresel hale gelmeye başlamıştır.

⁸³ Encyclopedia Britannica, "Kazakistan", <https://www.britannica.com/place/Kazakhstan> Erişim tarihi: 17.12.2019

⁸⁴ Kara, s.159

Örneğin, Aral Gölü problem ve nükleer denemeler bir millete ait bir sorun değil tüm dünyayı ilgilendirir hale gelmiştir.

2.2. Demografik Yapı

Bağımsızlık öncesi gerçekleşen reformlar ve bağımsızlık sonrası yaşanan süreçler, ülke ekonomisi ve refahı için olumlu sonuç vermeyip üretim sektöründe düşüşler, yaşam standardının kötüye doğru gitmesi ve ilk yıllarda milyonlarca Ruslar için Kazakistan'ı terk ettiler, bunun sayesinde Kazak nüfusu çoğunlukta ülke dışına göç eden insanlar nedeniyle nüfusta azalmalar gibi olumsuzluklar yaşanır. Nüfus dengesinin olumsuz yönde etkilenmesi ülkenin ulusal güvenliğini tehdit eder duruma gelir. Nüfusun azalmasında doğum oranının yavaşlanması, insan ölümünün artışı da önemli bir faktördür. 1996 tarihinde Kazakistan nüfusunun üçte birinden fazlası yaşam standardı "*idare edilir yaşam standardından*" daha düşük durumunda olmuştur. 1988-1995 yılları arasında doğum oranı % 25,5'ten % 17'e düşer, ölüm oranı ise %7.5'ten %10'a yükselir. Devlet ve ülkeyi yönetenler, bu sosyal sorunun çözümü için çare aramaya başlar.⁸⁵ Her şeye rağmen Sovyet sonrası dönemde Orta Asya ülkeleri içerisinde Kazakistan ve Özbekistan'da az da olsa nüfus artışının olumlu yönde ilerlemesi sağlanabilmiştir.

Ulusal Ekonomi Bakanlığı 2019 Şubat ayı İstatistikî verilerine göre, günümüz Kazakistan nüfusu 18 395 700 kişidir. Ülke genelinde 1 km²'e 5 kişi düşer. Güney bölgesinde ise 1 km²'e 18 kişi ile ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi olarak görülür. Nüfusun %57'si şehirlerde, %43'ü ise köylerde yaşar. Ülkenin geniş topraklara sahip olması, diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında nüfusun toprak oranı alt düzeydedir. Özellikle ülke güvenliği ve sınırları koruma konusunda nüfusun az olması dezavantaj bir durumdur. Bu nedenle Kazakistan'ın geleceği açısından Kazak nüfusunun istikrarlı bir şekilde çoğalması gerekir. Yine ülke geleceği için nüfus artışının hızı ile kalkınma hızı birbiriyle orantılı olmalıdır. Aksi takdirde vergi gelirleri, yeni endüstri ve hizmet dallarının doğması, Hazar ekonomisinin canlanması ve ihracatta rekabet konularında sıkıntılar yaşanabilir. Günümüzde nüfusun %65'ni Kazaklar, %25.9'unu Ruslar, %2.3'ünü Özbekler, %2.9'unu Ukraynalılar, %2.8'ini Uygurlar, %1.5'ini Tatar ve Almanlar oluşturmaktadır. Bunların dışında oranları çok düşük şekilde ülkede yaklaşık 130 etnik grubun yaşadığı belirtilir.

⁸⁵ Kunduzay Erimbetova, "Social and Demographic Problems of the Population of the Republic of Kazakhstan (1990–the beginning of 2000)", <https://e-history.kz/en/contents/view/210> Erişim Tarihi: 19.12.2019

2004 yılı Ocak ayı itibariyle ülke 14 bölge, 86 şehir, 160 ilçe, 186 küçük yerleşim birimi ve 7719 köyden oluşmaktadır. Ülkenin en büyük şehri Almatı olup 1.5 milyon civarında nüfusa sahiptir.⁸⁶

Bağımsızlık sonrası ülkenin nüfus altyapısına bakıldığında bazı sıkıntılar olduğu görülür. Zira Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde Rus nüfusu ağırlıktadır. Bu ülkenin gelecekte güvenliği için bir tehdit unsuru olarak düşünülür ve başkent 1997 yılında Astana'ya (Nursultan) taşınır.⁸⁷ Sovyetler Birliği döneminde yürütülen Ruslaştırma politikası, Kazakistan topraklarında nüfus altyapısı bakımından önemli dengesizliklere neden olur. Bağımsızlık öncesi Rus dili tüm alanları kapsar ve Kazakların kendi ana dilini öğrenmesine engel teşkil eder. Hatta öyle aşamaya gelinir ki Kazakistan topraklarında yaşayan bütün etnik gruplar kendi aralarında iletişimi Rusça ile sağlamak durumunda kalırlar. Rusça kentlerde ve nüfusun yoğun olduğu yerleşim birimlerde kullanılırken, Kazakça sadece kırsal bölgelerde hapsedilmiştir.⁸⁸

Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesi gurbette kalan Kazaklar için bir gurur kaynağı olurken, gelecekte de vatanına dönme şansını doğurur. Zira ülke dışında yaşayan Kazaklar'ın Sovyetler Birliği döneminde buraya gelip yerleşmeleri mümkün olmamıştır. Bu bağlamda devletin yeni demografik politikası çerçevesinde Kazak diasporasının ana vatanına dönmesinin teşvik edilmesi ve ülkeye dönüş için çağrı yapılması ile tüm yollar açılır ve yeni imkanlar doğar. Kazakistan dışında yaşayan yaklaşık 4 000 000 Kazak'ın bu çağrıya cevabı arzu edildiği şekilde gerçekleşmez. Ancak Moğoloistan'da yaşayan 500 bin civarında Kazak'ın bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı Kazakistan'a dönmeye karar verirler. Bağımsızlık sonrası Kazakistan hükümeti tarafından ülke dışında kalan Kazak göçmenleri için kota belirlenir. Kazakistan'a geri dönüş yapan Kazaklar bu süreçte kültürel, ekonomik ve çeşitli sosyal zorluklarla karşı karşıya kalırlar. Özellikle batı Çin, Moğolistan, Afganistan ve kuzey İran'dan gelen Kazaklar Rusça'yı yeterince bilmedikleri için Kazakça konuşabilmelerine rağmen maalesef buradaki yaşama entegre olmada zorlanırlar. Kazakistan hükümeti, ülkeye dönen bu göçmenlerin vatandaş olup bütün haklara sahip olabilmeleri ve bu konudaki işlemlerin kolaylaştırılması için "*Göç ve Yerleştirme Komitesi*" kurar.⁸⁹ Göçmenlerle ilgili hükümetinin uygulamaya koyduğu "Nurly Zhol" programı

⁸⁶ "Population of Kazakhstan", <https://www.orexca.com/kazakhstan/population.htm> Erişim tarihi: 19.12.2019

⁸⁷ Ahmet Yavaş, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), İstanbul, 2012, s.26

⁸⁸ Aydıngül, s.96

⁸⁹ İsmail, s. 135

kapsamında ülkenin demografik, sosyal ve ekonomik kalkınma çıkarları doğrultusunda hem yurtdışında hem ülkenin dezavantajlı bölgelerinde yaşayan Kazaklara yönelik rasyonel tedbirler alınıp yardımcı olunur. Program çerçevesinde göçmenlere, ikamet ve yerleşim yeri, yüksek öğretim okullarda eğitim kotası ve çalışma imkanı sağlanır. Başta Özbekistan ve Türkmenistan olmak üzere Orta Asya'nın diğer bölgelerinden son birkaç yıl içerisinde ülkeye dönenlerin sayısı 1 milyonun üzerindedir.

II BÖLÜM

KAZAKİSTAN'DA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ

1. KAZAKİSTAN'DA PETROL

1.1. Kazak Topraklarında İlk Petrol Keşifleri

Kazak topraklarında petrol ve onun doğal türevlerinin varlığı eskiden beri bilinen bir hadisedir. Rivayete göre eskiden bu bölgelerde yaşayan insanlar, petrolün kaynak yerlerini ve onun özelliklerinin farkına varır ve bunu ihtiyaç duydukları farklı amaçlar için kullanırlar. O dönemlerde yerel halkın petrolü sığ çukurlardan, çöplerin yüzeylerinden toplayarak cilt hastalıkları ve yaralar için kullandıkları nakledilir. Rivayetlere göre Kazakistan toprağında petrolün varlığı yüzyıllar öncesinden bilinir ve ilk kez 1594'te Fars kaynaklarında geçer. İpek Yolu boyunca Çin'den Hindistan'a giden seyyahlar ve tacirler arabalarının tekerleklerini yağlamak için bugünkü Kazak toprağında bulunan Zaysan bölgesinde yer altından yüzeye akıp çıkan petrol yağını kullanırlar.⁹⁰ Bu ve buna benzer özelliklere sahip mineral yağın belirtileri başta komşu Rusya olmak üzere diğer toplulukların dikkatini çeker. Kazakların yaşadığı bölgedeki yeraltı kaynakları ve güney sınırlarındaki ticaret yollarını araştırmak, ayrıca uluslararası ilişkileri güçlendirmek amacıyla Ruslar, askeri haritacıları ve tüccarlarını XVII yüzyıldan itibaren bölgeye gönderirler.⁹¹ Bu amaçlarla Rus bilim adamları ve coğrafyacıları, Kazakistan'ı detaylı bir şekilde araştırmaya başlarlar. Bölgedeki petrol rezervleri hakkında ilk bilgi, 1771 yılında I Petro emriyle gerçekleşen *Hive* gezisine katılan Alexander Bekovich-Çerkaskyi tarafından verilir. Onun verdiği bilgilere göre petrol rezervleri özellikle bugünkü Kazakistan'ın batısında yer alan Atırau bölgesinde yoğunlaşır. Ayrıca 1768 yılında gerçekleşen bilimsel bir geziye katılan Gmelina, Lephina ve Pallasa'nın yazılarında da Batı Kazakistan'daki doğal mineraller hakkında bilgiler vardır.⁹²

Hazar bölgesi konusunda araştırmalar yapan Georgiy Karelin, 1827 yılında Kazak steplerinin batısında yaşayan hayvan ve bitkileri araştırmak amacıyla bir seyahate çıkar. Bu seyahat esnasında Hazar denizinin kuzeydoğu sahilinin jeolojik açıdan önemini vurgular. O zamana kadar Hazar havzasının kuzeydoğu bölgesi bu anlamda çok önemsizdir. Bu tarihe

⁹⁰ Ravil Çardıbayev, *Neft Kazahstana. Vekovaya İstoriya*, (OF "Aldongar"), Astana, 2012, s.56

⁹¹ Nurzhan Kapparov, *Petroleum Encyclopedia of Kazakhstan*, (Dzhuldas & Co Publishing House), Astana, 1999, s. 46

⁹² Nikolay Severtsev, "Geologiçeskiye nablyudeniya, sdelanniye N.Severtsovım i İ.Bortsovım, v zapadnoy çasti Kirgizskoy stepi v 1857 godu", *Gornıy Jurnal №5*, 1860, Almatı, s. 89

kadar hiç bir bilim adamı Guryev (bugünkü Atırau) ve Mangistau arasındaki alana dikkat çekmez. Fakat Karelin, ilk olarak bu alanı işaret eder.⁹³

Hazar Denizi'nin kuzeydoğu sahilinde ilk petrol belirtileri görüldüğü zaman, bu bölgeye hem Rusya'dan hem de gelişmiş farklı ülkelerden petrol uzmanları ve üreticileri gelmeye başlar. Coğrafyacı Seversev, 1860 yılında "Dağ Dergisi'nde" Kazak topraklarında bulunan yeraltı kaynakları hakkında bir makale yazar. Bu makalede Seversev, İvan Barşov ile bu bölgelerde yer alan petrol rezervlerini dikkat çeker. Seversev, petrolün Munaylı adlı bölgede yoğunlaştığından hatta petrol yağının su üzerine çıktığından bahseder.⁹⁴ Yazarın notlarından yola çıkarak Rus Jeolojik Komitesi, 1874 tarihinde bu bölgeye başta dağ mühendisi Kirpiçnikov olmak üzere bir araştırma grubu gönderir. Araştırma sonucunda Mahat (Dossor), Karaşungul ve İmankara yataklarında bol miktarda petrol yağı keşf edilir. 1892 yılında Nikitin başkanlığında bir ekip, bu bölgelerde kuyu kazma makinelerini kullanarak araştırma yapar. 9 metre derinliğinde birkaç kuyu kazarlar ve bulgular girişimcilerin dikkatini çeker. Aynı yıl Yuri Lebedev isimli bir hukukçu Karaşungul sahasında petrol araştırmaları için başvuruda bulunur. Fakat 1894 yılında bu alanı, "Leman Co" petrol şirketinin sahibi Leman isimli bir subaya satar. Leman başkanlığındaki ekip, dört sene içerisinde 800 bin Ruble harcayarak birçok kazı araştırmaları yürütür ve bunun sonucunda yaklaşık 60 adet petrol kuyusunu açar. Bunların 21 tanesi Karaşungul bölgesinde 38-275 metrelik derinliktedir. Bu kazı çalışmaları neticesinde Kasım 1899'da 40 metrelik 7 nolu kuyudan günde 22-25 ton petrol çıkarılmaya başlar.⁹⁵

Bu tarihi olay, Kazakistan petrolü için bir dönüm noktasıdır. Karaşungul'da petrol çıkarılmaya başladıktan sonra İskin, Karaton ve Novobogatirsk petrol rezervleri keşfedilir. O dönemin basını bunu asrın olayı olarak nitelendirir. Süreç içerisinde yapılan araştırmalar, Kazakistan'ın yeraltı kaynakları bakımından son derece zengin olduğunu gösterir ve bu da zamanla yabancı yatırımcılarının dikkatini çeker. Leman bu alanlarda belli bir dönem petrol üretimini devam ettirir ve 1908 yılında Staheyev isimli bir iş adamıyla anlaşarak Emba-Hazar Petrol Birliği'ni kurar. Staheyev, 40 bin Ruble'ye Leman'dan 20 petrol alanı satın alır. Aradan iki sene geçtikten sonra Leman ve Staheyev'in ortaklığı sona erer. Leman, bir İngiliz şirketiyle beraber *Ural-Hazar Petrol Birliği'ni*, Staheyev ise Nobel'le birlikte *Emba*

⁹³ Çardıbayev, s. 384

⁹⁴ Assem Naushanbayeva, *Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999, s.155.

⁹⁵ "İstoriya Neftyanoy Promışlennosti", Asotsiyatsiya Kazahstantsev RGU nefti i gaza imeni İ.M. Gubkina, <http://gubkintsy.kz/istoriya-kazahstana-po-nefti> Erişim tarihi: 30.11.2020

şirketini kurar.⁹⁶ Söz konusu ülkelerde yer alan diğer petrol şirketleri ve girişimciler de bu bölgeyi araştırmak için ardı ardına başvuruda bulunurlar. XX yüzyılın başlarında yaşanan bu süreç günümüz Kazakistan petrol çağının ilk belirtileridir. O dönemde çok az insan, petrol endüstrisinin ve onun sağlayacağı avantajları anlayabilmiştir. Çeşitli zorluklara rağmen 1900'lü yılların başlarından itibaren Kazak topraklarında düzenli olarak petrol çıkarılmaya başlanır.⁹⁷

1911 yılının Nisan ayında *Ural-Hazar Petrol Birliği* tarafından, Guryevskiy bölgesinde 225 metre derinliğinde bir kuyu (Dossor petrol kuyusu) açılır. Bu kuyudan 30 saat içerisinde 16 000 ton petrol yağı akar. Bu olay dış dünyada da duyulunca Dossor alanı, kaliteli petrolüyle meşhur olur. Londra Kraliyet Borsası bile, bölgedeki petrol rezervlerini incelemek ve geliştirmek doğrultusunda 5 milyon sterlin maliyetli hisse senedi ihraç eder. 1914 yılına doğru bölgede yaklaşık 200 bin tondan fazla yağ üretilir. 1917 yılına gelindiğinde Ekim Devrimi ile Çarlık Rusya dönemi sona erip Sovyetler Birliği dönemi başlar. Tüm sanayi ve tarım sektörleri kamulaştırılır. 1911 yılında Kazakistan topraklarında ilk ticari petrol üretimi başlar. Günümüze kadar Kazak toprağında irili ufaklı 250 petrol ve doğal gaz yatağı keşfedildiği anlaşılmaktadır. Bunların 107'si günümüzde hala faal durumundadır.⁹⁸

Başta Emba bölgesi olmak üzere Kazakistan topraklarında keşfedilen petrol rezervleri ve üretime giden masrafın düşük olması, yabancı şirketlerin ilgisini çeker. 1911-1917 yılları arasında toplam 8 yabancı şirket faaliyet gösterir. Ural-Hazar Petrol Topluluğu, Batı Ural Petrol Topluluğu, Orta Ural Hazar Topluluğu ve Kuzey Hazar Petrol Şirketi bunların önde gelenlerindedir.⁹⁹ Bu noktada 1912 yılının Nisan ayında devlet destekli kurulan Emba Ticari Anonim Şirketi önem arz eder. Şirketin Emba saha üzerindeki giderleri Rus-Asya bankası tarafından karşılanır. Petrol üretim alanında çalışanların büyük kısmı yerel halktan oluşur ve Rus hakimiyetinin baskısıyla en ağır işi yapmalarına rağmen en düşük maaşla çalıştırılırlar. Bu da üretim miktarının yükselmesine engel olur.¹⁰⁰

⁹⁶“Ot Karaşangulya do Kaspiyskogo şel'fa”, Petroleum Kazakhstan Analytical Journal, <https://www.petroleumjournal.kz/index.php?p=article&aid1=115&aid2=613&id=1421&outlang=1> Erişim tarihi: 30.11.2020

⁹⁷ Çardıbayev, s 384

⁹⁸ Boris Çerdıbayev, *Neft Kazahstana. İstoriya v fotografyah*, (OF “Aldongar”), Almatı, 2011, s. 328.

⁹⁹ Nurlan Balgımbayev, *Neft i gaz Kazahstana*, (Kazahstan i Vsemirmoye Soobşestvo), Алматы, 1996, s. 160

¹⁰⁰“İstoriya çernogo zolota: 5 vajneyşih sobitij neftegazovoy otrasli Kazahstana”, Informburo, <https://informburo.kz/stati/istoriya-chyornogo-zolota-5-vazhneyshih-sobytij-neftegazovoy-otrasli-kazahstana.html> Erişim tarihi: 30.11.2020

1.2. Sovyetler Birliği Döneminde (1917 – 1991) Kazak Topraklarında Petrolün Durumu

1918 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliği tarafından bu konuda ön plana çıkmış dünya aktörlerinin (Hollanda, Danimarka, İspanya, Norveç, İsviçre ve İsveç gibi ülkeler) diplomatik temsilcilerinin katılımıyla endüstri sektörlerini kamulaştırma konulu bir toplantı düzenlenir. Haziran 1918 yılında petrol endüstrisi tamamen kamulaştırılarak devlet kontrolüne geçer. Tüm yabancı şirketler ve kurumlar ortadan kaldırılır. Bunun üzerine Batılı şirketler Sovyet hükümetinden kendi hisselerinin telafisini karşılamayı talep eder. Uluslararası alanında dışlanan Sovyetler Birliği artık kendi sanayisini geliştirmek zorunda kalır. Petrol alanlarının sorumluluğu İçişleri Halk Komitesi'ne bırakılır ve 20 Mayıs 1920 tarihinde Emba sahasındaki çalışmaları yürütmek için Moskova'da *Ural-Emba Petrol'ü İşletme Yönetimi* kurulur. 1922 yılının Ekim ayında bu kurum "Embaneft" olarak değiştirilir. Kurumun merkezi önce Moskova'da olur ve daha sonra Guryev'e taşınır.¹⁰¹

Ural-Emba bölgesinin, yakıta ihtiyaç duyulan merkezi yerlere uzak kalması Lenin tarafından gündeme getirilir ve Dossor'dan Astrahan'a kadar giden hayvan taşımacılık yolunun düzenlenerek Emba petrol sahasına bir demir yolu inşası müzakeresi yapılır. Nihayet 1920 yılında Lenin'in önderliğinde Alexandrov Gay-Emba demiryolu inşası başlar. Bu projenin öncelikli amacı, ıssız ve uzakta kalan Emba alanını Sovyetler Birliği'nin merkezine yakınlaştırmak ve petrol sanayi üretimini geliştirmektir. Fakat üzerinden çok geçmeden 1921yılı Ağustos ayında inşaat çalışmaları durdurulmak zorunda kalınır.

1920'li yılların ikinci yarısından itibaren Emba bölgesinden daha çok petrol elde etmek için "döner sondaj" metoduna geçilir. Bu petrolün önemli kısmı Kızıl Ordu yardımıyla kara ve deniz yoluyla ülkenin merkezine taşınır ve Sovyetler Birliği'nin petrol endüstrisinin ilerlenmesinde büyük katkı sağlar.

1924 yılında petrol endüstrisini geliştirme amacıyla Sovyetler Birliği, Dossor Madencilik Eğitim Okulunu açar. Petrol üretiminin artmasıyla beraber, demiryolu ve deniz yolu taşımacılığın önemi daha da artar. Bu bağlamda Dossor sahasında üretilen petrolün diğer bölgelere taşınması için Guryev-Dossor demiryolunun inşası başlanır. Kazak petrol endüstrisinin geliştirilmesi açısından hayati önem taşıyan Guryev-Dossor demiryolu kısa bir süre içerisinde 1926'da tamamlanır.¹⁰²

¹⁰¹ Dmitriy Novitskiy, Sergey Kuz'min, Vyaçeslav İvanov, *İstoriya stanovleniya etapu razvitiya neftegazovoy otrasli*, (İnnovatsiya), Tyumen', 2017. s. 23-30

¹⁰² Çardıbayev, s. 221

Bolşevik Devrimi Kazak topraklarında oluşan petrol sanayi için de bir dönüm noktası olur. Sovyetler Birliği'nin nezdinde Kazak topraklarının önemi ilerleyen sürede daha da artar.¹⁰³ 1920'lerin sonunda Kazakistan'ın batısında yeni petrol alanları keşfedilir. Kazak toprağında büyük enerji, metalürji, makine yapımı, kimya ve petrokimya sanayi merkezleri kurulur. Kazak sanayi üretimi 1920'li yıllarda tüm Sovyet sanayi üretiminin %6.3'ünü oluştururken, 1945'te bu oran %66'a kadar ulaşır.¹⁰⁴ Kazak petrol sanayi Sovyet askeri gücünün artması açısından son derece önemli hale gelir. Başta Guryev olmak üzere bölgedeki petrol üretiminin verimliliğini arttırmak için teknik okulu, jeoloji araştırma ofisi, petrol araştırma merkezi ve laboratuvarlar kurulur.¹⁰⁵

Malum olduğu üzere II Dünya Savaşı'nda petrol önemli bir faktördür. Savaş öncesi ve sonrasında petrolle ilgili sayısız anlaşma ve sözleşme söz konusudur. 1941-1945 yılları arasında petrol alanlarını korumak amacıyla askerlerin yanı sıra petrol üreticileri de savaşa katılır. II Dünya Savaş sırasında Azerbaycan petrol üretim tesis ve rafinerilerinin önemli bir kısmı Kazakistan'a taşınır.¹⁰⁶

1940'lı yılların ortalarında Kazakistan'da Atırau bölgesindeki petrol alanlarında hidrokarbon üretilmeye başlanır. Bu durum 1959'a kadar devam eder. Petrol üretimi için gerekli tesisat Türkmenistan ve Azerbaycan'dan getirilir. Bu bölgedeki çalışmalar genişledikçe petrol tesisleri de modernize edilir. 1971-1975 yılları arasında uygulamaya konulan Dokuzuncu Beş Yıllık Plan çerçevesinde petrol taşımacılığı için 2000 km'lik Omsk-Pavlodar-Çimkent boru hattı inşa edilir.

1960'lı yıllardan itibaren enerji endüstrisinin önemi daha da artar. Kazakistan'ın batısında bulunan Mangistav bölgesinde petrol üretim çalışmalarının başlatılması, ülke ekonomisi için son derece önemlidir. Bu yıllarda Mangistav yarımadasında zengin petrol sahalarının yanı sıra Aktöbe bölgesinde Kenkiyak ve Oktyabrskoye petrol sahaları keşfedilip faaliyete geçirilir. Mangistav bölgesindeki petrol yağın kaliteli olması daha fazla yatırımın yapılmasını gerekli kılar. 1964 yılı bölgedeki enerji kaynaklarının araştırılmasına katkı sağlamak için "Mangışlakneft devlet" kurumu kurulur.¹⁰⁷

¹⁰³ John P. McKay, "Baku oil and Transcaucasian pipelines, 1883-1889: a study in Tsarist economic policy", *Slavic Review* 43(4), New York, 1984, s. 604-623

¹⁰⁴ Arthur Meyerhoff, "Soviet petroleum: History, technology, geology, reserves, potential and policy", *Soviet natural resources in the world economy*, Chicago, 1983, s. 140

¹⁰⁵ Kapparov, s. 669

¹⁰⁶ Vladimir Kotoriçenko, "Neft v sisteme lend-liza: neftyanoy soyuz SSR i SŞA v godı Vtoroy mirovoy voyny", *Ekonomiçeskaya istoriya: Obozreniye*, Moskva, 2005, s.142-148

¹⁰⁷ Çardıbayev, s.390

Mangistav bölgesinde yürütülen çalışmalardan sonra Özen ve Jetibay'da ilk petrol ve doğal gaz belirtileri çıkar. Fakat 1965'te iki sahada bulunan parafinin aşırı miktarda olması alanlarda petrol ve doğal gaz üretimini engellemiştir.¹⁰⁸

Bütün bu yazdıklarımıza rağmen Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ekonomik planlar çerçevesinde Kazakistan, yine de tarım bölgesi olarak bilinir. Bu uygulamalar sonucunda, topraklarında zengin petrol rezervleri bulunan Kazak Sovyet devleti, önemli bir petrol ürünleri ihracatçısı olamaz.¹⁰⁹ Sovyetler Birliği Merkezi Hükümeti'nin Batı Sibirya'daki petrol rezervleri üzerine yoğunlaşması nedeniyle Kazak SSC'de kara ve denizde keşfedilmiş olan petrol sahaları arzu edildiği kadar işletilemez ve maddi ve teknik yetersizliklerden dolayı sismik ve jeolojik araştırmalar 1970'li yıllara kadar yapılamaz.

1970'li yıllardan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar ki dönemde Kazakistan bölgesinde sanayi alanında yeni atılımlar başlar. Bu yıllarda petrol ve doğal gaz sektöründe altyapıya büyük önem verilir, yeni boru hatları ve petrol işleme tesisleri devreye sokulur. Bu bölgeden yapılan ihracat Sovyetler Birliği bünyesinde beşinci sıraya yükselir.¹¹⁰ 1970-1980'li yıllarda Kazak toprağının batısında yer alan sahaların keşfedilmesi ülke geleceği için önem arz eder.

1.3. Petrol Alanları

Günümüzde Kazakistan, dünya petrol rezervlerinin %3'üne sahip olup bu konuda önde gelen 15 ülke içerisinde yer alır. Keşfedilen 172 petrol ve doğal gaz yatağında toplam 2.7 milyar ton petrol, 6 trilyon metreküp de doğal gaz üretilmektedir. Kazakistan'ın önde gelen 15 büyük petrol alanı ülke petrol rezervlerinin %90'ını oluşturur. Bu büyük petrol yatakları ağırlıklı olarak Kazakistan'ın batısında, Aktobe, Atırav ve Mangistav bölgelerinde yer alır. Atırav'da bulunan 88 açık yataktan 39'u işletilmekte ve ülke petrol rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır. Mangistav bölgesi ülkenin petrol rezervlerinin %35.3, Aktöbe bölgesi ise % 11'ne sahiptir.¹¹¹

¹⁰⁸ Kuznetsev, s.31

¹⁰⁹ Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, (IQ yay.), İstanbul, 2005, s. 214

¹¹⁰ Kanat Nurpeisov, *İstoriya Kazahstana*, (Rauan), Almatı, 1993, s.109

¹¹¹ Raşit Karenov, "Sovremennoye Sostoyaniye i Priyoretetnye Zadaçi Razvitiya v Perspektive Neftyanoy Otrastli v Mire i Kazahstane", *Vestnik*, Karaganda, 2015, s.56-100

Şekil 2.1. Kazakistan'da bazı büyük petrol ve gaz alanları

Ülkenin yıllık toplam ihracatının %80'ini oluşturan hidrokarbon kaynaklarını Tengiz, Kaşagan, Karaçaganak, Uzen, Jetibay, Janajol, Kenkiyak, Karajanbas, Kumkol, Kuzey Buzaçi, Alibekmola, Kuzey ve Doğu Prorva, Kenbay ve Korolevskoye sahaları sağlar. Bunlardan en büyük üç enerji yatağı olan Tengiz ve Karaçaganak karada, Kaşagan ise denizde bulunarak ülke enerji rezervinin yaklaşık %50'sine karşılık gelir. Söz konusu petrol alanlarının araştırılması ve jeolojik alanların geliştirilmesi Kazakistan'ın güncel çalışmaları haline gelir. Hazar havzasındaki sahaların araştırılması ve geliştirilmesi hedefiyle kurulan "Avrasya" projesi çerçevesinde 2000-2010 yılları arasında yaklaşık 30 adet farklı rezerv sahası bulunur. Bu bağlamda daha çok yatırımcı çekip ve alternatif güzergahlar inşa etmek amacı ile ülkede çok yönlü girişimlerde bulunulmakta ve bu yönde enerji politikası yürütülmektedir. Hazar coğrafyasında düşen petrol fiyatları, sektörü ve yeni

yatırımları etkilese de, mevcut üretimler ve planlanan (özellikle yabancı ortaklıklı olan projeler için) saha geliştirme çalışmaları devam etmektedir. İlgili devletlerin hepsi petrol fiyatlarının tekrar toparlanması ile beraber yabancı yatırımcıları ülkelerine çekerek, yeni keşif ve saha geliştirme çalışmalarını hızlandırmayı ve bu sayede ekonomilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar ve atılan adımlar önümüzdeki dönemde Kazakistan'ın petrol üretiminde daha önemli bir yerde olacağını göstermektedir. Üzerinde çalışılan genişleme projelerinin sona ermesiyle 2025 yılına kadar petrol üretim seviyesinin 110 milyon tona (2 milyon varil) ulaşılması öngörülmektedir.¹¹²

Tablo 2.1. Kazakistan'ın Yıllık Petrol Üretimi

Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Milyon Ton	26.6	25.8	23	20.3	20.6	23	25.8	25.9	30.1
Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Milyon Ton	25.3	40.1	47.3	51.4	59.5	61.6	65.1	67.2	70.7
Yıl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Milyon Ton	76.5	79.7	80.1	79.3	82.3	81.1	80.2	79.3	86.2
Yıl	2018	2019							
Milyon To	90.3	90.5							

Kaynakça: BP Statistical Review of World Energy – 2019 raporundan edinilen verilere yazar tarafından derlenmiştir.

1.3.1. Tengiz Sahası

Kazakistan'ın petrol merkezi olarak bilinen Atrav bölgesinin kuzey-doğu yönünde 160 km uzaklıkta yer alan Tengiz sahası 1979'da keşfedilir. Söz konusu dönemde Sovyetler Birliği, dünya üzerinde önemli petrol üreticisi ve ihracatçısı olmasına rağmen, Tengiz projesini gerçekleştirmesi hemen kolay olmamıştır. Örneğin, 37 nolu kuyuda ortaya çıkan kazanın bir yıl boyunca tamir edilememesi, Sovyet teknolojisinin ne kadar geride kaldığını

¹¹² Gulnaz Aldıbekova, *Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi –Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa, 2018, s. 126

gösterir. Tengiz sahasının rezervi yaklaşık 1.13 milyar ton olup hidrokarbon kapasitesi bakımından dünyada altıncı sırada yer alır.¹¹³

1980'li yılların sonlarında *perestroyka* reformunun doğrudan yabancı yatırımcılar beklentilerini karşılaması, Tengiz alanında yabancı şirketlerin çalışabilmelerine fırsat doğurur. Amerikan şirketi *Chevron*, 1988'den başlayarak beş sene içerisinde önce başta Merkezi Komite olmak üzere Sovyetler Birliği'yle sonra da Kazak Hükümeti ile üç kez müzakereye oturur. ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte bağımsızlığını ilan eden Kazakistan ile diplomatik ilişkiler kurma yoluna gider. 1991 yılında SSCB lideri Gorbaçov tarafından düzenlenen ve ABD Başkanı George W. Bush ile Kazak SSC sekreteri Nazarbayev'in de katıldığı toplantıda, Tengiz projesi geniş şekilde müzakere edilir. Söz konusu toplantıda Chevron başkanı Kenneth Derr, sahadan alınan üretim payının paylaşımı ve vergi kuralları gibi konuları gündeme getirir. Nazarbayev ise, Amerikan şirketinin Kazakistan toprağında çalışabilmesi için ortaklık konusundaki görüşmelerin bundan sonra Moskova ile değil, Almatı ile düzenlenmesi gerektiğinden söz eder. Bu müzakereler sürecinde Chevron şirketi, Tengiz alanını detaylı olarak inceleyip ilk yabancı şirket olarak temsil edilme arzusunda olmuştur.¹¹⁴

Bu aşamadan itibaren Kazakistan ve Chevron şirketi arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ABD'ye verilecek alan 23 000 km²'den 4000 km²'e, yapılan sözleşme 50 yıldan 40 yıla ve söz konusu şirketin pay oranı da %30'dan %25'e düşürülmesi kararlaştırılır. Kısa bir süre sonra "*Chevron Overseas Petroleum Inc.*" şirketinin başkan yardımcısı Richard Matske, Alma-Ata'yı ziyaret ederek Amerikan şirketinin Kazakistan'ın öne sürdüğü şartları kabul ettiklerini deklere eder. 1993 yılının 2-6 Nisan tarihinde "Chevron" ve "KazakistanMunaiGas" arasında 40 yıllık süreli bir anlaşma imzalanır ve Tengizchevroil ortak girişimi kurulur. "Yüzyılın sözleşmesi" olarak adlandırılan bu tarihi belge, Tengiz petrol ve doğal gaz sahasının geliştirilmesi için yapılan büyük projedir. Söz konusu proje, 1970'lerden beri Kazak petrol tarihinde hem Kazakistan hem de Chevron

¹¹³ Ariel Cohen, *Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation*, (Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center), Singapore, 2008, s.147

¹¹⁴Lyudmila Çernova, "Neftyanoy aspekt Kazahstano–Amerikanskih otnoşeniy: 1991-2007", <http://www.ia-centr.ru/> Erişim Tarihi: 06.01.2020

şirketi için en büyük anlaşma olur. Bağımsızlık sonrası petrol alanında yapılan bu anlaşma sadece ekonomik açıdan değil siyasi açıdan da iki ülke için önem arz eder.¹¹⁵

Bağımsızlık sonrası Tengiz sahasının geliştirilme sürecinde Kazakistan ve yabancı yatırımcılar bazı zorluklarla karşı karşıya kalır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Söz konusu alan, yıllar önce keşfedilmesine rağmen bölgedeki tesislerin, güvenlik ve çevre koşullarının, okul ve hastanelerin uluslararası standartlara uygun olmayışı. Dolayısıyla belirtilen alanları ilgilendiren inşaat işlerinin sıfırdan başlanmasına ihtiyaç duyulması;

- Boru hatlarının ömrünü doldurması nedeniyle jeopolitik açıdan avantajlı olmaması. Aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminde Kazak topraklarından geçen ve Rusya tarafından yönetilen Atırâu-Samara boru hattının ihracatının sınırlı olması;

- Batı Kazakistan'daki karasal iklim, mevsim değişiklikleri ve güçlü rüzgarların hidrokarbon kaynaklarının üretilmesini olumsuz etkilemesi;

- Alanda çalışan işçi sayısının yetersizliği;

- Ülkenin coğrafi konumunun okyanuslardan uzak olması nedeniyle petrol ve doğal gazın taşınması ve ihracatında zorlukların olması.

Bütün bu zorluklar karşısında Chevron şirketi, bir ara yapılan protokol ve projeden vazgeçmeyi düşünse de, ExxonMobil ve Lukoil gibi diğer yabancı yatırımcılarla sahanın gelişmesi konusunda anlaşarak çalışmalarına devam etmek kararı alır.¹¹⁶

Tablo 2.2. Tengizchevroil projesi kapsamında petrol ve doğal gaz üretimi

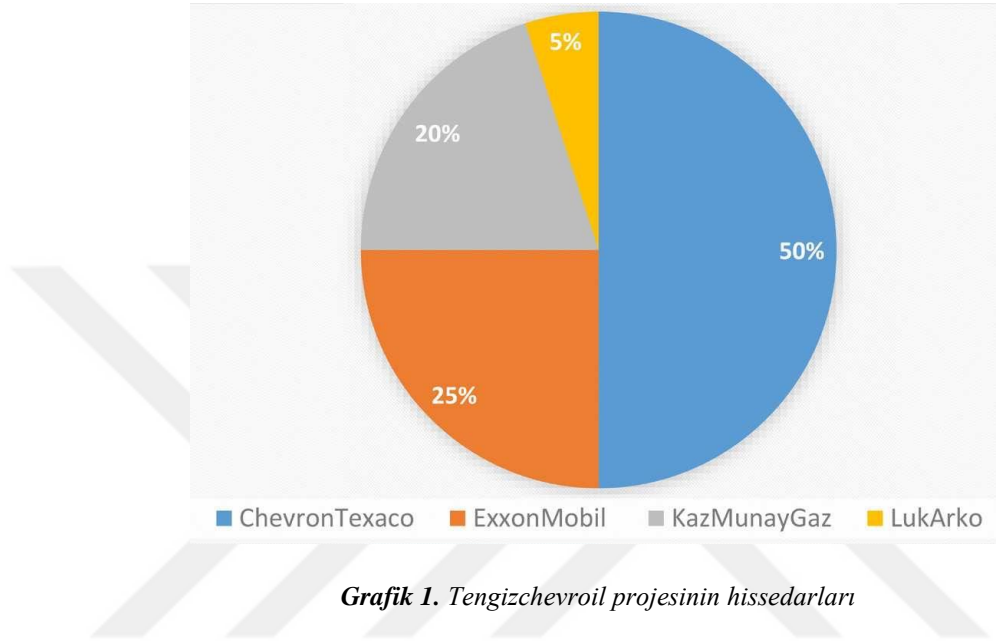
	Petrolün yıllık üretimi (bin ton)	Petrolün günlük üretimi (bin varil)	Doğal gazın yıllık üretimi (milyon m ³)
2017	28 697	625	15 860
2018	28 622	623	15 625
2019	29 791	818	16 290

Kaynakça: KazMunaiGas şirketinin 2019 yılındaki raporundan edinilen verilere yazar tarafından derlenmiştir.

¹¹⁵Kasımjomart Tokayev, "Uluslararası topluluklarda", *Kazakistan Tarihi Makaleleri*, (Türk Tarih Kurumu), Ankara, 2007, s.187

¹¹⁶ Cohen, s.148

Tengizchevroil, 3900 km²'lik bloku kapsayan Kazakistan'daki ilk enerji projesidir. Bu proje gerçekleştirildiği zaman %1 hisse, 50 milyon dolar karşılığındadır. Şu anda bu hissenin değeri iki katı olup ülke, petrol üretimi nedeniyle elde ettiği kazancın 3/2'sini bu sahadan karşılar. Bu alandan üretilecek ham petrol miktarı tahminen 6 ile 9 milyar varil arasındadır. Tengiz sahasında üretilen günlük miktar 7 yıl içerisinde 60 bin varilden 200 bin varile çıkarılması hedeflenir.

Bu alanın işletilmesinde, bağımsızlık sonrası ilk yıllarda ülkenin maddi durumunun yetersizliği nedeniyle batılı yatırımcıların desteğine ihtiyaç duyulur. Tengizchevroil projesi, %50 Chevron, %25 Exxon Mobil, %20 Kazakhoil ve %5 LukArko'nun katkılarıyla gerçekleşir. Yapılan bu sözleşmeden sonra Tengiz sahasında üretilen hidrokarbon ürününün taşıma problemi ortaya çıkar. Bu bağlamda inşa edilen CPC boru hattı, Tengiz sahasında çıkartılan ürünün artmasında ve kalitenin yükselmesinde etkili olur. Süreç içerisinde üretilen petrol hisselerinin satışı Kazakistan ekonomisine büyük katkı sağlar ve ülkenin politik hedeflerine ulaşmasında önemli bir faktör haline gelir. 2013 yılı itibariyle Kazakistan ,petrol üretiminin daha da arttırılması konusunda çeşitli adımlar atar. Bu konuda Chevron Kazakistan'ın isteği doğrultusunda baz taahhütlerde bulunur. Toplam taşıma üretim giderlerinin 1993-2032 yılları arasında 38 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir.¹¹⁷

¹¹⁷ Meruyert Zhylyshbayeva, *Uluslararası İlişkilerde Kazakistan'ın Dış Politikası ve Petrol*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2001, s.42

Jeopolitik açıdan bakıldığında, Chevron şirketi aracılığıyla Kazakistan'a giren ABD, Kazakistan ve Rusya arasındaki ilişkide önemli bir denge unsuru olur. Orta Asya'ya güçlü yeni bir aktörün girişi, Rusya'yı rahatsız eder. Dolayısıyla "Lukoil" Rus şirketinin Kazakistan'daki şubesi olan "Luk Arko" nun kurulması, Rusya'nın Hazar petrol ve doğal gaz boru hatlarını kontrol etme amacını güder. Bu bağlamda Atırau-Samara rotasını genişletilme düşüncesi, yatırımcı şirketler arasında Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) anlaşmasının yapılmasına neden olur.

Tengizchevroil teşebbüsü, Sovyetler Birliği sistemi içerisinde kalmış olan Kazakistan için yabancı şirketlerle çalışma tecrübesi elde etme açısından önemli bir sınavdır. Bu nedenle, hem Kazakistan hem diğer ortaklar, projenin gelişmesi ve ilerlemesi konusunda büyük çaba sarf ederler. Bu proje ve ortaklık, ilk yıllardan itibaren günümüze kadar ülke ekonomisi ve istikrarına katkı büyük katkı sağlar. Aynı zamanda bölgede okul ve hastane inşası gibi birçok faaliyetler söz konusu şirketler desteğiyle yapılır.¹¹⁸

1.3.2. Kaşagan Sahası

Bağımsızlık sonrası Kazakistan, karada petrol çıkarma ve üretiminin yanı sıra Hazar Denizi'nde de petrol arama ve üretim çalışmalarını yürütebilmek için yabancı petrol şirketleri ile görüşmeler yapıp bu konuda işbirliği teşebbüslerinde bulunur. Bu çerçevede 1993 yılında Eni, British Gas Group, BP/Statoil, Mobil, Royal Dutch Shell ve Total şirketlerinin birleşmesiyle "Kazakistan Kaspiyşelf" konsorsiyumu kurulur. Konsorsiyumun oluşmasından itibaren dört yıl boyunca sismik araştırmalar yürütülür. Neticede Hazar Denizi'nin karasal yataklara nazaran hidrokarbon kaynaklar bakımından çok daha zengin olduğu anlaşılır. Bu araştırmalar sonucunda 1998 yılında Hazar denizinin Kazakistan kısmında petrol arama ve üretim çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla *The Offshore Kazakistan International Operating Company* kurulur. Konsorsiyuma Phillips ve İnpex şirketleri de dahil olarak ortakların sayısı artırılır. Hazar Denizi'nde konsorsiyuma üye şirketler tarafından yürütülen arama çalışmaları neticesinde 4 Temmuz 2000 tarihinde Kaşagan alanı keşfedilir.¹¹⁹

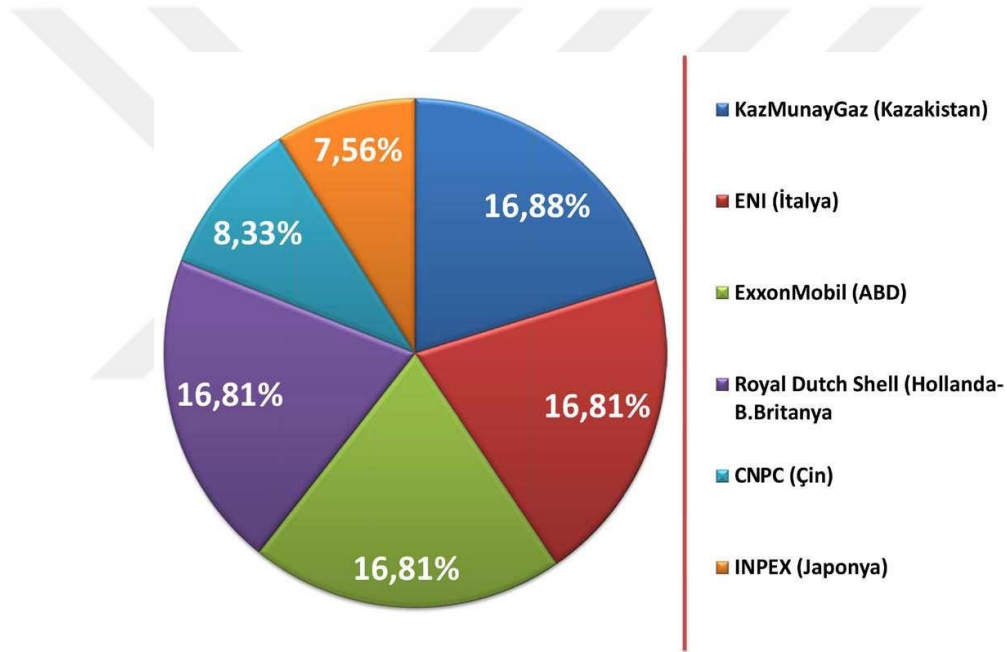
Kaşagan yatağı, tahminen 38 milyar varil rezerviyle Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda yer almakta ve ülke için en büyük petrol sahası olarak bilinmektedir.

¹¹⁸ Cohen, s.152

¹¹⁹ Çardıbayev, s.267

Uzmanlar, sahanın günlük üretiminin ileride 70 bin varile ulaşacağını tahmin etmektedirler.¹²⁰ Hazar Denizi'nde Kaşagan'ı takiben Kalamkas deniz, Kayran, Aktotı ve Güney-Batı Kaşagan petrol alanları da keşfedilir. Böylece Kazakistan'a ait petrol rezervlerinin miktarı daha da artmış olur. Bu bölgede yapılan keşifler, ülkenin petrol rezervlerinin %35 daha artıracığı düşünülmektedir. Kaşagan alanından ilk petrol, 2000 yılında Vostok kuyusundan çıkarılır. Ancak bu sahadan düzenli petrol üretimine 2013 yılında başlanır.

Bölgedeki ve çevresel koşullar ve tesislerin yetersizliği nedeniyle resmi açılış birkaç kez ertelenir. Nazarbayev'in, eksikliklerin giderilmesi ve olumsuzlukların aşılması konusundaki gayretleri neticesinde, 2016 yılının ikinci yarısında resmi açılış gerçekleşir.

Grafik 2. Kaşagan projesinin hissedarları

Bu arada 2004 yılında Kazakistan hükümeti, Kaşagan sahasındaki BG şirketinin payını satın alarak ülkenin şirketteki ortaklık payını yükseltir. 2008 yılına gelindiğinde yabancı şirketler tarafından alan üzerinde tazminat talep edildiğinde, Kazakistan kendi payını daha da artırır. Dolayısıyla Kazakistan devlet petrol ve gaz şirketi NOC KazMunayGas'ın payı %8'den %16.81'e ulaşır ve yabancı şirketlerle eş haklara sahip olur. Konsorsiyumun adı North Caspian Operation Company olarak değiştirilir.¹²¹ Agip

¹²⁰ Eurasianet, "Kazakhstan: Oil Consortium Wrangles with Government Officials Over Kashagan Oil Field", <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav090507.shtml> Erişim tarihi: 08.01.2020

¹²¹ Guzel Taipova, "Kaşagan podojdet", http://www.oilgas.kz/files/oilgas_03_2.pdf Erişim tarihi: 09.01.2020

KCO'nun görevini artık NCOC üstlenir. NCOC'nin Kaşagan sahası üzerindeki temel görevi, tüm proje faaliyetlerinin uygulanması, planlama yönetimi, koordinasyon, rezervuar modellenmesi, kavramsal araştırma, planların geliştirilmesi ve bütün konsorsiyum adına devlet kurumlarıyla ilişkileri kurmaktır.¹²²

Tablo 2.3. Kaşagan sahasındaki petrol ve doğal gaz üretimi

	Petrolün yıllık üretimi (bin ton)	Petrolün günlük üretimi (bin varil)	Doğal gazın yıllık üretimi (milyon m³)
2017	8286	220	4799
2018	13 219	270	7697
2019	14 127	370	8453

Kaynakça: KazMunaiGas şirketinin 2019 yılındaki raporundan edinilen verilere yazar tarafından derlenmiştir.

2019 yılında Kaşagan sahasında il kez büyük bir tadilat işleri yapılır. Uygulanan çalışmaların sonucu, sahada bulunan kara ve deniz komplekslerinde petrol ve doğal gaz üretimini artmasıyla beraber çalışma sürecinin oranını %98.4'e artırır. Aynı yılda petrol üretiminin 14.1 milyona kadar arttığı yanı sıra günlük üretimi 400 bin varile kadar ulaşmasıyla rekoru kırar. Söz konu sahada bu sene 8.4 milyar metreküp doğal gaz da üretilir. KMG şirketinin pay oranı %16.81'e kadar ulaşmış, günde 169 bin ton petrol, doğal gaz ise %10.4% artışıyla yılda 700 milyon metreküp üretilir. Saha üzerinde uygulanan *Üretim Paylaşım Anlaşması*'na göre Kaşagan sahasından yurt dışına gönderilen enerji kaynaklardan kazanılan pay KMG şirketinin hesabına yatırılmaktadır.¹²³

1.3.3. Karaçaganak Sahası

Kazakistan'ın batısında yer alan ülkenin önemli enerji kaynak alanlarından biridir. 1979 yılında keşfedilir. Söz konusu yatak, sahip olduğu rezervler bakımından zengindir. Kazakistan'ın batısında, Ural bölgesinden 150 km uzaklıkta, Rusya'nın Orenburg petrol rafinerisine yakın 280 km²'lik bir alanda bulunan Karaçaganak'ın, 1.2 milyar ton petrol ve 1.35 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁴ Hidrokarbon

¹²² NCOC, *Otçet ob ustoyçivom razvitii za 2016 god*, NCOC, Almatı, 2016, s.7

¹²³ "Proyektı po razvedke i dobiçe", QazMunayGaz <https://www.kmg.kz/rus/deyatelnost/project/prd/> Erişim tarihi: 01.12.2020

¹²⁴ Robert Blake, "EIA predicts oil production growth in Kazakhstan", <http://kashagan.today/?p=4095> Erişim tarihi: 09.01.2020

kaynakları bakımından zengin olan yatak, 1984 yılından itibaren Rus *Gazprom* şirketinin yerel şubesi olan *Karachaganakgazprom* tarafından işletilmeye başlanır. Sovyetler Birliği'nin bu konudaki yetkili organları, o dönemde yaptıkları açıklamalarda alanda bulunan gaz ve gaz kondensat miktarının 310 milyon ton olduğunu belirtirler. Ancak tesislerin yetersizliği ve finansman sıkıntılarından dolayı 1990'ların başında üretim askıya alınır.¹²⁵

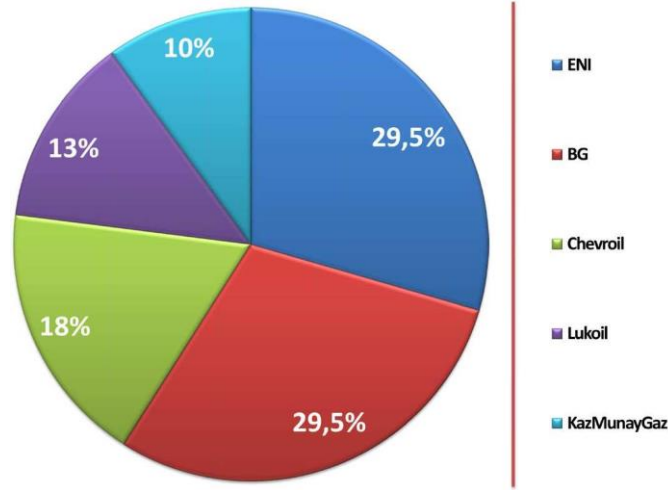
1992 yılında Agip (Eni) ve British Gas (BG Group) şirketleri, Karaçaganak alanı ile ilgilenip Kazakistan hükümeti ile müzakereler yapar. 1995 yılının Mart ayında söz konusu şirketler ile geçici anlaşma imzalanır. 1997 yılına gelindiğinde Kuzey Amerika ve Avrupa Birliği'nden gelen bazı şirketler ile Kazakistan hükümeti, Karaçaganak yatağını geliştirmek amacıyla 40 yıllık *Final Production Sharing Agreement (FPSA)* sözleşmesini imzalayarak *Karachaganak Petrol Operating* adıyla ortak bir şirket kurar. Söz konusu konsorsiyuma Agip/Eni (İtalya), Royal Dutch Shell (Hollanda), Chevron (ABD), Lukoil (Rusya) ve Kazmunaygaz (Kazakistan) katılır. 20 Şubat 2002 tarihi itibarıyla proje yetkilisi olarak Kazmunaygaz şirketi belirlenir. Aynı yıl doğal gaz kondensatının en yüksek günlük miktarı 18 bin metreküp olur. Yatakta üretilen hidrokarbon kaynaklarının büyük kısmı CPC boru hattı, kalanı da Atırâu-Samara boru hattı ile ihraç edilmektedir.¹²⁶

Karaçaganak alanında yapılacak petrol üretimi için oluşturulan konsorsiyumda British Gas Group %29.25, Eni %29.25, Chevron %18, Lukoil %13.5 ve KazMunayGas %10 paya sahiptir. British Gas, Eni, Chevron, Lukoil ve Kazmunaygaz tarafından organize edilen Karaçaganak projesinde 2013 yılında 12 milyon ton sıvı hidrokarbon ve 17 milyar küp ton gaz elde edilir.¹²⁷

¹²⁵ Zhuldyz Kanapıyanova, "History of The Energy Sector Development and Kazakhstan's Energy Potential", *Eurasian Research Journal* 1(2), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/785104> Erişim tarihi: 01.12.2020

¹²⁶ Cohen, s. 152

¹²⁷ Saule Bapakova, "Doklad Ministra nefti i gaza na pravitelstvennom çase Majilise", <http://www.zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html> Erişim tarihi: 09.01.2020

Grafik 3. Karaçaganak projesinin hissedarları

Karaçaganak yatağı, enerji rezerv miktarı ve Rus topraklarına yakınlığı bakımından stratejik bir konumdadır. Sahadan üretilen sıvı hidrokarbon hacminin büyük bir kısmı CPC Tengiz-Novorossiysk boru hattı sistemi ile ihraç edilmektedir. Küçük miktarlarda Karachaganak petrolü Atırau-Samara boru hattıyla satılıyor. Kararsız gaz yoğunlaşması Orenburg JGS yönünde taşınır. Dolayısıyla bu Kazakistan için daha pahalıya mal olur. Buradan çıkan petrolün ve gazın ihracı için başka bir alternatif olmadığından, Kazakistan ve Rusya arasında 2006 yılında Karaçaganak'tan Orenburg'a enerji taşımacılığı konusunda bir belge imzalanır. Orenburg rafinerisi bozulduğu ya da Rusya ürün ithal etmekten vazgeçtiği durumda, Karaçaganak'taki üretim durma noktasına gelir. Bu da bir açıdan Kazakistan'ın enerji alanında Rusya'ya bağımlılığını ortaya koyar. Bu nedenle Kazakistan Rusya ile bir denge kurmak için yabancı yatırımcılar arayışı içerisine girer. Bu arayış Kazakistan'ın sahip olduğu enerji kaynakları üzerinden çok yönlü bir politika oluşturma çerçevesinde değerlendirilmelidir. Nazarbayev'in , 2012 yılında yaptığı açıklamalara göre bu yatak konusunda yeni bir planlama düşünüldüğü ve bu planlanmanın 2019-2023 yılları arasında tamamlanacağı anlaşılmaktadır. Bugün ise proje saha hizmeti "Aşama-2" aşamasındadır. Sabit bir eşdeğerde yaklaşık 10.5 milyon ton sıvı hidrokarbon ve 18-19 milyar metreküp gazda elde edilen yıllık üretim hacimlerinin desteklenmesi ile karakterizedir. Anlaşmanın başlangıcından bu yana sahada yaklaşık 193.8 milyon ton petrol ve 255.8 milyar metreküp gaz üretilir.¹²⁸

Tablo 2.4. Karaçaganak sahasındaki petrol ve doğal gaz üretimi

¹²⁸ Informburo, "Karaçaganak'ta 4.gaz Re-enjeksiyon Kompresörünün Yapımına Başlandı.Petrol Üretimini Sürdürmek için Projeye İhtiyaç Var", <https://informburo.kz/&usg=ALkJrhguqCoKVWkQ6oLF3Yq9cxPObIPQHw> Erişim tarihi: 22.11.2020

	Petrolün yıllık üretimi (bin ton)	Petrolün günlük üretimi (bin varil)	Doğal gazın yıllık üretimi (milyon m ³)
2017	10 715	234	18 924
2018	10 365	223	18 913
2019	10 160	219	18 615

Kaynakça: KazMunaiGas şirketinin 2019 yılındaki raporundan edinilen verilere yazar tarafından derlenmiştir.

1.3.4. Diğer Sahalar

Özen Sahası

Kazakistan enerji endüstrisinde önemli konuma sahip olan diğer bir petrol ve doğal gaz yatağı olan Özen sahası, 1961 yılında güney Mangistav bölgesinde, Aktau şehrinde 150 km uzaklıkta yer alan Karakiyank'ta keşfedilir. 1953 yılından itibaren yürütülen çalışmalar neticesinde 1960 yılında K-18 kuyusundan petrol fışkırmaya başlar. 1965 yılında ise bu sahada ilk ticari ürün çıkarılmaya başlanır. 1965-1975 yılları arasında Özen sahasında aşamalı bir artışın olduğu gözlenir. Fakat 1980'lere gelindiğinde bazı nedenlerden dolayı kısmen düşüşler görülür. 1991 yılına kadar Sovyet Petrol Bakanlığı kontrolü altında olan Özen yatağı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazak ulusal petrol şirketi olan Kazmunaygaz'ın mülkiyetine geçer.¹²⁹

Özen sahasındaki petrol rezervlerinin 1.1 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Petrolün günlük üretim miktarı 10-81 ton arasında değişirken, doğal gaz ise 8 bin-230 bin metreküp üretilmektedir. Bu sahada bulunan toplam petrol rezervinin %53'ünün Sovyetler Birliği döneminde çıkarıldığı nakledilir.¹³⁰

Söz konusu alan üzerinde arama ve geliştirme çalışmaları için 15 Temmuz 1964 tarihinde "Özen" şirketi kurulur. 16 Nisan 1996 tarihinde ise söz konusu şirket, Özenmunaygaz Anonim Şirketi statüsünü kazanır.¹³¹ Bu tarihten itibaren Özenmunaygaz şirketi ve Dünya Bankası'nın katkılarıyla bu sahada yer alan teknolojinin yenilenmesi, gerekirse onarılması ve üretimin artırılması için proje çalışmaları başlatılır. Şirket, sahanın

¹²⁹ "Neft i gaz Mangışlaka", Yessenov University, <http://www.lib.yu.edu.kz/ru/culture> Erişim tarihi: 30.11.2020

¹³⁰ Tokayev, s.187.

¹³¹ "İstorii kompanii", <http://www.ozen.kz/rus/about/istoriya/>, Erişim tarihi: 10.01.2020

252 km² blok alanına ve hissenin %100 payına sahip olur. Fakat bağımsızlık sonrası uygulamaya konulan özelleştirme politikası çerçevesinde 1997 yılında şirketin %55 hissesi Çin Milli Petrol şirketi (CNPC) satın alır.¹³²

Janajol Sahası

Kazakistan'ın batısında yer alan en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip alanlardan biri de Janajol sahasıdır. Aktöbe bölgesine bağlı Mugaljar ilçesinde yer alır. 1960'lı yıllarda belirtilen sahada petrol izleri ortaya çıkmaya başlayınca, Janajol üzerinde petrol arama çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla "Aktobenefterazvedka" araştırmacılar kurumu kurulur ve söz konusu kurum bu konuda çalışmalarına başlar. 1976'dan 1978'e kadar saha üzerinde yürütülen çalışmalar sonucunda, 1978 yılının Temmuz ayında "Kazneftegazgeologiya" petrol arama kurumu, bugünkü Janajol petrol ve doğal gaz sahasını keşfeder.¹³³

1983'te Janajol sahasının geliştirilme işlemleri başlar. Kazakistan, bağımsızlığını elde ettikten sonra, petrol ve doğal gaz yataklarını geliştirmek amacıyla yabancı yatırımcılarla işbirliğine gider. Janajol sahası da, bu yeni uygulamalardan nasibini alır. 1997'de Çin Ulusal Petrol ve Gaz (CNPC) şirketi, Aktobemunaygaz Anonim Şirketi ile ortaklığa girer ve sahanın %60.3 hissesini satın alır ve şirketin sayesinde saha üretimi 2.5 milyon metreküp oluşturur. CNPC, sahayı devraldıktan sonra petrol üretim sürecinde bazı teknik zorluklarla karşılaşır. Bu zorlukları ortadan kaldırmak için şirket, daha önce kullanılmayan yeni teknolojiler aracılığıyla hal eder ve yıllık üretim hacmini 2 milyona arttırır.¹³⁴

2001-2002 yılları Janajol sahasında kullanılan tesislerinin durumunu iyileştirmek ve geliştirmek için CNPC ve Aktobemunaygaz şirketleri tarafından uzun süreli geliştirme plan hazırlanır ve bu planı gerçekleştirebilmek için 200 milyon dolar yatırım yapılır. Bu çalışmaların neticesinde sahada Janajol Petrol ve Gaz İşleme Tesisi'ni inşa edilir. Yeni tesisin üretim kapasitesi yılda 5 milyon ton petrol ve 2.1 milyon metreküp doğal gaz sağlayabilir.¹³⁵

2006 yılında Janajol petrol ve doğal gaz rafineri tesisinin inşası başlanır. Tesisin üretim kapasitesi 6 milyar metreküp doğal gazı oluşturur. Tesisin inşa süreci üç aşamada yapılır. Birinci aşaması 2007'de tamamlanır ve yıl 2 milyar metreküp doğal gazı işlenebilir.

¹³² Zhylykshbayeva, s. 43

¹³³ Tokayev, s. 189

¹³⁴ CNPC, "CNPC in Kazakhstan", http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml Erişim tarihi: 01.12.2020

¹³⁵ CNPC, *Sustainability Report 2008*, (China National Petroleum Corporation), Beijing, 2008, s.14

2009'da doğal gaz miktarının gerekli kapasitesiyi tamamlayabilmediği için tesisin inşasını durdurulmak zorunda kalır.¹³⁶ Ancak 2013 yılına gelindiğine CNCP şirketi, tesisin iki kısım inşasını başlar ve 2014 yılının Haziran ayında tamamlayabilir. Projenin ikinci aşamasını gerçekleştirmek için şirket 660 milyon dolar yatırım yapar.¹³⁷

Günümüzde CNPC ve Aktobemunaygaz şirketlerinin sahada ürettiği günlük petrol miktarı 281 ton, doğal gaz ise 219 metreküp'tür. Uzmanlara göre söz konusu sahada kalan petrol rezervinin miktarı 83 milyon ton'dur. İstatistik verilerine göre Janajol sahasında 2010'da 4.5 milyon petrol üretilirse, 2018 yılında 6 milyon civarında ton petrol üretildiği anlaşılmaktadır.¹³⁸

Jetibay Sahası

Batı Kazakistan'daki diğer önemli petrol sahalarından biri de, Özen petrol alanının 50 km kuzey batısında yer alan Mangistau bölgesindeki Jetibay yatağıdır. Alandaki ilk petrol belirtileri 1952-1956 yılları arasında tespit edilir. 1956-1960 yılları arasında ise sismik araştırmalar yürütülür. 1959 yılından sonra sondaj metodu sayesinde yapılan çalışmalar neticesinde Jetibay sahasında 5 Temmuz 1961 yılında ilk üretim başlar. 1967 yılına gelindiğinde ise 6 nolu kuyudan ilk ticari petrol üretimi yapılır. Günümüzde yatakta kalan petrol rezervinin 60 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu saha ile Kazakistan petrol şirketleri olan "Mangistavmunaygaz" ve "Zhetibaymunaygaz" ilgilenmektedir.¹³⁹

Kuzey Buzaçi Sahası

Mangistav bölgesindeki Buzaçi yarımadasında bulunan bu saha 1975 yılı keşfedilir. Bu sahada 50-80 ton arasında petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Kuzey Buzaçi alanının geliştirilmesi Çin'li şirket CNPC ve Nelson Petroleum Buzachi BV şirketlerinin birleşmesiyle oluşan *Buzachi Operating Ltd.* tarafından yönetilir. Hollanda menşeli olan Nelson Petroleum Buzachi BV, *Caspian Investment Resources Ltd'*e aittir. Bu grubun hissedarları Rus şirketi Lukoil (%50) ve Çin'li şirket Sinopec'tir. Dolayısıyla söz konusu

¹³⁶ "Janajolskiy GPZ reşeno priostanovit", Neftgaz.ru, <https://neftgaz.ru/news/gas/273396-zhanazholskiy-gpz-resheno-priostanovit/> Erişim tarihi: 02.12.2020

¹³⁷ CNPC-AMG, "GPZ-3 krupny investitsiyonnyy proyekt", http://www.cnpc-amg.kz/?p=nov_7 Erişim tarihi: 02.12.2020

¹³⁸ PetroChina, *Annual Report-2018*, (PetroChina LTD), Hong Kong, 2018, s.148

¹³⁹ Munayshy Public Foundation, *Petroleum encyclopaedia of Kazakhstan*, Almaty, 2005, s.312

saha, Kazakistan dış politikası açısından Rusya ve Çin ile kurulan ilişkilerde önem arz eder.¹⁴⁰

Karacanbas Sahası

Karacanbas, Kazakistan'ın Mangistav bölgesinde yer alıp Buzachi yarımadası'nda, Aktau şehrine 230 km uzaklıkta bulunan bir bölgedir. Yatak 1974 yılında keşfedilir. Orta Asya genelinde en büyük sığ yataklardan biri olarak bilinir.¹⁴¹ Sahadan 1980'li yılların sonlarında petrol çıkarılmaya başlanır ancak SSCB çöküşünden sonra buradaki bazı sondaj çalışmaları ve yapılan işler durdurulur. Alanda bulunan üretim tesislerinin bir kısmı işlenmez hale gelir. 1999 yılında burada bulunan 1052 kuyudan 450'sinden petrol üretildiği kayıt edilse de gerçekte 100 civarında kuyudan petrol üretilebilmiştir.¹⁴²

Söz konusu sahayla ilgili Sovyetler Birliği döneminde (1986) petrol ve gaz üretim ofisi olarak kurulan "Karacanbasneft" kurumunun ismi, 1994 yılında "Karacanbasmunay" olarak değiştirilir ve bu konuda Kanada'lı şirket *Triton Vuko Energy Group* ile işbirliğine gidilir. 1997 yılının Nisan ayında, *Triton-Vuko Energy Group* Karacanbas sahasının %95 hissesini satın alır ve alan üzerinde çalışmalara başlar. Öncelikle 1999 yılında kuyuları yeniden yapılandırma yoluna gider. Bu çalışmaların sayesinde 235'e yakın kuyu faal hale getirilir. Bu sahada 2007 yılından itibaren Çin'li şirketleri de görüyoruz. Söz konusu sahanın işletilmesi Çin'li CITIC ve Kazmunaygaz ortaklığına devredilir. Bu iki şirket saha üzerinde %50 %50 şeklinde eşit haklara sahiptir. Bağımsızlık öncesi burada yılda yaklaşık 1.5 milyon ton üretim yapılırken, günümüzde bu miktar 2 milyon ton civarındadır. Sahada kalan petrol rezervinin miktarı 54 milyon ton olarak tahmin edilmektedir.¹⁴³ Üretilen ham petrol günümüzde Karacanbasmunay Anonim şirketi ve KazTransOil şirketi ile yapılan işbirliği neticesinde önce Aktav portuna sonra yurt dışına gönderilmektedir.¹⁴⁴

Kalamkas Sahası

Mangistav bölgesinin Buzaçi yarımadasında yer alıp, aynı bölgede bulunan Özen sahasından sonra zengin petrol rezervine sahip olan önemli bir yataktır. Kalamkas sahasında

¹⁴⁰ Munayshy Public Foundation, s. 254

¹⁴¹ "Karacanbas", Gazprom, <https://neftegaz.ru/tech-library/mestorozhdeniya/142154-karazhanbas/>, Erişim tarihi: 12.01.2020

¹⁴² Tokayev, s. 235

¹⁴³ "Karacanbas", Neftyanniki: neft i gaz, <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777>, Erişim tarihi: 12.01.2020

¹⁴⁴ Seyfolla Şayingazi, "Karacanbas munayşıl ar elge 50 milyon tonna munay tapsıradı", *Egemen Qazaqstan*, <https://egemen.kz/article/168573-qaradganbas-munayshylary%C2%A0elge-50-million-tonna-munay-tapsyrdy> Erişim tarihi: 01.12.2020

petrol, 1974 yılının Ocak ayında “Mangyşlakneftgaz” yetkilileri tarafından keşfedilip ve çıkarılmaya başlansa da, asıl üretim 1979 yılından itibaren “Giprovostokneft” enstitüsü tarafından yapılmaya başlanır. 1979 yılından itibaren yılda bir milyon ton olmak üzere petrol üretilmeye başlanır. Bağımsızlık sonrası bu saha için bir dönüm noktası olup alanın teknik durumu da yenilenip geliştirilir. Özellikle boru hatlarının değiştirilmesi gibi çalışmaların neticesinde 2005 yılında sahadan 100 milyonuncu tonun üretimi yapılır.¹⁴⁵

2018 yılı itibariyle Kazakistan genelinde üretilen petrol miktarının 77.5 milyon ton civarında olduğunu düşünürsek bunun %23.3’üne tekabül eden 18 milyon tonu Mangistau bölgesinde üretildiği ve bunun içerisinde 4 milyon tonun Kalamkas sahasından çıkarıldığını ifade etmemiz yanlış olmaz. Kazakistan petrol ve gaz endüstrisine katkıları olan ve ülke ekonomisinde önemli konuma sahip bulunan “Kalamkasmunaygaz”, 2019 yılında 40.yıldönümünü kutlamıştır.¹⁴⁶

Kumköl Sahası

Kumköl petrol sahası, Turan petrol ve doğal gaz bölgesinde olup, Kızılorda’ya yaklaşık 200 km uzaklıkta yer alır. Torgay bölgesindeki yeraltı kaynaklarına ilgi duyan araştırmacılar, 1930’lı yılların sonlarında bu bölgeye gelmeye başlarlar. Nihayet 1982 yılına gelindiğinde Kazak SSC Bilim Akademisi’ne bağlı Jeoloji Araştırma bölümü, Torgay bölgesinin güneyinde araştırma yapmak için başvurur. 1983 yılında ise sahada sondaj çalışmalarını yürütülmeye başlanır ve Kumköl alanı, 1984 yılının Şubat ayında “Yuzhkazgeologiya” araştırma kurumu tarafından keşfedilir. Kumköl sahasından sonra Kızılcı, Maybulak, Aryskum, Akshabulak, Nuralı ve Aksay alanlar keşfedilir. 1986 yılında ise sahada ticari petrol üretilmeye başlanır. Bugüne kadar üretilen petrol miktarı 28 milyon ton civarındadır. Günümüzde Kumköl sahası kuzeyde *Turgay Petroleum* (Lukoil %50 ve PetroKazakhstan %50) ortaklığı ile, güneyde *PetroKazakhstan Kumkol Resources* (Kazmunaygaz %33 ve PetroKazakhstan %67) olmak üzere iki şirket tarafından yönetilir. Uzmanlara göre, söz konusu alanda 130 milyon ton petrol ve 15 milyar metreküp doğal gaz kaldığı tahmin edilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Munayshy Public Foundation, s. 256

¹⁴⁶ Gülayım Davutbay, “Qarqımı bölek Qalamqas”, <https://egemen.kz/article/211585-qarqyny-bolek-qalamqas> Erişim tarihi: 13.01.2020

¹⁴⁷ Kazninform, “Qumköldün qor auleti 160 milyon ton munay jane 19 milyar metreküp bagalandı”, https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-kor-aleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy_a2404320, Erişim tarihi: 14.01.2020

Tablo 2.5. Karadaki petrol ve doğal gaz sahaları

Name of field/project	Project Partners	Estimated Reserves	Project Status
Aktobe: Zhanazhol Kenkiyak	-CNPC Aktobemunaigaz - 85 %. In the block ADA: -KNOG (South Korea) -LGIC -Vertom	1.17 billion barrels of oil	Produced 116 660 bbl/d of oil, and 69.6 bcf a year of gas (1.948 bcm)
Alibekmola and Kozhasai	-KMG – 50 % -Caspian Investments Resources – 50 %	Proven reserves of 102 million barrels of oil	Produced 1.14 million tons of oil (22 891 bbl/d)
Amangeldy	-Amangeldy Gas (KazTransGaz ¹⁴ subsidiary)	22-25 bcm of gas	Produced 0.32 bcm of gas in
Arman	-Caspian Investments Resources – 50 % -Shell – 50 % ¹⁵	Proven reserves of 2.8 million barrels of oil	Produced 76 500 tons (1 536 bbl/d) of oil
Emba	-KMG – 51 % -MOL Rt. Vegypsyzer (Hungary) – 49 %	500 million barrels of oil	Produced 57 700 bbl/d of oil , 3.1 bcf of gas (0.086 bcm)
Karachaganak	-BG Group (UK) (joint operator) - 29,25 % , -ENI (joint operator) – 29,25 % -Chevron – 18 % , -Lukoil – 13,5 % , -KMG – 10 %	Gross reserves of 2.4 billion barrels of condensate ¹⁶ , 16 Tcf of gas	Producing 202 900 bbl/d, 1.1 mmcf/d natural gas. 244 000 bbl/d of condensate 70 % of oil is exported through CPC pipeline.
Karakuduk	Caspian Investments Resources: -Lukoil (Russia) – 50 % -Sinopec (China) – 50 %	Proven reserves of 56.6 million barrels of oil, 22.7 bcf of gas (0.635 bcm)	Produced 1.4 million tons of oil (28 112 bbl/d) and 120 mcm of gas
Karazhanbas	Karazhanbasmunai: -Citic Resources Holdings (China)– 50 % -KMG – 50 %	286 million barrels of oil	Produced 36 200 bbl/d
Kazgermunai	-KMG – 50 % -PetroKazakhstan ¹⁷ (China) –50%	100 million barrels of oil	Produced 3.0 million tons of oil (60 240 bbl/d)
Kumkol North	Turgai Petroleum: -Lukoil - 50 % -PetroKazakhstan – 50 %	Proved reserves of 86 million barrels of oil, 29.7 bcf of gas (0.83 bcm)	Producing 2.5 million tons of oil (50 200 bbl/d).
Kumkol South	-PetroKazakhstan (China)	116 million barrels of oil	Produced 3.2 million tons of oil (64 257 bbl/d)
Mangistau	Mangistaumunaigaz: -KMG – 50 %	1.4 billion barrels of oil	Produced 117 000 bbl/d of oil and 33.3

	-CNPC – 50 %		mmcf/d of gas.
North Buzachi	-CNPC- 50 % -Caspian Investments Resources (Russia/China) – 50 %	Proved reserves of 134 million barrels of oil	Produced 1.97 million tons of oil (39 558 bbl/d)
Tengiz	TengizChevroil: -Chevron (US) – 50 % -ExxonMobil (US) – 25 % -KMG – 20 % -LukArco ¹⁸ (Russia) – 5 %	6-9 billion barrels of oil	Produced 29.8 mill tons of oil (579 000 bbl/d), 1.3 million tons of LPG and 6.9 bcm The majority of oil is exported through CPC.
Uzen	Uzenmunaigaz (KMG subsidiary) – 100 %	Proved and probable reserves of 166 million tons of oil (1.2 billion barrels)	Produced 5.1 million tons of oil (102 409 bbl/d).

Tablo 2.6. Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz alanları

Name of field/project	Project Partners	Estimated Reserves	Project Status
Kashagan: Kashagan E Kashagan W Kairan Aktoty Kalamkas	North Caspian Operating Company (NCOC): ENI (Italy) – 16.81 % KMG – 16.81 % Total (France) – 16.81 % Shell (UK/Nederland) – 16.81 % ExxonMobil (US) – 16.81 % ConocoPhillips (US) – 8.40 % ¹⁹ Inpex (Japan) – 7.56 %	9 to 13 billion bbl of oil recoverable.	PSA. ²⁰ Production is estimated to start in the first half of 2013. Initial production of 75 000 bbl/d, and max of 1.2 million bbl/d.
Kurmangazy	KMG–50% Rosneft (Russia) – 50 %	550 to 1800 million tons of oil recoverable (4 to 13 billion barrels)	PSA. Exploration.
Tyub-Karagan	KMG–50% Lukoil (Russia) – 50 %	N/A	PSA. Exploration. Lukoil financing 100 % of the exploration.
Atash	KMG–50% Lukoil (Russia) – 50 %	N/A	Exploration contract. Exploration. Lukoil financing 100 % of the exploration.
Zhemchuzhiny (“Pearls Block”)	Shell (UK and Nederland) –55% KMG–25% Oman Oil Company (Oman) – 20 %	N/A	PSA. Exploration. Shell and Oman Oil Company financing 100 % of the exploration.
Makhambet	Atyraumunaigaz. (KMG subsidiary)	N/A	PSA. Exploration.
Bobek	Atyraumunaigaz. (KMG subsidiary)	N/A	PSA.
Imashevskoe	-KMG -Gazprom (Russia)	Over 100 bcm of gas	Joint Russian-Kazakh agreement on exploration.
Khvalynskoe	-Lukoil – 50 %	N/A	Negotiations.

	-KMG - 25 % -Total (France) – 17 % -GDF Suez (France) – 8 %		Russia’s jurisdiction.
Tsentrалnoe	-KMG – 50 % -TsentrCaspNeftegas (Gazprom/Lukoil) – 50 %	N/A	Negotiations. Russia’s jurisdiction.
Abai	-KMG -Statoil (Norway) ²¹	N/A	Negotiations.
Isatai	-KMG -ENI (Italy)	N/A	Negotiations.
Darkhan	-KMG -Chinese consortium headed by CNOOC.	N/A	Negotiations.
N-block	-KMG – 51 % -ConocoPhillips (US) – 24.5 % ²² - Mubadala Development Company (UAE) – 24.5 %	270 million tons of oil (1.98 billion barrels)	PSA. Exploration.
Satpayev	-KMG – 75 % -ONGC (India) – 25 %	N/A	Exploration and production contract.
Zhambai South – Zaburunie South	-KMG – 50 % -Repsol (Spain) – 25 % -Caspian Investments Resources ²³ (Russia/China) –25%	N/A	PSA. Exploration.
Zhambyl	-KMG -Korean consortium lead by KNOC.	N/A	Negotiations.

(Karl Erik Henriksen, *Kazakhstan’s Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy*, (University of Oslo, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Oslo, 2013 ss. 30-33)

1.4. Petrol Rafinerileri ve Arıtımı

Kazakistan’da petrol üretimi önemli ölçüde ilerlemesine rağmen, petrol arıtma sektörü aynı paralelde gelişmez. Bu ülke ekonomisi açısından ciddi bir problemdir. Zira ülkedeki petrol rafinerilerinde bulunan tesislerin eskikip demode olması, Sovyetler Birliği döneminden itibaren gelen petrol üretiminde ve ürün kalitesinde düşüşe neden olur. Ayrıca üretim kapasitesindeki düşük iş yükü, ticari petrol ürünlerinin (benzin, gazyağı, dizel) üretimindeki azalışın temel nedenlerinden biridir.¹⁴⁸ 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ekonomik durgunluk sürecinde petrol üretimindeki düşüş, ülkede mevcut rafinerilerin çalışmasını olumsuz yönde etkiler. Bu sorunu çözme amacıyla rafinerileri modernleştirmek ve geliştirmek için projeler yapılır. Kazakistan’da üretilen petrol, çoğunlukla üç büyük

¹⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Oleg Egorov, Olga Çigarkina, *Neftegazovoy kompleks Kazahstana: problemi razvitiya i effektivnogo funktsionirovaniya*, (Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Ekonomičeskiy Institut), Almatı, 2003, s. 219-242

rafineride yapılır. Bunlar JSC Atyrau, JSC Pavlodar Petrokimya Tesisi ve Çimkent Nefteorg Sintezi olup Kazakistan'ın güney, batı ve kuzeydoğu bölgelerinde yer alır.¹⁴⁹ Bunların dışında Kazakistan'da 30 civarında küçük rafineri bulunur.

Harita 1. Kazakistan'da yer alan Petrol Rafinerileri

1.4.1. JSC Atyrau Rafinerisi

Kazakistan'da ilk açılan rafineridir. II Dünya Savaşı sürecinde zor koşullarda inşa edilir. Tesisin teknik projesinin inşası için o dönemde Sovyetler Birliği, ABD'den finansal destek alır. İlk yıllarda bu rafineride çoğunlukla Emba sahasından çıkan petrol olmak üzere yaklaşık 800 bin ton ürün işlenir. 1965 yılında Batı Kazakistan'da petrol sahalarının gelişmesiyle birlikte Atyrau Rafinerisi'nde işlemeden geçirilen petrol miktarı daha da artılır. Burada işlenen petrol ürünleri çoğunlukla uçak ve araba yakıtıdır. 1945 yılından beri çalışmakta olan söz konusu rafineri, günümüzde "Kazmunaygaz" ulusal şirket tarafından yönetilir. Hissesi %99.53. Elde ettiğimiz bilgilere göre 2019 yılının Ocak-Aralık ayları

¹⁴⁹ Yerkinay Ongarova, *Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi – Sakarya University Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya, 2015, s. 72

aralığında bu rafineride üretilen petrol 5.38 milyon tona ulaşır. Bu miktar daha öncesine nazaran yaklaşık %37 fazladır.¹⁵⁰

Söz konusu rafineride üretimin daha da arttırılması için Japon şirketi Marubeni'nin de katkısıyla 500 milyon dolar harcanarak var olan tesis modernleştirilip geliştirilir.¹⁵¹ JSC Atrav Rafinerisi, 2010 yılına gelindiğinde 4.3 milyon ton günümüzde ise yılda yaklaşık 5 milyon ton petrol işleme kapasitesine ulaşır. 2010 yılında Kazmunaygaz, kaliteli petrol ürünlerindeki kaliteyi yükseltmek için Çin'li Sinopec şirketiyle birleşerek rafineriyi yeni tesislerle güçlendirir.¹⁵²

1.4.2. Pavlodar Petrokimya Rafinerisi

1949 yılında Bilimsel Araştırma Enstitüsü "Giproneftezavod", bir petrol rafinerisi inşası için Pavlodar şehrinin kuzey sanayi bölgesinin uygun olacağı görüşünü bildirir. Ancak uzun yıllar bu konuda herhangi bir adım atılmaz. 1970 yılına gelindiğinde Grozniy Enstitüsü, Pavlodar petrol rafinerisinin yapımı için yılda 12 milyon ton petrol arıtma kapasitesine sahip bir projeyi onaylar. Bu proje 1971 yılında yürürlüğe konar. 1978 yılına gelindiğinde rafineri devreye alınır ve yılda 6 milyon ton petrolü arıtma kapasitesiyle çalışmaya başlar. Bu kompleks, özellikle Sibiry'a da üretilen petrol için kullanılır. Sovyetler Birliği döneminde söz konusu rafinerinin Kazakistan ağır sanayisinin gelişimine önemli katkılar sağlar. Fakat SSCB'nin dağılması sonrası Kazakistan'ın düştüğü ekonomik kriz sürecinde rafineri durma noktasına gelir.¹⁵³

1997 – 2000 yılları arasında, Amerikan şirketi *CCL Oil LTD*, söz konusu rafineriye ortak olur. Fakat bir yatırımcı olarak, tesisatın teknik ve sosyal gelişimi ile ilgili sorumluluklarını yerine getiremez ve olumlu bir sonuç alınmaz. Bu nedenle Pavlodar Petrokimya Rafinerisi tekrar devlete kalır. 2009 yılına gelindiğinde rafineride teknik açıdan yenilemeler yapılır ve tekrar düzenli petrol arıtımı yapılmaya başlanır. 2009 yılının Ağustos ayından itibaren Pavlodar rafinerisi ulusal şirket KMG grubu ile ortaklaşa çalıştırılmaya başlanır. Aynı yılın Kasım ayında KMG ve İtalyan şirketi Eni, rafinerinin gelişimi ve modernleştirilmesi üzerinde ortak anlaşmaya varır. Bu tesisin modernleştirilmesi

¹⁵⁰ Atrav NPZ, *Godovoy otçet 2019*, (KazMunayGaz), Atrav, 2019.

¹⁵¹ Martha Brill Olcott, *Kazmunaigaz: Kazakhstan's National Oil and Gas Company*, (Rice University, James A. Baker III Institute for Public Policy), Houston, TX, 2007, s. 18

¹⁵² KazMunaiGas, *Godovoy otçet 2010: KazMunayGaz–pererabotka i marketing*, Astana, 2010, s.14-15

¹⁵³ KazMunaiGas, "PNHZ: istoriya i sovremennost", https://www.pnhz.kz/refinery/refinery_history/ Erişim tarihi: 17.01.2020

çalışmalarında İngiltere, Rusya, İtalya, Çin, Danimarka gibi ülkelerden yardım alınır. Pavlodar Petrokimya Rafinerisi, günümüzde yılda 5 milyon ton petrolün arıtımını gerçekleştirmektedir.¹⁵⁴

1.4.3. Çimkent Petrol Rafinerisi

“Kazmunaygaz” şirketi öncülüğünde işletilen ve ülkenin üçüncü önemli tesisatı durumunda olan Çimkent Petrol Rafineri’si 1985 yılında inşa edilir. Ülkede üretilen ham petrolün %30 kadarı bu rafineride arıtılır. Rafineri, ülke nüfusun yoğun olduğu Kazakistan’ın güneyinde yer alan tek petrol rafinerisidir. Uygun coğrafi konum ve gelişen teknik özellikler göz önüne alındığında, işletme iç ve dış pazarlara teslimat için tüm ön koşullara sahiptir. Burada yılda yaklaşık 6 milyon ton petrol arıtılmaktadır.¹⁵⁵

1994 yılı Çimkent Petrol Rafinerisi devlet tarafından özelleştirilir. 2000 yılında tesis, Kanadalı Hurricane Energy şirket tarafından satın alınır. Fakat şirket sözleşmeye uygun faaliyet gösteremediği için tesisi 26 Ekim 2005 tarihinde Çin şirketi CNPC’ye satmak zorunda kalır. 2007 yılında ise Çimkent Petrol Rafinerisi’nin %52.5 hissesi Kazmunaygaz’a satılır, geri kalanı da Çin CNPC şirketine ait olur.¹⁵⁶

Kazakistan’da yer alan petrol rafinerileri konusunda bu şekilde bilgi verdikten sonra şimdi de Kazakistan topraklarında çıkarılan ve rafine edilen ürünler konusunda bazı değerlendirmeler yapalım.

Sovyetler Birliği döneminde Kazak topraklarında kurulan petrol rafinerileri, genelde petrol yataklarından uzak yerlere yerleştirilmiştir. Bu nedenle de Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ham petrolü bu rafinerilere taşıma konusunda ciddi sıkıntılar yaşar. Bir taraftan Kazak petrol yataklarında üretilen ham petrol yurt dışına ihraç edilirken diğer taraftan bu rafinerilere daha yakın olan Rusya’daki ham petrol işlenmekte durumda kalınır. Bu nedenle Kazakistan’da tüketilmekte olan benzinin üçte biri Rusya’dan ithal edilmek zorunda kalınır. Ülkeye has petrolün sadece 20-25 milyon tonu iç piyasada tüketilir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ KazMunaiGas, s.16

¹⁵⁵ PetroKazakhstan, “Neftepererabotka”, http://www.petrokazakhstan.kz/rus/pages/oil_processing.html, Erişim: 17.01.2020

¹⁵⁶ “Şimkentskiy neftepererabatıvayuşiy zavod”, Energy.base, <https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery> Erişim tarihi: 03.12.2020

¹⁵⁷ Gulnaz Aldibekova, *Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi–Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa, 2018, s. 129

Petrol arıtımında karşımıza çıkan diğer bir sorun, petrol ve doğal gaz üretim sanayisinin ağırlıklı olarak yabancı şirketlerin yönetiminde bulunmasıdır. Ülke topraklarından çıkarılan ham petrolün bir kısmı, daha rafine edilmeden yabancı şirketlere ucuz fiyatlara satılmakta, daha sonra bu petrol söz konusu şirketler tarafından rafine edilerek yüksek fiyatlarla dış dünyaya ihraç edilmektedir. Bu durum Kazakistan'dan ziyade yabancı şirketler için avantajlı bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü ülkede çıkan ham petrolün doğrudan yabancı şirketlere satılmaması ve bunun ülkede yer alan rafinerilerde işlenerek elde edilen ürünlerin dış dünyaya ihraç edilmesiyle mümkün olur. Fakat bu konuda hala arzu edilen seviye ulaşılamamıştır.¹⁵⁸ Ülkede yılda 78 milyon ton civarında üretilen ham petrolün % 80'lik kısmı direk yurtdışına satılmakta, kalan %20'lik kısmı söz konusu rafinerilerde arıtılıp benzin, dizel ve gazyağı olarak iç piyasanın ihtiyaçları karşılanmaktadır. Son yıllarda dünya genelinde petrol fiyatlarının düşmesi ülkenin ham petrol ihracatından elde ettiği geliri daha aşağı çekmiştir. Bu da ülke ekonomisi için olumsuz bir gelişmedir.¹⁵⁹

Kazakistan hükümeti iç piyasadaki artışı da dikkate alarak 2030 yılına kadar mevcut petrol rafinerilerini modernleştirmek ve gerekirse bir rafineri daha kurarak yılda 20 milyon ton ham petrolün arıtılmasını hedeflemektedir. Bu yolla da iç piyasadaki sıkıntıların ortadan kaldırılacağı düşünülmektedir.¹⁶⁰

1.5. Petrol Boru Hatları

Enerji güvenliğinin en önemli yönü enerji kaynaklarının ucuz ve güvenli şekilde pazarlara ulaştırılmasıdır. Günümüzde güvenli olarak petrolün taşınması, gemiler ve boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Ongarova, s.131

¹⁵⁹ Aldibekova, s. 239

¹⁶⁰ TOO "Energy Focus", "Nefteprerabatıvayuşaya otrasl' Kazahstana: spros i predlojeniye", **Kazenergy**, Astana, 2018, ss. 47-48

¹⁶¹ Pervin Mehdi, **Hazar Denizi'nde Alternatif Boru Hattı Projeleri ve Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Kazakistan Dönemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010, s. 10

Harita 1 .Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz boru hatları

Bağımsızlık sonrası Kazakistan topraklarına bakıldığında zaman coğrafyanın büyük su kaynaklarından uzak olması ve erişim noktaları ile arasında büyük transit mesafeler bulunması, petrol ve doğal gazı dış dünyaya ihraç etme problemleriyle karşı karşıya kalındığı görülür. Bu da en yakın erişim noktalarına petrol ve doğal gaz ürünlerini ulaştırmak için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçirilmiştir. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünleri önce Rusya'ya sonra dış pazara ihraç edilmiştir. Ayrıca Kazak SSC'den gelen petrolün çoğu rafinerilere ya da Güney-Doğu Rusya'ya gönderilerek iç tüketim için kullanılmıştır. Fakat SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki petrol ve doğal gazın iç tüketimi düşer ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalır. Bu nedenle Kazakistan'ın coğrafi konumundan dolayı daha fazla petrol ve doğal gaz taşınması için sağlam ve güvenli yeni hatlara ihtiyaç duyulur. Ancak boru hatlarının inşası uzun vadeli ve masraflı bir işittir.¹⁶² Bu nedenle Kazakistan, bağımsızlığını aldıktan sonra yabancı yatırımcı şirketlerle büyük ölçekli sözleşmeler yaparak petrol, doğal gaz boru ve demiryolu hatlarının yanı sıra, bazı denizyolu projelerini de gerçekleştirme yoluna gider.

¹⁶² Karl Erik Henriksen, *Kazakhstan's Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi—University of Oslo), Oslo, 2013, s. 33

Tablo 2.7. Kazakistan'daki petrol taşıma boru hatları

Pipeline	Ownership	Length/Capacity	Notes
CPC pipeline: (Tengiz-Novorossiisk pipeline)	Caspian Pipeline Consortium (CPC): -Russia/Transneft – 31 % ²⁴ -KMG – 19 % -Chevron (US) – 15 % -LUKARCO B.V. (Russia) – 12.5 % -ExxonMobil (US) – 7.5 % -Rosneft-Shell (Russia/UK/Nederland) – 7.5 % -BG Group (UK)– 2 % -ENI (Italy)– 2 % -Kazakhstan Pipeline Ventures (Kazakh)– 1.75 % ²⁵ -Oryx – 1.75 %	1511 km from Tengiz field to the port of Novorossiisk in Russia, Black Sea. Phase I capacity of 565 000 bbl/d; Phase II capacity of 1.3 million bbl/d	First tanker loaded in 2001. Transported about 670 000 bbl/d
UAS pipeline (Atyrau, Samara; Connecting With Russian pipeline system)	KazTransOil (KMG Subsidiary) – 100 % on Kazakh side of the border	From Uzen via Atyrau to Samara in Russia and linking up with the Russian pipeline system. Capacity of about 300 000 bbl/d.	Old pipeline built in 1970s. Upgraded in 2002 to about 300 000 bbl/d, and are in discussions to expand further. Transported 15.4 million tons (309 000 bbl/d) of oil
China pipeline (Atasu-Alashankou or KCP)	KMG/KazTransOil - 50 % CNPC (China) - 50 %	Initially 7 million tons of oil, then upgraded to 10 million from 2008. From 2011, a capacity of 12 million tons a year (240 000 bbl/d).	First oil reached China in 2006. Plan to expand capacity to 20 million tons a year (400 000 bbl/d)

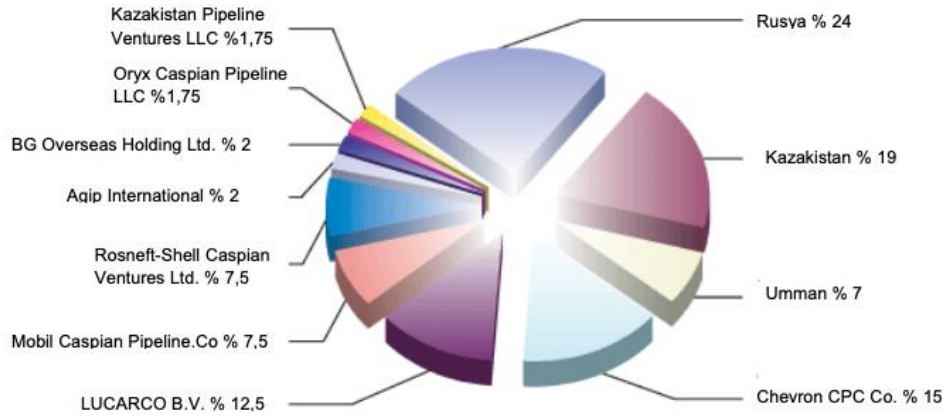
(Karl Erik Henriksen, Kazakhstan's Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy, (University of Oslo, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Oslo, 2013 s. 35)

1997 yılında Kazakistan Hükümet'in kararı ile kurulmuş olan “KazTransOil” şirketi, ülkedeki enerji taşımacılığını sağlayan ulusal petrol boru hattının öncüsüdür. Günümüzde Kazakistan'ın enerji ihracat rotası Tengiz – Novorossiysk Hazar Denizi Boru Hattı(CPC), Atyrau–Samara ve Kazakistan – Çin Petrol boru hatları üzerinden gerçekleştirilmektedir.

1.5.1. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)

Tengiz – Novorossiysk boru hattı adı da verilen bu konsorsiyum projesi, 1992 yılında Kazakistan ve Umman tarafından başlatılıp, daha sonra Rusya'nın katılımıyla son halini alır. CPC anlaşması, söz konusu yılda sağlanmasına rağmen, projenin faaliyete geçmesi Rusya'nın itirazından dolayı 2001 yılına kalır. Bunun başlıca nedeni, Rus petrolünü tüketen ülkelere rekabet oluşturabilecek Kazak petrol boru hattını finansal açıdan desteklemeyi

Rusya'nın mantıksız görüp buna yanaşmamasıdır.¹⁶³ Bu durum, Kazakistan'ı alternatif yollar bulma düşüncesine iter. Ancak projenin gerçekleşmesi için yatırımcıları bulma ve daha sonra onlarla hisseleri ve sorumlulukları paylaşma konusundaki tartışmalar yıllar alır. Rusya, Umman ve Kazakistan projenin ilk katılımcıları olarak görülür. Ancak Rusya, proje şartlarını kabul etmeden önce hattın kendi topraklarında geçeceği düşüncesiyle Tengiz sahası üzerinde belli bir hisseye sahip olma fikrini ortaya koyar. Buna benzer öneriler projenin gerçekleşmesini geciktirir. Projenin finansal meselesi henüz çözülemediğinden dolayı hissedarlar, Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan (EBRD) kredi almaya çalışsa da bu mümkün olmaz. Söz konu projenin gerçekleşmesi uzayınca katılımcı ülkeler, Chevron, ExxonMobil ve diğer petrol yatırımcı şirketlerden finansal destek arayışı içine girerler. İlk olarak Chevron şirketi, kârın %25'i karşılığında proje maliyetlerinin yarısını finanse etmeyi kabul eder. Nihayet Rusya, kendi topraklarından geçecek bu proje üzerinde etkisini ve kontrol şansını kaybedeceği düşüncesiyle, 1996 yılının Aralık ayında Kazakistan, Umman ve Rusya başta olmak üzere sekiz şirketinin katılımıyla *Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)* projesinin sözleşmesi imzalanır.¹⁶⁴ Bu sözleşme, öncelikle Tengiz-Novorossiysk boru hattının inşasının başlatılmasını ve finanse edilmesini, ayrıca Tengiz petrolünün dünyaya çıkışını sağlar.

Grafik 4. Hazar Boru Hattı Konsorsiyum hissedarları

13 Ekim 2001 tarihinde ilk Kazak ham petrolünün Tengiz – Novorossiysk boru hattı ile Rusya'ya gönderilmesi, Kazakistan'ın uluslararası enerji alanına adım atması olarak

¹⁶³ Kirill Bogdanov, "Trubı bez nefti dengi na veter", *Neft i kapital*, (İzdatelskiy "Neft i kapital"), Moskva, 1999, s. 51

¹⁶⁴ Serik Orazgaliyev, "Competition for pipeline export routes in the Caspian region: The new Great Game of the new Silk Road?", *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, (Veruscript), London, 2007, s. 14

görülmür. Günümüzde Kazakistan söz konusu petrol boru hattı ile Tengiz ve Karaçaganak sahalarında üretilen doğal gazın %100'ünü, petrolün ise %90'ını Rusya'ya ihraç etmektedir. 1580 km'lik boru hattı, Kazakistan ve Rusya topraklarından geçerek, Tengiz, Karaçaganak sahalarını Karadeniz portu sayılan Novorossiysk terminaline bağlanır. 2.6 milyar dolarlık CPC projesi, ABD'nin hem Rusya hem Kazakistan'daki en büyük yatırımdır. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Kazakistan petrol ve doğal gaz üretimi tarihindeki en büyük ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Zira bu proje, üç devlet ve yedi ülkeden gelen sekiz şirketin katılımıyla çalıştırılmaktadır. 2003 yılında CPC boru hattı sisteminin ilk aşaması tamamlanır ve bu tarihten itibaren düzenli olarak çalışmaya başlar. 2003 yılında boru hattının yıllık kapasitesi 28.2 milyon ton olarak tahmin edilirken 2018 yılına doğru projenin genişlemesi sebebiyle petrolün yıllık kapasitesi 67 milyon tona ulaşmış olup, bunun 55 milyon tonu Kazakistan petrolü, 11 milyon tonu ise Rusya petrolüdür.¹⁶⁵ Projenin uygulanması için Rusya'da CPC-R, Kazakistan'da CPC-K anonim şirketleri kurulur. 2007 yılının Nisan ayında Rusya hükümeti projenin %32 hissesine sahip ve %24 mevcut payı "Transneft" şirketine nakleder. Kazakistan ise projenin %20.75 hissesine sahip ve bunun %19'u Kazmunaygaz şirketine sahiptir. Geri kalan hisseler şu şirketler arasında paylaşılır: Chevron Caspian Pipeline Consortium Company %15, LUKARCO B.V. %12.5, Mobil Caspian Pipeline Company %7.5, Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited %7.5, BG Overseas Holding Limited %2, Eni International N.A. N.V. %2, Oryx Caspian Pipeline LLC %1.75.¹⁶⁶

2020 yılının Mart ayında Hazar Boru Hattı ile 6 450 676 ton taşındırılmıştır. Bunun 2 831 492 tonu Tengiz'den, 973 899 tonu Karaçaganak'tan, 1 846 332 tonu Kaşagan'dan ve diğer sahalardan alınır.¹⁶⁷

1.5.2. Atırâu – Samara Boru Hattı

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu içerisinde yer alan Atırâu – Samara boru hattı, Rusya üzerinden geçen diğer bir projedir. Söz konusu boru hattı, 1970'lerde inşa edilip Kazakistan petrolünü Rusya'nın Transneft Boru hattı sistemine bağlar. Sovyetler Birliği döneminde petrol ihracatı için başka alternatif yollar olmayınca, Kazak toprağında bulunan

¹⁶⁵Elmira Arnabekova, "Neftegazovoy Sektor v Ekonomike Kazahstana",

<http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> Erişim tarihi: 20.01.2020

¹⁶⁶ "Kaspiyskiy truboprovodniy konsortsium", Panorama, <http://www.cpc-online.ru/about/> Erişim tarihi: 03.12.2020

¹⁶⁷ "CPC Marine Terminal April shipments",

<http://www.cpc.ru/EN/press/releases/2020/Pages/20200506.aspx>, Erişim tarihi: 09.01.2021

Özen sahasında üretilen petrol, 700 km'lik Atırâu – Samara boru hattı ile Rusya'ya gönderilir. Bağımsızlık sonrası 1999 – 2001 yılları arasında mevcut ham petrol ihracını artırmak amacıyla, bu boru hattını genişletme çalışmaları başlar. Bu bağlamda 2002 yılında Kazakistan ve Rusya arasında 15 yıllık anlaşma imzalanır. Bu anlaşmaya göre Kazakistan'dan gönderilecek petrol, yılda 17.4 milyon tondan 30 milyon tona aşamalı olarak yükseltilecektir. Bu anlaşmaya rağmen, süre içerisinde Rusya, Kazakistan ham petrol ihracına kota sınırlaması getirir.¹⁶⁸

Atırâu – Samara boru hattı konusunda şunları da ifade etmek isterim. Öncelikle, Kazakistan toprağında yer alan Tengiz ve Kaşagan sahalarından gönderilen petrol, bu boru hattı ile Rus petrolüne karışmaktadır. Bu karışımdan dolayı Kazak petrolünün kalitesi düşmekte ve ucuz fiyatla satılmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca Kazakistan'ın enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya bağlı kalması ve Kazak petrolünün % 80 itibarıyla bu boru hattı sayesinde Rusya üzerinden geçmesi başka bir problemdir.¹⁶⁹ Ancak şu aşamada Rusya ile iyi diplomatik ilişkilerin devam etmesi önemli olup zaman içerisinde Kazak petrolünün dış dünyaya ihracı için Rusya dışında farklı yollar bulunmalıdır.

1.5.3. Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı Alternatifi

Kazakistan petrolünü dış pazara ulaştırma konusunda ülkenin karşısına çıkan diğer alternatiflerden biri de Hazar – Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı ya da diğer adıyla Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) projesidir. Bu proje ile Batı Kazakistan'dan başlayıp Azerbaycan'dan geçerek Kazak ve Azeri ham petrolünü Türkiye'ye daha sonra da Avrupa ülkelerine petrol gönderilmesi hedeflenir.¹⁷⁰

ABD için BTC, avantajlı bir proje olarak görülse de, Exxon Mobil, Lukoil ve Pennzoil gibi şirketler, finans açısından projeye biraz mesafeli yaklaşır.¹⁷¹ Her şeye rağmen ABD, söz konusu projeye 827 milyon dolar yatırım yapma kararını verir ve *International Financial Organization (IFO)*, *Export – Import Bank of the United States* ve *Private Investment Company* gibi şirketleri projeyi desteklemeler yönünde teşvik eder. Yine

¹⁶⁸"Na pereputye Kazahstanskoy nefi", <https://informburo.kz/mneniya/sergey-smirnov/na-perepute-eksportnyh-marshrutov-kazahstanskoy-nefti.html>, Erişim tarihi: 22.01.2020

¹⁶⁹ Henriksen, ss.68-70

¹⁷⁰ Zhylyshbayeva, s. 74

¹⁷¹ Hooshang Amirahmadi, "Pipeline politics in the Caspian region," *The Caspian Region at a Crossroad: Challenges of a New Frontier of Energy and Development*, (Macmillan), Bloomsburg, 2000, s. 166.

ABD'nin yönlendirilmesiyle Dünya Bankası, bu projeye 300 milyon dolarlık yatırımda bulunur.

2000 yılının Mayıs ayında ABD'nin de desteğiyle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin ortak anlayışı ile bir Protokol imzalanır ve nihayet boru hattı inşası 2002 yılında başlar. 28 Mayıs 2006 tarihinde 10 milyon varil petrol ilk olarak Bakü'den Ceyhan'a gönderilir. Aynı yılın Haziran ayında Kazakistan, BTC projesine katılacağını ilan eder. Bu bağlamda Kazakistan 2007 yılının Ocak ayında anlaşmayı imzalayarak Kazakistan Hazar Taşıma Sistemi'ni kurmaya karar verir. Proje kapsamında Kazakistan'daki Kaşagan sahasından günde 500 000 varil petrolü Bakü'ye gönderilmesi hedeflenir. Nihai hedef Kazakistan'ın bu boru hattı ile yılda toplam 38 milyon ton ihraç etmektir.¹⁷²

BTC, Kazakistan için petrol ihraç yollarını çeşitlendirme bağlamında son derece önemlidir. Zira bu boru hattı, ülkenin bu konuda Rusya'ya bağımlılığın azalmasına ve Kazakistan'ın, ABD ve Avrupa Birliği'nin desteğini alması açısından önem arz eder.

1.5.4. Kazakistan–Çin Rotası

1990'lı yılların sonuna doğru Kazakistan hükümetiyle Çin arasında ilişkileri geliştirilmesi ve nihai hedefte stratejik ortaklığa çıkarılması konusunda görüşmeler yapılır. Nihayet 24 Eylül 1997 tarihinde Kazakistan hükümeti ve Çin petrol şirketi CNPC, bir araya gelerek iki ülke arasındaki uluslararası ilişkiyi pekiştirme bağlamında, yeni bir petrol boru hattı inşası konusunda bir sözleşme imzalar.¹⁷³ Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki enerji ilişkileri hızla artar. Bu şekilde petrol ihracat yollarını çeşitlendirmek ve petrolün ülkenin doğusuna doğru yönlendirilmesi için Kazakistan–Çin petrol boru hattı projesini gerçekleştirmek ülke ekonomisi için avantajlı olacaktır. Bu proje, Batı Kazakistan'dan başlayarak Güney Çin'e kadar 2830 km uzunluğunda Kazakistan'ın üçüncü petrol ihracat rotası olup, yapılışı üç bölümden meydana gelir. Bunlar Kenkiyak – Kumkol (785 km), Atasu – Alaşankou (1100 km), Atırau – Kenkiyak (410 km) boru hatlarıdır. Söz konusu proje, 1990'lı yıllarda zaman zaman gündeme gelmesine rağmen ancak 2003 yılına gelindiğinde, Kazakistan ulusal enerji taşımacılık şirketi “Kaztransoil” ve Çin ulusal petrol şirketi CNPC tarafından inşa edilmeye başlanır. Projenin birinci bölümünün, (Kenkiyak ve Kumkol alanlarını bağlayan kısım) inşası kısa zamanda tamamlanır. Atasu – Alaşankou hattı

¹⁷² Cohen, s. 141

¹⁷³ CNPC, ss. 5-6

ise 2005 yılının Aralık ayında tamamlanır. 2006 yılından itibaren Kumkol sahasından Çin'e 1.8 milyon ton civarında petrol gönderilir. Kazakistan-Çin petrol boru hat projesinin üçüncü bölümü Kenkiyak – Kumkol 2009 yılında tamamlanır. Aslında 20 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan bu hattın gönderilen 10 milyon ton petrolün büyük kısmı Kumkol sahasından ihraç edilmektedir. Her iki ülkenin de düşüncesi önümüzdeki yıllarda Kazakistan'dan Çin'e ihraç edilecek petrolün yıllık kapasitesini 50 milyon tona kadar çıkarmaktır.¹⁷⁴

Kazakistan ve Çin üzerinden geçen bu boru hattının, zengin Kaşagan yatağının da üretime geçmesini katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu hat ve alternatif hatlar sayesinde gelecekte Kazakistan, enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacaktır. 2000'li yıllardan itibaren Çin'in enerji planı içerisinde bu hat, Sincan bölgesinden başlayıp Şanghai'ya kadar uzanarak ülkeye yayılan 4200 km'lik petrol ve doğal gaz boru hattının devamı niteliğinde olması hedeflenmektedir.¹⁷⁵

Enerjiye ihtiyaç duyan Çin için bu boru hattının olumlu tarafları çoktur. Öncelikle bu hat sayesinde Çin'in enerji sektöründe Basra Körfezi'ne olan petrol bağımlılığı azalır. İkinci olarak, Çin'in diğer Orta Asya ülkeleriyle enerji alanında işbirliğini sağlar. Ayrıca boru hattının karadan geçip Çin'e ulaşması, Çin için daha güvenlidir. Bu boru hatın Güney Kazakistan kısmında Orta Asya'dan gelen petrol ve doğal gaz birleşiyor.¹⁷⁶

2. KAZAKİSTAN'DA DOĞAL GAZ

2.1. Kazak Topraklarında İlk Doğal Gaz Keşifleri ve Rezervi

Kazakistan, günümüzde petrolün yanı sıra doğal gaz bakımından da önemli rezervlere sahiptir. Petrol alanlarının varlığı ve keşfi konusunda 120 yıllık bir geçmişe sahip olursa da ülke topraklarında doğal gazın keşfi ve üretimi çok daha geç başlar. Ülkede her ne kadar doğal gaz üretimi 50 yıl öncesine dayansa da bunun tarihi daha gerilere gider.¹⁷⁷

Doğal gaz üretimi, ilk kez kömürden yapay gaz çıkartma metoduyla XIX yüzyılda Batı ülkelerinde kullanılmaya başlar. XIX yüzyılda metan gazının keşifleri Kazakistan'ın kuzeybatısına çok yakın bir bölgede yer alan Rusya'nın Saratov şehrinde yapılır ve XX

¹⁷⁴ Mehdi, s. 73

¹⁷⁵ Yavaş, s. 54

¹⁷⁶ Zada Shalkeieva, *Kazakistan Dış Politikasında Petrolün Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2009, s. 68-74

¹⁷⁷ Expert Kazakhstan , “Gazovaya Era Kazahstana”, <http://expertonline.kz/a15198/> Erişim tarihi: 24.01.2020

yüzyıl boyunca bu bölge SSCB'nin doğal gaz üretim merkezi haline gelir. XX yüzyılının başlarında Rusya'da görülen iç savaşların sona ermesiyle beraber Sovyet liderleri, doğal gazın değerini daha iyi anlamaya başlarlar. 1921-1927 yılları arasında Rus araştırmacı Gubkin liderliğiyle Vitil bölgesinde gerçekleşen jeolojik araştırmalar neticesinde, alanda yoğun petrol ve doğal gaz rezervleri keşfedilir.¹⁷⁸

XX yüzyılının ortalarına doğru Sibiry ve Orta Asya bölgelerinde doğal gaz araştırmalarına hız verilir. Bu yıllardan itibaren aşamalı olarak Sovyetler Birliği'nde başta bilimsel ve teknik araştırmalar olmak üzere araba, makine, tarım alanlarında doğal gazın kullanılmaya başlandığı görülür. Sovyetler Birliği döneminde ilk kez 1940'lı yıllarda Kazak topraklarında doğal gaz tespit edilip üretilmeye başlanır. 1950'li yılların sonlarından itibaren Orta Asya ülkelerinde doğal gaz alanlarını işletme ve bunları birbirine bağlayan boru hatlarının inşa programları başlar.¹⁷⁹ Bu program kapsamında 1958 yılında Kazak SSC'nin başkenti Almatı şehrinde ilk doğal gaz istasyonu açılır. Başkiriya'dan getirilen doğal gaz sayesinde, şehirdeki tüm ev ve iş yerlerinin yakıt ve ısınma ihtiyacı karşılanır. Ayrıca şehirde daha önce kömürün kullanımından oluşan hava kirliliği problemi çözülmüş olur. 1960 yılında Mangistau bölgesinde yer alan Özen sahasında petrol üretiminin yanı sıra doğal gaz da üretilmeye başlanır. Bu alanda petrol ve doğal gaz üretimi "Mangyshlakmunay" ve "Kazakgaz" şirketleri tarafından gerçekleştirilir. Aşamalı olarak ülkenin çeşitli şehirlerinde gazın kullanılmasıyla beraber Kazakların yaşadığı topraklarından geçecek olan "Buhara – Ural", "Orta Asya – Merkez", "Orenburg – Novopiskov" ve "Buhara – Taşkent – Frunze – Almatı" boru hatlarının inşasına başlanır. Bu boru hatları tüm Sovyetler Birliği'nin ekonomi kalkınmasına katkı sağlar.¹⁸⁰

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin ortak doğal gaz sisteminin dağılması, eski Sovyet cumhuriyetlerini oluşturan ve bağımsızlıklarını kazanan ülkeler için önemli finansal sorunlar meydana getirir. Ayrıca bağımsızlığına kavuşan yeni ülkeler doğal gaz üretimindeki tecrübesizlikleri nedeniyle önemli problemler yaşarlar.

Bağımsızlığın ilk yıllarında "Kazakhgas" ve "Alaugas" yerel şirketleri, ülke doğal gaz boru hattı sistemini geliştirme çabasına girerler. Fakat ortaya çıkan ekonomik kriz

¹⁷⁸"Rodina Rossiyskogo gaza", Art Studio Brand History, <http://asbh.ru/rodina-rossijskogo-gaza/> Erişim tarihi: 24.01.2020

¹⁷⁹ Yelena Efmova, Yelena Demidova, Aleksandr Zaharov, "İz istorii osvoyeniya gazovih mestorojdeniy Sredney Azii", **Nauçnyy Jurnal Rossiyskogo Gazovogo Obşestva**, (OOO "İzdatelstvo Granitsa"), Moskva, 2016, s. 59-64

¹⁸⁰ "Kak izmenilas' gazovaya otrasl' Kazahstana za 60 let", SK NEWS, <https://sknews.kz/news/view/foto-kak-izmenilasy-gazovaya-otrasly-za-60-let> Erişim tarihi: 18.02.2020

nedeniyle doğal gaz sektörünün gelişmesi, herhangi bir dış yardım almaksızın zor görülür. Bu nedenle hükümet, Belçika enerji taşıma sisteminin inşaat şirketi “Tractebel” ile 15 yıllık anlaşma yapar. Anlaşmaya göre ülke topraklarında yer alan doğal gaz boru hatlarının ve 21 istasyonun yenilenmesi kararlaştırılır. Fakat “Tractebel” şirketi, doğal gaz ihracatından kendi payını aldığı halde anlaşmada yer alan enerji taşıma sistemini geliştirme konusunda üzerine düşeni yapmaz. 2000’li yıllara kadar Sovyet döneminden kalan doğal gaz boru hatları adeta çürümüş hale gelip ömrünü tamamlar. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 1999 yılında yürürlüğe koyduğu bir kanunla, ülkede yer altı kaynaklarını çıkaran firmaların programlarına doğal gaz çıkarım işini de koymalarını zorunlu hale getirir ve tüm doğal gaz sisteminin tek bir merkezden yürütülmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Hükümetin çıkardığı bir kararname ile 2000 yılının Şubat ayında “KazTransGas” şirketi kurulur. Bu şirketin kurulması Kazakistan doğal gaz sektörü için önemli bir atılım olur.¹⁸¹

Sovyetler Birliği döneminde bugünkü Türkmenistan ve Özbekistan topraklarında üretilen tüm doğal gaz akışları, Kazak topraklarından geçerek, Sovyet Rusya’ya gönderilmekte ve oradan da Avrupa’ya ihraç edilmekte idi. Bağımsızlık sonra “KazTransGas” şirketinin kurulmasıyla Kazak doğal gaz sektörü pozitif yönde gelişmeye başlar. Öncelikle, Kazakistan’ın yurt dışından doğal gaz ithali büyük ölçüde azalır. Günümüzde Kazakistan gaz taşıma sistemi, ülkenin 10 bölgesinde yaşayan 8 milyondan fazla tüketicilerin doğal gaz ihtiyacını karşılar durumundadır. Hükümet, hedefini dışarıdan doğal gaz alımını tamamen ortadan kaldırıp yurt dışına doğal gaz ihracatı yaparak ülke ekonomisine katkı sağlamayı koyar. Bu bağlamda KazaTransGas şirketi, hem doğal gaz üretimini arttırmak hem de Kazakistan topraklarından geçen boru hatlarını çeşitlendirmek suretiyle yurt dışına doğal gaz ihracatının kapasitesini genişletme üzerinde çalışmaktadır. Günümüzde Kazakistan toprağında üç uluslararası boru hattı projesi mevcuttur. Bunlar Orta Asya – Merkez (CAC), Buhara – Ural ve Orta Asya – Çin projeleridir.¹⁸²

Bugün ülke topraklarından geçen doğal gaz boru hattının toplam uzunluğu 19 bin km civarındadır. Ülkede 56 gaz kompresör istasyonu ve 316 pompalama ünitesi bulunur. Kazakistan doğal gaz üretiminde, 2000 yılından itibaren önemli ölçüde artış görülür. Bağımsızlığın ilk yıllarıyla karşılaştırıldığında üretim %16 civarında artar. Günümüzde

¹⁸¹ Nurlan Abdurasulov, *Ekonomiçeskiye Aspekti Reformirovaniya gazoprovodnogo transporta Kazahstan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Rossiyskiy Gosudarstvenniy Universitet imeni İ.M.Gubkina), Moskva, 2010, s. 24-35

¹⁸² Expert Kazakhstan , “Gazovaya Era Kazahstana”, <http://expertonline.kz/a15198/> Erişim tarihi: 24.01.2020

ülkenin gaz rezervleri 1.8 trilyon metre küp olarak tahmin edilmekte ve bu rezervin yaklaşık %25'i Karaçaganak sahasında bulunmaktadır. Bunun dışında Kazakistan'ın güneyinde yer alan Jambıl (Amangeldi sahası), batısındaki Atırav, Aktöbe ve Mangistav bölgeleriyle Güney Kazakistan ve Kızılorda bölgelerinde çeşitli doğal gaz sahaları bulunur. Ülkede bulunan doğal gaz rezervinin %95'inin, 142 hidrokarbon yatağında yoğunlaştığı tahmin edilmektedir. Gelecekte bu alanlarda düzenli şekilde doğalgaz üretilmesi beklenmektedir.¹⁸³

Tablo 2.8. Kazakistan'ın Yıllık Doğalgaz Üretim Verileri

Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Milyar Metreküp	5.8	5.4	4.9	3	3.8	3.3	5.4	4.7	6.3
Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Milyar Metreküp	7.9	8.0	8.6	10.3	12.2	12.8	13.4	13.8	16.1
Yıl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Milyar Metreküp	16.5	17.6	17.3	17.2	18.4	18.7	19	19.9	20.8
Yıl	2018	2019							
Milyar Metreküp	21	22.1							

Kaynakça: BP Statistical Review of World Energy – 2019 raporundan edinilen verilere yazar tarafından derlenmiştir.

2019 yılında Kazakistan doğal gaz sektörü önemli bir büyüme gösterir. Bu senenin Ocak-Ekim aylarında 46.3 milyar metreküp üretilir. Bu üretim 2018 yılındaki üretimden (45.7 milyar metreküp) %1.5 fazladır. Son beş yılda gaz üretimi yılda %5.6'a artmıştır. Bugün doğal gaz sektörü petrol sektöründe daha hızlı gelişmektedir. Doğal gaz sektörü ülkenin GSYİH'nin %1.8 orana artmasına katkı sağlamıştır. Eğer durum bu şekilde iyi giderse bu oran gelecek on yılda %3.6'a kadar artması beklenmektedir. Enerji endüstrisinin büyümesindeki en önemli faktörlerden biri, ülkedeki duyulan doğal gaz ihtiyacıdır. Kazakistan'daki doğal gaz tüketimi petrolle karşılaştırıldığında sosyal açıdan önemli rol oynamaktadır. Ülkedeki enerji tüketiminin %18'ini petrol sağlarken, %21'ini doğal gaz

¹⁸³ Yavuz Özdemir, *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 22

sağlamaktadır. “KAZENERGY” kurumunun verdiği raporuna göre 2040 yıla doğru ülkedeki doğal gaz üretimi %52’e kadar artması ve yılda 84.4 milyar metreküp üretimi beklenmektedir.¹⁸⁴

2.2. Doğal Gaz Boru Hatları

Sovyetler Birliği döneminden beri Kazakistan toprakları, Orta Asya doğal gazının taşımacılığında transit bir konuma sahiptir. Özellikle Özbek ve Türkmen doğal gazının Rusya ve Çin’e gönderilmesinde önemli rol oynar. Kazakistan’ın kuzey ve batı bölgelerinde doğal gaz rezervi daha yoğun iken ülkenin sanayileşmiş ve nüfus bakımından yoğun olan güney bölgesinin doğal gaz ihtiyacının bir kısmı, Özbekistan’dan karşılanır. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen boru hatlarının ortalama çalışma ömrü otuz yıl kadardır. Dolayısıyla SSCB’nin dağılmasından bir süre sonra bu hatlar büyük ölçüde çürüyüp kullanılmaz hale gelir. Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan üzerinden geçen boru hatları ile Rusya ve Güney Kafkasya ülkelerine ulaşılması hedeflenir. Kazakistan bu hatları eski dönemden farklı olarak kendi dış politikası doğrultusunda çeşitlendirip güçlendirme gayreti içine girer. Kazakistan’ın bu konudaki hedefleri içerisinde ülkede üretilen doğal gazın gerek iç tüketim gerekse dış dünyaya ihraç edilmesi konusunda farklı boru hatları inşa edilmesi planlanmaktadır. Bu boru hatlarının faaliyete geçirilmesi konusunda Kazmunaygaz’a bağlı olan KazTransGaz şirketi önemli roller üstlenir.¹⁸⁵

İç tüketim, ağırlıklı olarak batıda yer alan sahalardan karşılanır. Ülkenin güneyinde yer alan bazı yerleşim birimlerinin doğal gaz ihtiyacı Özbekistan’dan karşılanırken, kuzeydeki bazı bölgelerinin ihtiyacı da Rusya’dan karşılanır. 2000’li yılların başında ülkenin dokuz bölgesinde doğal gaz arzını genişletmek ve modernize etmek için yaklaşık 7 bin km’lik iç doğal gaz boru hattı sistemi planlanır. Bu bağlamda 2001 yılının Kasım ayında Kazakistan, Rusya ile işbirliği yaparak bir anlaşma imzalar. Anlaşmaya göre Rus şirketi “Gazprom”, Karaçaganak sahasında faaliyet gösterip burada üretilen doğal gazın Rusya ve diğer bazı Orta Asya ülkelerine ulaşımını sağlayacaktır. Kazakistan, hem sahip olduğu

¹⁸⁴ Azattyq Ryhy, “Добыча газа Казахстана к 2040 году увеличится на 52%”, <https://rus.azattyq-ruhy.kz/economics/3170-dobycha-gaza-v-kazakhstane-k-2040-godu-uvelichitsia-na-52> Erişim tarihi:22.11.2020

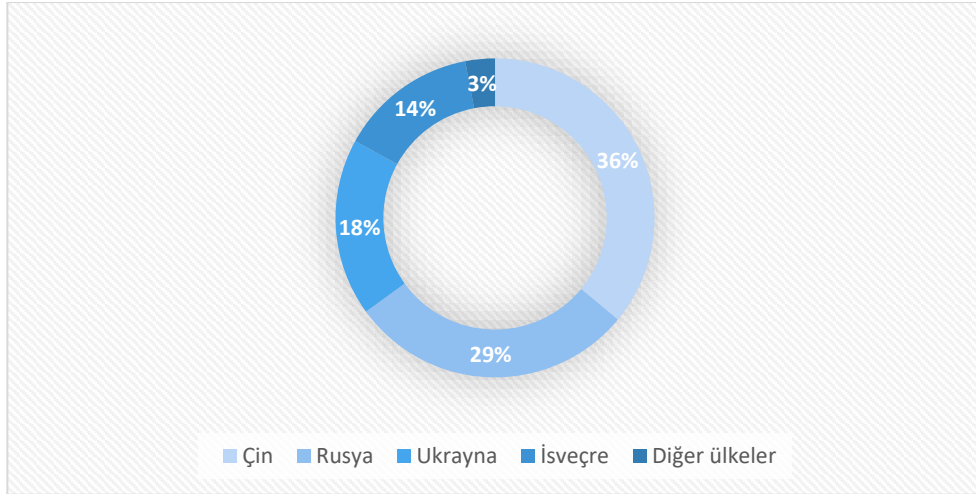
¹⁸⁵ Kazakistan.Kz, “Kazakistan Doğal Gaz Boru Hatları”, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-dogal-gaz-boru-hatlari/> Erişim tarihi: 05.02.2020

rezervler, hem de Özbekistan ve Türkmenistan doğal gazının Rusya'ya ulaştırma güzergâhında olması itibariyle doğal gaz ihracatında önemli bir konuma gelir.¹⁸⁶

Harita 2. Kazakistan Doğal Gaz Boru Hatları

KASE Yatırım Fonu'nun raporuna göre 2019'da ülkeden 3.1 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilir ve bunun %36'sı (1.1 milyar metreküp) Çin'e, %16'sı (888.1 milyon metreküp) Rusya'ya ve %18'si (566.9 milyon metreküp) Ukrayna'ya gönderilir.¹⁸⁷

Grafik 2.. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2019 yılındaki doğal gaz ihracatı (%)

¹⁸⁶ “Gazovaya otrasl' Kazakhstana”, https://neftegaz.ru/analysis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazakhstana/
Erişim tarihi: 24.01.2020

¹⁸⁷ KASE, *Neftegazovaya Otrasi' Respubliki Kazahstana*, Almatı, 2019, s.16

Kazakistan'ın doğal gaz boru hatları dağıtımını genişlenmekte ve bunun sayesinde gaz tüketimi artmaktadır. 28 Aralık 2018 tarihinde iki devlet doğal gaz işletme bakım operatörü “KazTransGaz A.Ş.” ve “UzTransGaz A.Ş.” arasında Özbekistan doğal gazın Kazakistan toprakları üzerinde geçmesi hakkında anlaşma imzalanır. Anlaşmaya göre yılda 1 milyar metreküp doğal gaz Gazlı-Çimkent ve Taşkent-Bişkek-Almatı boru hatları ile taşındırılmaktadır. Ayrıca “KazTransGaz”, Türkistan doğal gaz kompresör istasyonunu işletmeye ele alır. Bunun başlıca nedeni Beyneu-Bozoy-Çimkent doğal gaz boru hattının üretim kapasitesini 10 milyardan 15 milyar metreküpe kadar artmasına yöneliktir. Söz konusu boru hattı sayesinde Kazakistan üç sorunu çözmüş olur: ülkenin güneyine doğal gaz tedariki sağlamak, ülke için birleşik taşıma sistemi oluşturmak ve Kazak doğal gazının ihracatını arttırmak.¹⁸⁸

2.2.1. Orta Asya Merkez (CAC) Doğal Gaz Boru Hattı

1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen bu doğal gaz boru hattı, günümüzde de hala kullanılır durumundadır. O dönemde bu hat, zamanın atılım projesi olarak bilinir. Projenin birinci kısmı 1967 yılında devreye sokulup 10.5 milyar metreküp kapasiteyle çalışmaya başlar. Daha sonraki yıllarda proje geliştirilerek kapasite 90 milyar metreküpe kadar çıkarılır. 1985 yılına gelindiğinde bu hattın çok kanallı bir ana doğal gaz boru hattı olarak yapımı tamamlanır ve XX yüzyılın en uzun doğal gaz boru hattı sistemine (3000 km) dönüşür. Bu hat inşa edilirken Amu-Derya, Ural, Volga ve Oka nehirleri başta olmak üzere 300 civarında engel aşılarak Rusya, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bazı önemli yerleşim yerleri birbirine bağlar.¹⁸⁹

Günümüzde Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı'nın uzunluğu 5000 km'e kadar uzanır. Bu boru hattı, sadece yerel ürünü taşımakla kalmayıp, Rus “Gazprom” doğal gaz şirketine de hizmet vermektedir. Çeşitli Orta Asya ülkelerinden geçen bu boru hattı, jeopolitik ve stratejik açıdan büyük önem taşır. “Transkontinental doğal gaz boru hattın adıyla da bilinen bu hat için son teknoloji kullanılır. Hattın Kazakistan topraklarından geçen kısmı büyük ölçüde modernize edilerek onarım çalışmalarından geçirilir. 2007 yılında CAC-4 döngü mekanizması, 2008'de “Apornaya” kompresör istasyonu, 2013'te ise “Makat”

¹⁸⁸ Kursiv, “Eksport Kazahstanskogo gaza za god viros do %15” <https://kursiv.kz/news/otraslevyety/2019-01/eksport-kazahstanskogo-gaza-za-god-vyros-na-15> Erişim tarihi: 22.11.2020

¹⁸⁹ “Rojdeniye legendı stroitel'stvo transkontinental'noy sistemi gazoprovodov Srednyaya Aziya Tsentri”, Gazprom Transgaz Saratov sitesi, <https://saratov-tr.gazprom.ru/about/history/50-let-transkontinentalnoj-si/> Erişim tarihi: 04.12.2020

istasyonu inşa edilir. 2014 yılına gelindiğinde “Jangala”, “Makat”, “Apornaya” ve “Beineu” istasyonlarında Çin’e ihraç edilmek üzere doğal gaz pompalanması için ekstra tesisler inşa edilir. Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı’nın ülkede yer alan Kaşagan, Tengiz, Şagırlı ve Şomıştı sahalarıyla bağlanması Kazakistan doğal gaz sektörünün gelişmesine katkı sağlar.¹⁹⁰

Bu doğal gaz boru hattı, günümüzde de iktisadi ve jeopolitik önemini muhafaza etmektedir. Uzmanlar, bu hattın daha da genişletilerek Kazakistan’dan çıkan doğal gazın Orta Asya ülkeleriyle sınırlı kalmadan Avrupa’ya kadar ulaştırılması gerektiği kanaatinde dirler.

2.2.2. Orta Asya – Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı, uluslararası alanda büyük önem taşıyan Kazmunaygaz, CNPC, Uzbekmunaygaz ve Turkmenmunaygaz gibi şirketleri tarafından desteklenen projedir. Bu proje, ülkeler arasındaki ilişkileri pozitif yolunda geliştirmekten ziyade boru hattın geçtiği ülkeler için ekonomi açıdan stratejik önemlidir. Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı, Türkmenistan’dan başlayarak Çin Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur bölgesine giden toplam uzunluğu 7500 km’den fazla boru hattıdır. Aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz boru hattı olarak sayılmaktadır.¹⁹¹

Söz konu proje, öncelikle Kazakistan–Çin Doğal Gaz boru hattı olarak tasarlanacaktı. 2003 yılının Haziran ayında Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao Kazakistan ziyaretinde bulunarak boru hattının yapımını hızlandırmak için anlaşma imzalar. 2007 yılında Türkmenistan Çin Cumhurbaşkanı’nın önerini kabul ederek projeye resmi katılmaya başlar. Bu hat, Türkmenistan (188 km), Özbekistan (530 km), Kazakistan (1333 km) ve Çin topraklarından geçerek sadece bölgesel değil, uluslararası bir konum arz eder. Yapılan anlaşmaya göre proje iki kısımdan oluşup inşaat işlemlerine harcanan bütün masraflar CNPC şirketi tarafından karşılanır. Birinci bölümde hat Türkmenistan’dan başlayıp Çin’e kadar inşa edilir. İkinci olarak Kazakistan’ın Hazar kıyısındaki doğal gaz kaynakları bu boru hattına bağlanır. Türkmenistan’dan Çin’e kadar uzanan hattın toplam uzunluğu 1833 km

¹⁹⁰ “Srednyaya Aziya Tsentr–naçalo istorii gazovoy otrasli Kazahstana, ZAKON.KZ
<https://www.zakon.kz/4875218-srednyaya-aziya-tsentr-nachalo-istorii.html> Erişim tarihi: 24.01.2020

¹⁹¹ “Gazoprovod Tsentral’nyaya Aziya–Kitay”, VBV Engineering,
https://vbw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1365:gazociag-azja-srodkowa-chiny-4&catid=64&lang=RU&Itemid=341 Erişim tarihi: 03.12.2020

olup bunun 1300 km'si Kazakistan topraklarından geçer. 30 Ağustos 2007 tarihinde projenin inşası Türkmenistan'daki kısmından başlar. 9 Haziran 2008 tarihinde ise projenin Kazakistan'da yer alan ikinci kısmı 2009 yılında tamamlanır.¹⁹² Hattın Kazakistan'daki kısım inşası Kazakistan ve Çin'in ulusal şirketleri KMG ve CNPC tarafından yürütülür. Kazakistan'dan geçen kısmında son teknoloji kullanılarak "Bozoy" ve "Karaköz" istasyonları kurulur.¹⁹³

Proje kapsamında planlanan ve Kazakistan topraklarından geçecek olan Beyneu – Bozoy – Kızılorda – Çimkent boru hattının bir kısmı 2016 yılının sonunda tamamlanır. Hazar kıyısında yer alan Beyneu, stratejik bir konuma sahiptir. Burası aynı zamanda Türkmenistan'daki Okarem doğal gaz sahasındaki boru hattına bağlanır. Aral denizinin kıyısında bulunan Bozoy ise, Batı Kazakistan ve Batı Çin bölgelerini birbirine bağlaması açısından önemlidir. Zira buradan geçecek Özbek doğal gazının miktarı 0.5–1 trilyon metreküp arasında tahmin edilmektedir. 2012 yılında Aral denizinden üretilen doğal gazın yıllık üretim miktarı 25 milyar metreküp olarak planlanıp ileride söz konusu gazın bu hattan geçirilmesi hedeflenir. Kazakistan topraklarından geçen bu hattın son noktası olarak Kızılorda belirlenir. Bu bölgenin seçilme nedeni, burada Kumköl ve Akşabulak doğal gaz yataklarının bulunmasıdır.¹⁹⁴

Kazakistan, Orta Asya – Çin Boru Hattı'nı enerji güvenliğini sağlama ve Rusya'dan bağımsız olarak gaz ihraç edilmesi açısından önemli bir hat olarak görür. Öte yandan Rus doğal gazının da Çin'e ulaştırılması için bu hattın kullanılması konusunda çalışmalar yürütmektedir. Orta Asya doğal gazının Avrupa yerine Çin'e ihraç edilmesi, Rusya'nın da arzuladığı bir şeydir. Zira bu yolla Rusya'nın Avrupa pazarındaki üstünlüğü devam edilir.¹⁹⁵

Çin'de üretilen enerji kaynaklarının yetersizliği, bu ülkeyi bazı komşu ülkeler ile işbirliği yapmaya zorlar. 2015 yılı Çin, doğal gaz kullanım oranını %10'a artırmayı hedefler. Bu hedefe ulaşmak için Çin, doğal gaz boru hatları yapımına öncelik verir. Bu bağlamda bazı yatırımlar planlayarak Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik doğal gaz ihtiyacının bir kısmını söz konu bölgeden karşılamayı hedefler. Daily China haber ajansının açıklamasına göre projenin hayata geçtiğinden bu yana kadar 10 yıl içinde Çin'e 270 milyar metre küp

¹⁹² Yerden Karsıbekov, "Velikiy Gazoviy put", Vesti.kz, <https://vesti.kz/money/34527/> Erişim tarihi: 03.12.2020

¹⁹³ Yavaş, s.58

¹⁹⁴ Shamil Yenikeyeff, *Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes*, (Oxford Institute for Energy Studies), Oxford, 2008, s. 66-68

¹⁹⁵ Yavaş, s. 60

doğal gaz gönderilmiştir. Doğal gaz boru hattı, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Çin üzerinden geçiyor. Günümüzde Orta Asya'dan Çin'e taşınan doğal gazın yıllık hacmi 55 milyar metreküp olup, Çin'in yıllık gaz ihtiyacının %15'ini oluşturmaktadır. Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı, Orta Asya'daki gaz ihracatının temel bölgesi olarak görülüyor. Günümüzde boru hattı 3 bölümden oluşmakta olup, bu bölümler A, B ve C bölümleri olarak adlandırılmaktadır. Gelecekte Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bölgesinden geçecek olan boru hattının D bölümü bittikten sonra, Türkmenistan'ın Çin'e satacağı gazın yıllık hacminin 65 milyar metreküp olması beklenmektedir. Türkmenistan, Hazar Denizi bölgesindeki en büyük gaz kaynağına sahip olup, dünya genelinde doğal gaz bakımından dördüncü sırada yer almaktadır.¹⁹⁶

Çin'in iş pazardaki 2017 yılı itibariyle gaz ihtiyacının %57'sini oluşturarak, 2020 yılında ise bu oranın %75 olması beklenmektedir. 2020 yılında doğal gaz hattı ile Orta Asya ve Rusya'dan Çin'e ihraç edilen gaz hacminin 85 milyar metreküp olması beklenir. Ancak 2020 yılının yarısında dünyayı kapsayan hastalıktan ortaya çıkan ekonomik krizden dolayı Çin, Orta Asya'dan gelen doğal gazı %21'ye azaltır.¹⁹⁷

2.2.3. Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

1906 yılında Güney Kafkasya'daki ilk enerji boru hattın inşası tamamlanır ve Hazar kıyısındaki Bakü ile Karadeniz'deki Batum arasında bağlantı kurulur. Bu ilk enerji boru hattı sadece gazyağının taşımacılığını gerçekleştirir. XXI yüzyılın başlarına gelindiğinde, Asya ve Avrupa'yı bağlayan bu ağ daha modern ve gelişmiş bir şekilde Trans Hazar doğal gaz boru hattı adını alır.

Son zamanlarda ABD ve AB, Hazar havzasında bulunan doğal gaz kaynağına ulaşmak için arayış içerisine girerler. Bu bağlamda *Nabucco projesi* ile¹⁹⁸ Hazar doğal gazının Türkiye ve Balkan üzerinden Avrupa'ya ulaşılması hedeflenmiştir. Fakat Nabucco, gerçekleştirilmeyen proje olarak zikredilebilir. Ayrıca Irak ve Orta Doğu'daki istikrarsız

¹⁹⁶ “Orta Asya-Çin Doğal Gaz Hattı Çin'e 270 milyar metreküp Doğal Gaz Taşdı”, ORASAM, <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/2133-orta-asya-in-do-al-gaz-hatti-in-e-270-milyar-metrek-p-do-al-gaz-ta-idi> Erişim tarihi: 03.12.2020

¹⁹⁷ “Kitay pritormozil zakupki gaza v Sredney Azii”, EADaily, <https://eadaaily.com/ru/news/2020/08/03/kitay-pritormozil-zakupki-gaza-v-sredney-azii> Erişim tarihi: 03.12.2020

¹⁹⁸ Başlangıç noktası Hazar'daki Şah Denizi olan proje, Hazar ve Kafkas doğal gazın Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden geçirilmesi ve buradan Avrupa ülkelerine taşınması içermektedir. Irak, Mısır ve ileride İran gazı Türkiye hatla birleşip, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya yolunu izleyecektir. Bu boru hattın uzunluğu 3000 km'dir.

durum bu projenin önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle söz konusu proje kapsamında Avrupa'ya gönderilecek Orta Asya ve Azerbaycan gazının önemi büyüktür. Farklı seçenekler olmasına rağmen öyle görünüyor ki günümüzde Orta Asya doğal gazını Avrupa'ya taşımamanın Rusya'nın ortaklığından başka seçenek bulunmamaktadır. Rusya kendisinin içinde olmadığı seçeneklerin gerçekleşmemesi için elinden geleni yapmaktadır ve yapmaya devam edecektir. Ancak Hazar Denizi'nden doğal gaz ihraç edilmesinin tek bir yolu ve Nabucco projesinin temelini oluşturacak dünyanın en büyük boru hattı Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı olmalıdır.¹⁹⁹

Bakü'den başlayıp Avrupa'ya uzanacak bu hat, şayet gerçekleşirse Kazakistan ve Türkmenistan için de olumlu neticeler olacaktır. Örneğin Türkmenistan'dan senelik 30 milyar metreküp, Kazakistan'dan da 10 milyar metreküp doğal gaz taşınacağı tahmin edilmektedir. Proje ile düşünülen boru hattının uzunluğu 1592 km olup, bunun 600 km'si Kazakistan üzerinden geçecek, 300 km'si Hazar Denizi'nde inşa edilecek ve 692 km'lik kısmı ise Bakü – Tiflis – Erzurum Hattı'nı oluşturacaktır.²⁰⁰ Orta Asya'nın doğal gazının bu altyapıdan geçerek Trans Anadolu ve Trans Adriyatik boru hatları ile İtalya'ya kadar ulaştırılması hedeflenmektedir.

Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesi, ilk kez 1996 yılında ABD tarafından Türkmen doğal gazının deniz altı yoluyla dış dünyaya aktarılması düşüncesiyle önerilir. 1999 yılında İstanbul'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü toplantısında, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkmenistan arasında boru hattı inşasıyla ilgili bir anlaşma imzalanır. Ancak Rusya ve İran'ın projeye olumlu bakmaması neticesinde, söz konusu hattın inşası ertelenir. 2006 yılına gelindiğinde Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı söz konusu projeye olan ilgi yeniden canlanır. 12 Mayıs 2007 tarihinde Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan liderleri bir araya gelerek, Orta Asya doğal gazının Avrupa'ya ihraç edilmesi konusunu gündeme getirirler. Aynı yılın Ekim ayında Tahran'da düzenlenen zirvede Rusya, Hazar'da inşa edilecek boru hatları için kıyıdaş devletlerin onayı gerektiği bahanesini ileri sürer. Rusya'ya göre deniz altında inşa edilecek Trans Hazar boru hattı, ekolojik sorunlar oluşturacaktır. Buna benzer sorunların çözümü için ileride siyasi destek ve yatırımcı bulmak güçleşecektir. Dolayısıyla Rusya'nın kendi

¹⁹⁹ Luke Coffey, Efgan Nifti, "A Trans – Caspian Gas Pipeline: Start Small but Aim Big", <https://nationalinterest.org/feature/trans-caspian-gas-pipeline-start-small-aim-big-58012> Erişim tarihi: 03.02.2020

²⁰⁰ Sina Kısacık, "Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu", <http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/> Erişim tarihi: 03.02.2020

menfaatine olmayacağı düşündüğü bu hattın gerçekleşmemesi için elinden geleni yaptığı görülmektedir.

12 Ağustos 2018 tarihinde Aktau’da Hazar Denizi’nin kıyıdaş ülkeleri tarafından bölgenin statüsü ile ilgili bir sözleşme imzalanır. Bu müzakere sonrası Türkmenistan, Nabucco projesi kapsamında Hazar deniz altından döşenecek boru hattı aracılığıyla doğal gazını Azerbaycan’a, oradan Avrupa Birliği’ne ihraç etme isteğini ortaya koyar. Avrupa Birliği de bu projenin bir an önce gerçekleşmesini arzulamaktadır. Zira söz konusu proje gerçekleştiği takdirde gelecek 30 yıl süreyle yıllık 30 milyar metreküp kapasiteyle doğal gazın Avrupa’ya taşınacağı tahmin edilmektedir.²⁰¹

3. KAZMUNAYGAZ

Günümüzde ulusal petrol ve doğal gaz şirketleri, dünya çapında uluslararası enerji pazarına sahip çıkmaktadır. Tüm dünyadaki petrol ve doğal gaz üretiminin üçten biri yedi ulusal şirket²⁰² tarafından yürütülmektedir. Bu noktada ulusal hidrokarbon şirketlerinin, enerji sektörünün gelişiminde rolü büyüktür.

Bir devletin sahip olduğu yeraltı kaynaklarının o ülkenin kalkınması ve gelişmesi için stratejik bir unsur olduğu herkes tarafından malumdur. Bağımsızlık sonrası Nursultan Nazarbayev, ülke kalkınmasının hızlandırılması ve ekonominin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi için hidrokarbon kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasının gerektiğini vurgular. Öncelikle hükümet hidrokarbon kaynaklarından elde edilen gelirin yatırıldığı ulusal bir fon kurar.²⁰³ İkinci olarak, güçlü bir ulusal petrol ve doğal gaz sistemi oluşturmak için harekete geçer. Kazmunaygaz, neredeyse Kazakistan’ın bütün petrol ve doğal gaz işlerini üstlenen ulusal bir şirkettir. Kazakistan için petrol ve doğal gaza ait bütün işlerin yürütmesi nedeniyle son derece önem arz eden bu şirket konusunda burada bilgi verme düşüncesindeyiz.

1991 yılı bağımsızlığıyla kavuşan Kazakistan’ın sanayi açılışı, sonraki yılları ekonomi kalkınmasına yardımcı olan birçok yabancı yatırımcıların gelmesine yol açar. Bu

²⁰¹ Zamir Usmanov, “ES gotov iskat’ investitsii dlya gazoprovoda v Turkmenii”, <https://news.ru/world/turkmeniya-gazoprovod-investicii/> Erişim tarihi: 04.02.2020

²⁰² Günümüzdeki en büyük ulusal petrol şirketler listeni Aramco (Suudi Arabistan), Gazprom (Russia), CNPC (China), NIOC (Iran), PDVSA (Venezuela), Petrobas (Brezelya) ve Petronas (Malezya) şirketleri oluşturmaktadır.

²⁰³ “National Oil Fund”, Ministry of Finance Website, <http://www.nationalfund.kz/index.php?uin=1120634759&lang=rus> Erişim tarihi: 08.02.2020

yatırımcılar KMG şirketinin selefi KazakhOil liderleri ile anlaşmaya girer. Ancak bugünkü KMG'nin üretimi şirketleri olan EMG (EmbaMunaiGas) ve UMG (UzenMunaiGaz) hisseleri 1997 yılına kadar KazakhOil'e ihale edilmemiştir. EMG ve UMG şirketlerinin % 2.1 hissesi, 1993 yılında gerçekleşen özelleştirme ihaleler sırasında KazakhOil yöneticilerine satılır ve bugünkü Kazakistan'daki en büyük petrol ve doğal gaz şirketlerden birinin dönüm noktası bu tarihten itibaren başlar. Bu doğrultuda 20 Şubat 2002 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın imzaladığı 811 nolu Kararname ile Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Transfer A.Ş. ve Ulusal "Kazakhoil" şirketinin birleşmesiyle *KazMunayGaz* kurulur. Kazmunaygaz öncesi 2002 yılına kadar petrol ve doğal gaz ile ilgili bütün işler, Kazakhoil şirketi ile Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Transfer A.Ş. tarafından yürütülmekte idi. 16 Mart 2004 tarihinde Kazmunaygaz, Ulusal Şirket statüsünü alır. Söz konusu şirketin amacı, Kazakistan enerji endüstrisinin kapsamlı bir şekilde geliştirilmesi ve hidrokarbon kaynaklarının verimli ve rasyonel bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır.²⁰⁴

Kazmunaygaz, petrol transfer birimi KazTransOil ve doğal gaz transferi KazTransGaz şirketlerini yönetmektedir. KazTransOil, Kazakistan'da üretilen petrolün % 65'ini taşıyan en büyük enerji taşımacılık şirketidir. Ayrıca bu şirket yerel 5800 km'lik boru hattı sistemini ve yurt dışına kadar uzanan 2100'den fazla km'lik boru hattı yönetmektedir. Şirketin 1.3 milyon metreküp kapasiteli 40 pompalama istasyonu olması yanı sıra petrol taşımacılığını gerçekleştiren demiryolunun %13'üne, Aktav limanının bir kısmına sahip çıkmaktadır. KazTransGas şirketi, ülke içinde ve dışında bütün doğal gazın taşımını sağlamaktadır. Ayrıca bu şirket, doğal gazın ülke için tüketilmesinden ve işlenmesinden sorumludur. Özellikle Kazakistan ve Rusya'yı bağlayan doğal gaz boru hattın çalışması açısından bu şirketin önemi büyüktür.²⁰⁵

Şirket ve ona bağlı kurumlarda otuz dört binden fazla kişi çalışır. Yıllık kazancı 4.8 milyar dolar olduğu ifade edilir. KMG'ye yirmi beş alt şirketi bağlıdır.²⁰⁶ Kazmunaygaz şirketi, ülkenin diğer petrol ve doğal gaz şirketlerine göre en gelişmiş ve en sistemli olanıdır. Günümüzde şirketin toplam petrol rezervi 1.5 milyar varil, doğal gaz rezervi ise 16.3 milyar metreküp'tür.

Kazmunaygaz şirketi, Kazakistan topraklarında yer alan birçok petrol ve doğal gaz yatağında faaliyet gösteren diğer yabancı şirketlerle ortaklaşa çalışmalar yürütmektedir.

²⁰⁴ Olcott, s.8

²⁰⁵"Companies Assets," KTO Website, <http://www.kaztransoil.kz/index.html?id=272> Erişim tarihi: 03.12.2020.

²⁰⁶ KazMunaiGaz, "Structure of Assets", <http://www.kmg.kz/index.cfm?tid=22> Erişim tarihi 08.02.2020

Yine Kazmunaygaz, ülkenin ihraç ettiği petrol ve doğal gazın %58’inde söz sahibidir. Exxon Mobile, Eni, Lukoil, Rosneft, Chevron, Sonoco, Total gibi yabancı şirketlerle beraber ortak projeler gerçekleştirmektedir. Bunlardan en büyüğü olan Tengizchevroil projesinin %20 hissesi KMG’ye aittir.²⁰⁷

KMG, ülke enerji endüstrisini geliştirmenin yanı sıra devlet açısından önem arz eden sosyal projelere de entegre olmak durumundadır. Bu nedenle şirket kendi himayesi altında çalışanların daha üst seviyeye çıkarmak için çaba sarf etmektedir. Söz konusu şirket, Kazakistan’ın önde gelen bazı üniversiteleri ile işbirliği yaparak mezun olan öğrencileri yurt dışına staj programlarına göndermektedir. Petrol ve doğal rezervleri bulunan bölgelerde KMG şirketi, hastane, tatil merkezleri, sevgi evleri gibi sosyal projelere imza atmaktadır.

2010–2014 yılları arasında Kazakistan, “Sanayi Yenilikçi Kalkınma Planı” programını uygulamaya koyar. Bu program çerçevesinde Kazmunaygaz şirketi tarafından hidrokarbon hammadde ve petrokimya sektörünün gelişimi açısından bir dizi önemli projeler hayata geçirilir. 2013 yılında Kazmunaygaz, %8.3 oranında hissesini CNPC şirketine satar. Aynı yılda “ConocoPhilips” şirketinin Kaşagan projesindeki %8.4 oranındaki hissesini satın alarak söz konu projedeki toplam hissesi %16.88’e çıkar. 2014 yılında ise “Kazaktürkmunay” şirketinin %50 oranında hissesini satın alır ve kendi payını %100’e yükseltir.²⁰⁸

KMG, ulusal bir şirket olarak, Kazakistan topraklarında petrol ve doğal gaz yeraltı depolarını kullanma, araştırma ve yürütme hakkına sahiptir. Günümüzde KMG şirketinin portfolyosunda toplam 23 proje sayılmaktadır. Bunların 14’ü karada 9’u da denizde uygulanmaktadır. Şirketin %90.42 hissesi Samruk–Kazyna Invest LLP’ye, gerisi ise Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Bankası’na aittir. Şirketin işlettiği projelerinin en büyükleri Tengiz, Kaşagan ve Karaçaganak sahalarıdır. KMG tarafından ihraç edilen petrolün büyük kısmı yani 67 milyon ton kapasiteli Tengiz–Novorossiysk (CPC), 17.5 milyon ton kapasiteli Atırâu–Samara , 20 milyon ton kapasiteli Atasü–Alaşankou boru hatları aracılığıyla yurt dışına ihraç edilmekte ve Kazmunaygaz bu boru hatlarının genişlenmesine büyük katkı sağlamaktadır. 2018 yılında Kazakistan’ın Çin’e ihraç ettiği doğal gazın 5 milyar metreküpten 10 milyar metreküpe kadar artırılması konusunda anlaşmaya varılır. Ayrıca Rus doğal gazının Kazakistan boru hatlarından geçerek Çin’e gönderilmesi kararlaştırılır.

²⁰⁷ Martha Brill Olcott, *Central Asia’s Second Chance*, (Carnegie Endowment for International Peace), Washington, DC, 2005, s. 90

²⁰⁸ KazMunaiGas Exp, *Annual Report 2010*, <https://www.investigate.co.uk/ArticlePrint.aspx?id=201104260737274289F> Erişim tarihi: 04.12.2020

Öte yandan 2018 yılından beri Özbek doğal gazının Kazakistan bölgelerine dağılıma süreci yürütülmektedir. Aynı yılda KMG, Kazakistan'ın çalışmakta olan en büyük petrol rafineri tesislerinin yenilenmesini tamamlar. KMG'nin 2018'deki raporlarına göre aynı yılın üretimi toplam 23.6 milyon ton (176.7 milyon varil) petrol ve 8137 milyon metreküp doğal gazdır. Bu rakamlar önceki yıllardan %1.3'e fazladır.²⁰⁹

Tablo 2.9. KazMunayGaz şirketi'nin petrol üretimi

	2018		2017		2016	
	bin ton	bin varil	bin ton	bin varil	bin ton	bin varil
Özenmunaygaz	5488	39 675	5488	39 678	5564	40 228
Karajanbasmunay	1081	7221	1071	7154	1064	7108
Tengiz	5724	45 678	5739	45 797	5511	43 978
Karaçaganak	1095	8607	1125	8843	1047	8229
Kaşagan	1094	8672	686	5438	79	626

Tablo 2.10. KazMunayGaz şirketi'nin doğal gaz üretimi

	2018		2017		2016	
	mln m ³	bin varil	mln m ³	bin varil	mln m ³	bin varil
Özenmunaygaz	630	4158	618	4081	614	4052
Karajanbasmunay	22	148	18	119	19	126
Tengiz	3125	20 625	3172	20 395	3016	19 906
Karaçaganak	1891	12 483	1892	12 490	1766	11 655
Kaşagan	637	4204	397	2622	49	321

²⁰⁹ Aktsionernoye obşestvo "KazMunayGaz", *Godovoy otçet 2018*, (KMG), Astana, 2018, s. 11

BÖLÜM III

PETROL VE DOĞAL GAZ'IN KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASI'NDAKİ YERİ

1. HAZAR'IN STATÜSÜ PROBLEMİ

1.1. Hazar Denizi'nin Tarihsel Arka Planı

Hazar'ın statüsü sorunu XVIII yüzyıla kadar gider. Dolayısıyla Hazar'ın statüsünü daha iyi anlamak için geçmişten günümüze kadar imzalanan antlaşmalara göz atmak gerekir. Hazar Denizi'nin yasal rejimine ilişkin ilk anlaşma, XVIII yüzyılın ilk çeyreğinde Çarlık Rusya ve Pers İmparatorluğu arasında imzalanır. Petersburg'te imzalanan anlaşmaya göre, denizin güney sahilinde yer alan Gilan, Mazenderan, ve Asrabad gibi Pers İmparatorluğu illeri Çarlık Rusya himayesine girer.²¹⁰ Hazar'ın konu edildiği İran ve Ruslar arasında imzalanan diğer önemli anlaşma, 24 Ekim 1813'te imzalanan *Gülistan* anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşmaya göre iki devletin ticari gemileri Hazar Denizi'nden serbestçe geçerek birbirlerinin limanlarına girme hakkına sahip olacak, ancak askeri gemiler sadece Çarlık Rusya'nın iznine tabi olacaktır. 1826 – 1828 yılları arasında Rus – İran Savaşı'nı sonlandıran *Türkmençay* anlaşması, 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanır. Bu anlaşma, Çarlık Rusya'nın Hazar üzerindeki konumunu daha da güçlendirir.²¹¹

1917 yılında Çarlık Rusya'nın yıkılması ve yerine Bolşevik rejiminin kurulmasıyla daha önce kabul edilmiş tüm anlaşmalar yürürlükten kaldırılır. Sovyet Rusya, Hazar'a ilişkin üstünlüğünden vazgeçer ve 1921, 1935 ve 1940'lı yıllarda Sovyet Rusya ile İran arasındaki varılan antlaşmalar göre Hazar Denizi'nde Sovyetler Birliği ve İran'ın denizcilik faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde eşit ve özel haklara yer verilir. Ancak bu anlaşmalarda sadece ticaret, deniz ulaşımı ve balıkçılık konuları üzerinde durulur, Hazar'ın statüsü ile ilgili herhangi bir maddeden bahsedilmez.²¹² Ancak XX yüzyılın ortalarından itibaren Sovyetler Birliği, Hazar konusunda tek taraflı çalışmalar yapmaya başlar. Nitekim 1982 yılına gelindiğinde İran'ın onayı olmaksızın, devlet sınırları hakkında bir kanun çıkartılır. Bu kanuna göre, Hazar Denizi bir göl statüsü konumu alır. Hazar'ın deniz ya da göl olarak değerlendirilmesi, günümüzde ülkelerin ulusal çıkarlarını doğrudan etkiler durumundadır.

²¹⁰ Vyacheslav Gizzatov, "Negotiations on the Legal Status of the Caspian Sea 1992 – 1996: view from Kazakhstan", *The Caspian: Politics, Energy and Security*, (Routledge), Curzon, 2004, s. 44

²¹¹ Süleyman Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", OAKA 3(5), <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910573.pdf> Erişim tarihi: 04.12.2020

²¹² Parviz Samedov, *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, (Ankara Üniversitesi Yayınevi), Ankara, 2002, s. 134

Zira Hazar, deniz olarak kabul edildiği takdirde bölgesel ülkeler deniz gemilerini sokabilir ve buradaki hidrokarbon rezervlerini araştırma çalışmalarını yürütebilir. Aksi takdirde bu mümkün olmaz. Günümüzde bölge ülkeleri arasında Hazar konusundaki sorun, onun deniz ya da göl olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Bu nedenle 1990'lı yılların başında Kazakistan, Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesini talep ederek BM'nin 1982 yılındaki Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanarak kıyıdaş ülkeler arasında paylaşılması gerekliliğini savunur ve bu tartışmadaki tutumunu net olarak ortaya koyar.²¹³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Hazar bölgesindeki durumlar değişir. 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar denizi ve bölgedeki hidrokarbon kaynakları üzerinde hukuki taleplerde bulunur. Bu bağlamda deniz mülkiyetlerinin tekrar araştırılması, ayrıca Hazar'ın sürdürülebilir bir statüye kavuşması amacıyla kıyıdaş ülkelerin bir araya gelip müzakereler yapması gerekliliği ortaya çıkar. Bağımsızlık elde eden söz konusu Cumhuriyetlere göre Hazar'ın paylaşımı için özel bir anlaşmaya gerek yoktur. Zira denizlerin uygun sahalara bölünmesi, kuralı otomatik olarak BM Sözleşmesi'nin kurallarına uygun yapılmasını gerektirir. 1994 yılının Eylül ayında "Asrın Anlaşması" adıyla atılan adımlar Hazar'ın konumunun gelişmesinde büyük atılım olur. Aynı zamanda söz konusu anlaşma, Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsünün şekillenmesi konusunda da önemli bir adımdır. Fakat bu süreçte Rusya ve İran, Hazar'ın statüsünün yenilenmesini istemezler. Kazakistan ve Azerbaycan ise, Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkelere mevcut sahaları ve deniz yüzeyinin yanı sıra ulusal sektörlere göre paylaşılmasını savunur. Bu şekilde ülkeler arasında Hazar statüsünün belirlenmesi konusunda tartışma ve anlaşmazlıklar ortaya çıkar.²¹⁴

1997'den itibaren Hazar Denizi'nin bazı kıyıdaş ülkeleri, ikili anlaşmalar imzalayarak bölgedeki yeraltı kaynakları üzerinde hak iddia edebilmek ve mevcut sahalarını geliştirmek yoluna giderler. Bu bağlamda 1997 yılının Haziran ayında Kazakistan ve Azerbaycan arasında, hemen arkasından da Kazakistan ve Türkmenistan arasında bir anlaşma imzalanır. 1998 yılının Temmuz ayında ise yoğun temaslar neticesinde Hazar Denizi'nin kuzey kısmını kullanma hakkını sınırlandırma konusunda Kazakistan ve Rusya arasında bir başka anlaşma imzalanır. Bu olay, İran'ın Hazar sorununa yaklaşımını değiştirir. İran, deniz yatağı ve su yüzeyi dahil olmak üzere %13 olan payını %20'ye çıkarmak ister ve

²¹³ Muhammed Kocaman, "Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 9(1), İzmir, 2018, s.103

²¹⁴ Kamil Uslu, "Hazar Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara İ.İ.B.F. Dergisi* 21(1), İstanbul, 2006, s.118

“ortak sahiplik” ilkesini ortaya koyar. Fakat İran’ın bu teklifini Hazar’ın diğer kıyıdaş ülkeleri reddeder. 12 Mart 2001 tarihinde Rusya ve İran bir araya gelip deniz statüsünde herhangi bir değişiklik olmayınca resmi olarak hiçbir sınır tanımayacaklarını *Rusya-İran Anlaşması’ni* imzalayarak belirtir. 2003 yılına gelindiğinde Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar Denizi’nin paylaşımıyla ilgili bir başka anlaşma imzalanır. Söz konusu anlaşmaya göre deniz yatağının %29’u Kazakistan’a, %19’u Rusya’ya, %18’i Azerbaycan’a aittir.²¹⁵ 2010 yılının Kasım ayında ise Hazar’a kıyıdaş beş ülke, Bakü’de bir araya gelerek Hazar’ın statüsünü belirleyen ortak bir bildiriye imza atarlar.²¹⁶

Kazakistan’ın batısında yer alan Aktav şehrinde kıyıdaş ülkeler arasında 2018 yılının Ağustos ayında gerçekleşen görüşmede ise yaklaşık 20 sene süren tartışmaya son verilip Hazar’ın bölgesel sektörlere bölünmesine karar verilir.²¹⁷ Bu görüşmede Hazar Denizi’nin statüsü sorunu Kazakistan, Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran tarafından imzalanan Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ile çözülür. Konvansiyona göre Hazar Denizi’nin dibi ve yer altı bölgeleri, deniz sahası, deniz hududu, balıkçılık alanları ve enerji kaynakların kullanımı gibi kriterlere göre bölüşülecektir. Ayrıca, söz konusu anlaşma, kıyıdaş beş devlet dışında Hazar Denizi’nde yabancı askeri varlıkların bulunmasını yasaklamaktadır.²¹⁸

2018 yılında imzalanan anlaşma, Hazar’ın “göl” mü ya da “deniz” mi olduğu sorununun sona ermesini sağlamıştır. Bu sorun yıllardır ülkelerin anlaşmakta zorlandığı konulardan biri olmuştur. Uluslararası hukukta deniz ve göller, paylaşım ve kullanım açısından farklı olduğu için kıyıdaş ülkeler arasında tartışma konusu olagelmıştır. BM’nin Deniz Hukuki Sözleşmesi’ne göre kapalı deniz, iki ya da daha çok devlet tarafından çevrilmiş başka deniz ya da okyanusla bağlayan, kıyıdaş devletlerin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzasıdır.²¹⁹ Hazar’ı göl olarak değerlendirmemiz için hukuksal açıdan bir göl, etrafı kara ile çevrelir, denizle

²¹⁵ Darhan Hıdıralı, “Kazakistan’ın Hazar Politikaları”, *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, (ed. Orhan Yeşilot), (Yeditepe yay.), İstanbul, 2014, s. 234-275

²¹⁶ Ongarova, s. 134

²¹⁷ “V Aktav podpisali Konventsiya o pravovom statuse Kaspiyskogo morya. Çto eto znaçit?”, Infromburo, <https://informburo.kz/stati/v-aktau-podpisali-konvenciyu-o-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya-çto-eto-znachit.html> Erişim tarihi: 04.12.2020

²¹⁸ Berrat Gokkus, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 Yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu> Erişim tarihi: 23.11.2020

²¹⁹ “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”, BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> Erişim tarihi: 23.11.2020

bağlanmayan su alanıdır. Hazar'ın hukuki açıdan göl olarak kabul edilmesi, ölçütlere uymamaktadır.

Şekil 3.1. Hazar Denizi'nin bugünkü hukuki statüsü

(Anadolu Ajansı, "5 Ülke Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konusunda Anlaştı"
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982> Erişim tarihi: 23.11.2020)

1.2. Kazakistan'ın Hazar'ın Statüsü Problemine Yaklaşımı

Kazakistan, sahip olduğu enerji kaynaklarının büyük kısmını barındıran beş kıyıdaş ülkelerden biridir. Hazar Denizi'nin toplam sahilini oluşturan 7010 km uzunluğunun 2340 km'sine sahip olan Kazakistan, diğer kıyıdaş ülkelerin karşılığında en büyük paya sahiptir.

Dolayısıyla Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne yönelik yasal statüsü açık ve hukuk açısından bölge üzerinde faaliyet yürütmek için hakkı kesinlikle vardır.²²⁰

Bağımsızlığına kavuşup Hazar bölgesi üzerindeki konumunu belirlenmesine rağmen Kazakistan Cumhuriyeti, denizin yasal statüsü sorunuyla karşı karşıya kalır ve yıllardır bu meselenin üzerinde durmaktadır. Sovyetler Birliği çöküşü ardından Hazar Denizi statüsünün belirlenmesinde artık Rusya ve İran dahil olmak üzere Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan sahneye çıkar. Hazar'ın hidrokarbon kaynakları için rekabetin büyük olduğunun farkına varan Kazakistan, bölge üzerindeki hakkını savunmak ve sınırlarını belirtmek hedefleri önüne koyar. Bu doğrultuda 1994 yılında Kazakistan, Hazar statüsüne ilişkin önemli adımlar atar. Bu bağlamda Kazakistan, Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi ve 1982 BM Deniz Hukuk Sözleşmesi şartlarına uygun olması gerekliliğini savunarak bu tartışmadaki konumunu ortaya koyar. Kazakistan her ne kadar söz konusu sözleşmenin şartlarına uygulanmasını savunsa da Hazar'ın diğer kıyıdaş ülkeleri bölge üzerinde eşit hak uygulanması taraftarıdır. Özellikle İran "ortak sahiplik" ilkesini ileri sürerek bölgeden % 20 pay oran dağıtımını teklif eder. Bu noktada şunu belirtmek isteriz, Kazakistan'ın Hazar'da bulunan petrol ve doğal gaz rezervleri Rusya ve İran'dan daha fazla ve bölgenin yaklaşık üçten birine sahiptir. Hem hidrokarbonların hacmi ve kalitesi hem deniz kenarı hatlarının uzunluğu açısından diğer ülkelere nazaran Kazakistan çok verimli ve avantajlı bir konumdadır. Bunlara rağmen Hazar denizi sorunlarıyla ilgili yapılan üst düzey görüşmelerde Kazakistan'ın ağırlık ve etkisi pek sınırlı kalmaktadır.²²¹

1994 ve 1995 yıllarında gerçekleşmiş olan Kazakistan ve Rusya arasındaki ikili müzakereler, Hazar denizi ile ilgili sorunların biran önce çözülmesi gerekliliğini gösterir.²²² Zira SSCB'nin çöküşü getiren ekonomik kriz, gelir kaynağını aramaya zorlaştırır. Ülke ekonomisini düzene getirmek ve söz konusu ekonomik krizi ortadan kaldırmak açısından hidrokarbon kaynaklarını dış pazara satmak, Kazakistan için mantıklı çözüm olarak görülmüştür. Fakat petrol ve doğal gaz için yatırılacak olan yatırımları kabul etmeden önce Kazakistan, Hazar'ın diğer kıyıdaş ülkelerinin onayını alma ve onlarla ortaklaşarak bölgenin statüsünü belirleme meselesi, durumu daha zorlaştırmıştır. Hazar Denizi'nin belirsiz statüsü, bölgede petrol üretimi ve boru hatlar inşası, ayrıca petrol ve doğal gaz projelerini yürütmek

²²⁰ Çağrı Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya: Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, (Ötüken), Ankara, 2006, s. 237

²²¹ Ongarova, s.116

²²² Nur Çetin, "Kaspiy munay meselesi jane tarihi jagdaydagi Qazaqstan", *Journal of History*, Almatı, 2019 s.52.

için uzun yıllar boyunca engel olmuştur. Bu nedenle Hazar Denizi çerçevesinde karşılıklı işbirliğin ve bölgesel kuruluşların kurulması, Kazakistan'ın jeopolitik konumunun açıklanmasında önemli rol oynamaktadır.²²³

Çok taraflı bir sonuca ulaşılmadığını gören Kazakistan, komşularıyla ikili anlaşma yapma yoluna gider. Bu görüşmeler, 1998 yılında Kazakistan ve Rusya'nın Hazar Denizi üzerindeki delimitasyon hakkında anlaşma imzalar. 2003 yılına gelindiğinde Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya bölge dağıtımını konusunda bir anlaşma imzalarlar. Bu anlaşmaya göre deniz yatağının %29'u Kazakistan'a, %19'u Rusya'ya ve %18'i Azerbayca'a aittir. Hazar'ın en küçük kısmına sahip İran, söz konusu anlaşmanın uluslararası hukuka aykırı olduğunu vurgulamaktadır.²²⁴

Hazar politikası Kazakistan – Rusya ilişkilerinde büyük önem arz eder. Hem Kazakistan hem Rusya kendi jeopolitik çıkarlarını koordine etmek zorundadır. Örneğin, Hazar statüsü, petrol ve doğal gaz sektörü ve ulaşım – lojistik altyapıları, Hazar bölgesinde güvenlik ve çevrenin korunması, ortak yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi konularında bir işbirliği söz konusudur. Ayrıca Kazakistan ve Rusya'nın Hazar denizi statüsü meselesindeki yaklaşımı benzetmektedir. Kazakistan'ın enerji politikasında aşağıdaki ilkeler önemlidir:

1. Petrol ve doğal gaz üretim sürecinde yeni teknolojiler kullanarak Hazar denizinin ekolojik durumunu kontrol altına alarak yeni araç ve yöntemlerin geliştirilmesi. Tengiz, Kaşagan ve Karaçaganak gibi büyük sahalarının kirlenmesini engellemek söz konusudur;

2. Hazar denizi statüsünün tüm kıyıdaş ülkeler tarafından çözülmesidir. Günümüzde Hazar statüsü konusunda Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya birbirinin şartlarını kabul etmektedir;

Kazakistan, söz konusu bölgede aktif adımlar atan ilk ülkelerden biridir. Avrasya Birliği, Türk Konseyi, İslam İşbirliği Örgütü gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra Hazar bölgesi ülkelerinin meseleler üzerine anlaşması ve dayanışması gerekir.

Söz konusu bölge üzerindeki tartışmalara rağmen, Hazar statüsü probleminin tek çözümü kıyıdaş ülkeler arasındaki müzakerelerdir. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya Hazar'ın kuzey kısmını sadece defacto olarak bir paylaşmış durumdadır. Rusya'ya göre, her sınırdaş ülkeler su tabakasının genel kullanımını devam ettirince Hazar'ın ulusal sektörlerinde

²²³ Sofiya Çernitsina, "Problemı Kaspiyskogo regiyona: regiunalniye i globalniye aspektı", *Obozrevatel*, Moskova, 2014, s.98

²²⁴ Hıdırali, s. 266

faaliyet yapmaları kendilerine bırakılarak Hazar'ın statü sorunu kaldırılır. Ayrıca petrol ve doğal gaz boru hatlarının oluşturulması söz konusu olmaz. 2014 yılında Rusya ve Kazakistan liderlerinin Astrakhan'daki buluşmasında Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili sözleşmesi dikkat dışında kalmıştır. Fakat iki lider de bu konunun ileride geliştirileceğini dile getirmiştir. Ülkeler kendi yeraltı ve diğer ekonomik iş faaliyetleri üzerindeki egemenlik haklarını gerçekleştirmek amacıyla bu temel ilkelere bağlı kalmışlardır. Hazar'a kıyıdaş ülkelere Hazar Denizi'nden diğer denizlere, okyanuslara serbest erişimi hakkının tanınması ve geri evrensel olarak tanınan normlar ile uluslararası hukuk ilkeleri temelinde erişimi hakkının tanınması önemli bir açıklama olmuştur. Bu açıklama kararla çevrili olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için önemli bir açıklama olmuştur. Gelecekte bu faktör İran ile Rusya'nın kendi toprakları üzerinden belirli bir koridor sağlanmasıyla farklı deniz yollarına çıkması için müzakerelere neden olabilmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Hazar'da bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması üzerine Hazar ülkelerine ekonomik yakınlaşmaya çağırdı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan arasında demiryolu hatlarının yapım inşaatı ile Hazar Denizi etrafında bir demiryolu halkası oluşturulması için çağrıda bulunmuştur.²²⁵

12 Ağustos 2018 tarihinde Aktav şehrinde gerçekleşen müzakerede 20 yıl süren tartışmalara neden olan Hazar'ın yasal statüsü belirlenir. Hazar Denizi'ne beş kıyıdaş ülke Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan liderleri 1996 yılından beri üzerinde çalışılan anlaşmayı imzalayarak denizin hukuki statüsü konusunda uzlaşırlar. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, imzalanan anlaşmayla Rusya'nın karşı çıktığı Türkmenistan-Azerbaycan doğal gaz boru hattı projesinin istenilen çevresel standartların sağlandığı ve uygulanabileceğini ifade eder. Ayrıca Nazarbayev, yapılan anlaşmanın imza atan ülkeler arasında yeni ufuklar açacağını ve yeni işbirlikleri için başlangıç teşkil edeceğini ifade eder.²²⁶

Bu düşünceden hareketle, Kazakistan'ın, uluslararası arenada bu çerçevede prestijini artırdığını ve bir sonraki zirvede en büyük sonuçlara ulaşmak için Hazar yönündeki Kazakistan diplomasinin harekete geçirdiğini görebiliyoruz. Kazakistan'ın Hazar'da diğer kıyıdaş ülkelere göre büyük enerji payına sahip olması, statü konusunda aktif katılmasına esas neden olmuştur. Kıyıdaş ülkeler ile çatışmaya başvurmadan diyalog yolu ile sorunları

²²⁵ Ongarova, s.136

²²⁶ “V Aktav podpisali Konvetsiya o pravovom statuse Kaspiyskogo morya. Çto eto znaçit?”, Infromburo, <https://informburo.kz/stati/v-aktau-podpisali-konvetsiyu-o-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya-çto-eto-znachit.html> Erişim tarihi: 04.12.2020

ortadan kaldırmaya çalışması büyük bir çaba olarak değerlendirebiliriz. Hem bölge güvenliğini göz ardı etmeden Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile karşılıklı işbirliğine dayanan girişimleri destekler.

2. RUSYA İLE İLİŞKİLER

Yeni kurulan devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak için komşu ülkeleriyle dostane ilişkiler kurulması zorunlu görülür. Uluslararası ilişkiler bağlamında bu işbirliği birkaç seviyede gerçekleştirilebilir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev, özellikle bölgesel açıdan tarihi ve jeopolitik konumu dikkate alarak Rusya ile ilişkilere özel önem vermiştir. Zira Rusya ile iyi ilişkiler kurup onun desteğini almak, bağımsızlığına yeni kavuşup gelişmekte olan bir ülke için elzem görülür. Öte yandan Rusya da Kazakistan üzerindeki etkisini ve varlığını koruyup devam ettirmek için Orta Asya genelinde ikili işbirliği ve ortak inisiyatifler kurulmasına önem vermektedir.

Rusya için Kazakistan, öncelikle güney tarafından gelebilecek İslam radikalizme karşı bir tampon ülkedir. Kazakistan, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha çok Rus nüfusunu barındırır. Rusya, Tacikistan ve Afganistan gibi ülkelerde yaşanan sıkıntıların kendi ülkesine sıçramasını arzu etmez. Ortada Kazakistan'ı tampon ülke olarak görür. Rusya'ya göre Kazakistan, kendisiyle Çin arasında da benzer görevi yapar. Yine Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan gibi kapalı rejimlerin olumsuz etkilerinden korunmak için komşu Kazakistan'ı daima yanında tutmayı yeğiler.

Öte yandan Kazakistan'ın dış pazara girmesini, bölgede istikrar ve güvenliğini sağlamak açısından Rusya öncü bir rol oynar. İki ülke arasındaki ortak tarihi, siyasi ve kültürel bağlar, Rusya ve Kazakistan arasında güçlü ilişkilerin tesisi için önemli bir zemin teşkil etmektedir. SSCB'nin çöküşünden ve BDT'nin kurulmasından sonra Rusya-Kazakistan ilişkileri, uluslararası hukuksal, ticaret, ekonomik, bilimsel ve teknik gelişmelerin belirli aşamalarından geçmiştir.²²⁷

Özellikle enerji sektörünün Kazakistan ile Rusya arasındaki ilişkilere önemli katkı sağladığı görülür. Her ne kadar Rusya, Kazakistan'ın enerji sektörü vasıtasıyla Batı ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını istemese de enerji, iki ülke arasındaki ilişkilere önemli

²²⁷ Rustem Sagindikov, "Kazahstansko-rossiyskiye diplomatiçeskiye otnoşeniya:sostoyaniye i perspektivi" <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstansko-rossiyskie-diplomatiçeskiye-otnoşeniya-sostoyanie-i-perspektivy> Erişim tarihi: 25.11.2020

bir unsur olmuştur. Rusya, Orta Asya ülkeler içerisinde en çok Kazakistan dış politikasının kendi çıkarlarına yakın olmasına istemekte ve buna özel önem vermektedir. Özellikle 1993 yılında Rusya, “Yakın Çevre” doktrinini ilan ettikten sonra, Kazakistan’ın kendi etki alanından çıkmaması konusunda duyarlı bir dış politika yürütmeye başlar. 1998 yılının Temmuz ayında Kazakistan ve Rusya liderleri XXI yüzyılın Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’nı imzalar. Söz konu belgeyi imzalayarak iki ülke de, bu işbirliğin ebedi dostluk bağlarıyla birbirine bağlanmış ortak ve müttefik olduğu kanıtlarlar. Bu noktada vurgulamamız gereken şey, Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan her bir uluslararası anlaşmada yer alan işbirliğinin düzenleyicisi, Kazakistan birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olmuştur.²²⁸

İki ülke arasındaki ilişkinin gelişmesinde ilk adımlardan biri olarak, 1992 ve 1995 yıllarında imzalanan *Kolektif Güvenlik Anlaşması’dır*. Ayrıca 1995’te Gümrük Birliği’nin, 1996’da *Şanghay Beşlisi*, 2001 yılında ise *Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun* kurulması, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri daha da pekiştirir. Nazarbayev’in sık sık dile getirdiği *Avrasyacılık* eğilimi, Kazakistan’ın ilişkilerde sadece Rusya’ya bağlı kalmayıp uluslararası örgütleri içerisinde yer alarak bir denge politikası isteğinin sonucu olarak görülebilir.²²⁹

Vladimir Putin iktidara gelirken, iki ülke ilişkileri daha da derinleşir, daha da çok ortak anlaşmalara varır. 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü, 2010’da Avrasya Gümrük Birliği, 2014’te Avrasya Ekonomik Birliği gibi uluslararası kurumların kapsamında ekonomik ve ticari iş birliklerinin kurulması Rusya-Kazakistan ilişkilerinin daha da sağlamlaştırır. Ülke liderlerin devletler arasındaki çeşitli sorunların hızlı ve çatışmasız çözülebileceği diğer ülkelere farklı bir örnektir. 2018’den bu yana kadar Kazakistan ve Rusya arasında tahminle 200 civarında anlaşma yapılır ve çoğu ticaret alanında gerçekleşir. Rusya, son yıllarda özellikle ticaret alanında ülkenin en önemli ortağı konumuna gelmiştir. 2019 yılında Rusya ve Kazakistan arasındaki ticaret cirosu 19.6 milyar dolara ulaşır, 2018’ye göre bu rakam %6.7’ye fazladır. Rusya, Kazakistan’ın ticaret cirosunu %24.7’sini, BDT ülkelerinin %75’ini, AET’nin ise %90’ını oluşturur.²³⁰

Ayrıca iki ülkenin enerji sektöründeki işbirliği etkin şekilde gelişmektedir. Hazar Havzası’nın kara ve deniz sahalarının geliştirilmesi, büyük ikili projelerinin başarılı bir şekilde uygulanması devam etmektedir. Dünya genelinde en büyük petrol ve doğal gaz

²²⁸ Sagindikov, s. 140

²²⁹ Esra Hatipoğlu, “Güney Kafkasya ve Orta Asya’da ‘Büyük Güçler’ Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, Ankara, 2008, s. 14

²³⁰ Eduard Aramov, “Rossija i Kazahstan: puti integracii”, Astana, s.51

üreticilerinden birileri olan Kazakistan ve Rusya aynı anda hem hidrokarbon tedarikçisi hem de dünya pazarlarına geçiş ülkeler olarak hareket etmektedir. Bu koşullar dikkate alındığında bugün Kazakistan ve Rusya bu alanda daha yüksek bir işbirliği düzeyine ulaşmaktadır.

2.1. Enerji Sektöründe Rusya–Kazakistan İlişkileri

Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan, iki farklı devlet çerçevesinde Rusya ile ilişkiler kurma konusunda bazı problemler yaşar. Sovyetler Birliği döneminde yer altı kaynaklar bakımından zengin olan Kazak toprakları üzerinde yaşayan ve büyük travmalar geçiren Kazak halkının oluşturduğu Kazakistan Cumhuriyeti'nin Rusya ile hemen iyi ilişkiler içerisine girmesi kolay olmaz. Ancak bağımsızlık sonrası Rusya'nın başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya'da kurulan devletlerle mesafeli bir politika izlemesi mümkün olmaz. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en önemlisi Orta Asya genelinde yer alan hidrokarbon kaynakları nedeniyle uluslararası toplumun bölgeye özellikle de Kazakistan'a ilgisinin artmasıdır.²³¹ Bağımsızlık sonrası Kazak – Rus ilişkileri üç temel unsur üzerine kurulur:

- 1.Kazakistan'ın Rusya'ya coğrafi yakınlığı ve Kazakistan'da Rus azınlığın varlığı;
- 2.Hazar Havzası'nın enerji kaynakları;
- 3.Bölgesel güvenlik.²³²

Kazakistan ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin odak noktasında Hazar Denizi politikası ve Hazar Denizi'nin statüsü yatar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'lı yılların başından itibaren Kazakistan, Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran arasında Hazar Denizi'nin statüsü tartışılmaya başlanır ve bu tartışma günümüze kadar devam eder. Bu bağlamda 1992 yılında Rusya ve İran arasında ikili görüşmeler yapılır. 1993 yılında ise Astrahan şehrinde, Hazar enerji kaynaklarının paylaşımı ile ilgili bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıya Hazar'a kıyıdaş olan eski Sovyet Cumhuriyetleri davet edilir. Bu süreçte Kazakistan, Hazar Havzası'nın kendisine ait alanında yer alan sahaları işlemek amacıyla Batı kaynaklı şirketlerle işbirliğine hazırlanır. Fakat Kazakistan'ın bu hareketine karşı Rusya, kendi onayı olmadan Hazar Denizi'nde uygulanacak hiçbir projeyi tanımayacağını açıkça bildirir. Nihayetinde 1998 yılına gelindiğinde Kazakistan ve Rusya bir araya gelerek Hazar Denizi'ndeki Kazakistan'a ait mevcut alanın onaylandığına dair bir protokol

²³¹ Murat Laumulin, *Tsentralnaya Aziya v XXI Stoletii*, (KİSİ), Almaty, 2009, s.40

²³² Kahveci, s. 179

imzalarlar. Söz konusu protokol, alanın hem coğrafi koordinatları hem de petrol ve doğal gaz sahalarının işlenmesi konularında ayrıntılı bilgi içerir. Ayrıca her iki taraf, bölgede uygulanacak herhangi bir projeye entegre olarak belli bir pay hakkına sahip olur. Bu olayı takiben 2002 yılında gerçekleşen Hazar Toplantısı'nda Nazarbayev ve Putin tarafından yeni bir antlaşma imzalanır. Bu antlaşmaya göre Kurmangazı, Tsentralnoye ve Hvalınskoye gibi petrol ve doğal gaz sahaları paylaşılır. Rusya ve Kazakistan, Hazar Denizi'nde yer alan enerji alanlarının paylaşımı konusunda kendi aralarında uzlaşıp anlaşma yapan ilk ülkelerdir.²³³

Rusya Cumhurbaşkanı Putin, *yakın çevre* politikası bağlamında Avrasya genelinde güçlü pozisyonunu korumak ve daha da ileri götürmek ister. Bu hedef doğrultusunda Rusya, öncelikle askeri ve güvenlik alanında işbirliğini güçlendirmeyi ve Rusya lehinde olan ulaşım tekeli devam ettirmeyi, dolayısıyla dış pazarlara Orta Asya enerji kaynaklarının nakli konusunda tek söz sahibi olma girişimlerini gerçekleştirmeyi hedefler.²³⁴

2000 yılının başında Vladimir Putin göreve gelince Nazarbayev, iki devlet arasındaki var olan ilişkileri daha da ileriye taşıma niyetindedir. Bu bağlamda Nazarbayev, bölgesel enerji güvenliğini sağlayan Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasına gayret eder. Kazakistan'ın Avrasya Birliği'ne aktif bir şekilde entegre olması ülkenin enerji politikasına olumlu şekilde yansıtacağı fikre hakimdir. 2000 yılının Ekim ayında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında söz konusu topluluk kurulur ve toplulukta yer alan ülkeler kendi aralarında ekonomik entegrasyona yönelirler. Putin'in gelmesiyle Rusya, komşu devletlerle daha pragmatik ilişkiler kurmaya başlar ve ülke ekonomisi istikrarlı bir şekilde gelişme gösterir. 2001 yılına gelindiğinde Rusya'nın bütçesi, Sovyetler Birliği döneminden sonra ilk kez artışa geçer. Söz konusu ülkenin ekonomik başarısı, dünya genelindeki enerji rezervlerinin fiyatından kaynaklanır. Enerji kaynaklarının fiyatları sadece ulusal ekonomiyi sağlamlaştırma konusunda yardımcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni dış politika hedeflerinin uygulanmasında destek olur. Putin, ülke dış politikasında petrol ve doğal gazı kullanmayı tercih haline getirdiği için Avrupa'daki konumunu güçlendirme doğrultusunda Orta Asya ülkelerini, özellikle de Hazar Denizi'ni dış politikada stratejik araç

²³³ Paolo Sorbello, *The Role of Energy in Russian Foreign Policy towards Kazakhstan*, (Energy Brains), Milan, 2015, s. 36

²³⁴ Asem Hekimoğlu, "Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları", *Bölgesel Küresel Politikalarda Orta Asya*, (SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.), Ankara – Türkistan, 2012, s. 290

olarak kullanır. Zira Rusya, Orta Asya petrol ve doğal gazı olmadan ülkesinin Avrupa'daki enerji üstünlüğünü sağlayamayacağı düşüncesindedir.²³⁵

Günümüzde Kazakistan enerji sektöründe faaliyet gösteren Lukoil, Rosneft, Gazprom şirketleri ve KazRosGaz ortak girişim şirketi, Rusya–Kazakistan ilişkilerinin pekiştirilmesinde önem kazanmaktadır. Rusya Ulusal Şirketi Gazprom, Orta Asya ülkeleri arasında ana doğal gaz tedarikçisi durumundadır. 2001 yılından bu yana Orta Asya doğal gaz üreticisi ülkeler ile ortaklaşayarak Gazprom, bölgede gaz alım ve satım, gaz arama ve üretim işlemlerini ve tesislerin oluşturulmasını gerçekleştirir. Ayrıca Kazakistan'ın bazı bölgelerinde yakıt ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanmasına da büyük katkı sağlar. Gazprom şirketi günümüzde Kazakistan Ulusal Şirketi Kazmunaygaz ile birlikte hareket ederek ülkedeki başarılı bir işbirliği örneğini sunar. Kazakistan doğal gazının dış pazara satılmasına katkı sağlamak amacıyla 2002 yılının Haziran ayında Gazprom ve Kazmunaygaz şirketleri arasında “KazRosGas” adıyla ortak bir girişim kurulur. Rusya'nın Hazar ve Sibirya bölgelerine yönelik stratejisi kapsamında 2002 yılının Şubat ayında Almatı'da gerçekleşen BDT ülkeler liderlerinin katılımıyla yapılan toplantıda Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile bir anlaşma imzalayarak doğal gaz üreticisi ülkeler arasında ortak enerji politikası belirlenip onların çıkar birlikteliği oluşturulur. Bu adımla Rusya, “Avrasya Doğal Gaz Üreticiler Birliği'ni” kurarak Hazar ve Sibirya Havzası'nda yeni bir enerji blokunu oluşturma çabasına girer.²³⁶

Rusya'nın diğer büyük şirketi Lukoil, Kazakistan hidrokarbon kaynaklar üretim projelerinde önemli yer alır. Söz konusu projeler Rusya'nın en büyük petrol şirketi tarafından gerçekleştirilmektedir. Şirket, Kazakistan'da yer alan hem kara hem deniz sahalarının ve transfer boru hatlarının işlenmesinde büyük katkıda bulunmaktadır. Kazakistan enerji sektörünün gelişmesine yılda 7 milyar dolar yatırım yapan Lukoil, hidrokarbon kaynaklarının %10 payını kazanmaktadır. Ayrıca Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının transferini sağlayan boru hatları, Atırâu – Samara (yılda 15.5 milyon ton) ve Tengiz–Novorossiysk (yılda 17 milyon ton) petrol boru hatları ile Orta Asya – Merkez doğal gaz boru hattı (25 milyar metreküp) şirket tarafından çalıştırılmaktadır. Tengiz–Novorossiysk ve Atırâu–Samara boru hatları düşük hammadde maliyetini sağlayan, en güvenli enerji rotasıdır. Lukoil şirketi bu projelerinin dışında, Karaçaganak (%15), Kumkök (%50), Tüb –

²³⁵ Roy Allison, “Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy”, *International Affairs* 80(2), (Oxford University Press), Oxford, 2004, s. 282

²³⁶ Sergei Blagov, “Effort to Produce Eurasian OPEC Falls Short at CIS Summit”, *Eurasia Insight*, <https://eurasianet.org/> Erişim tarihi: 07.03.2020

Karağan (%50), Ataş (%50), Tengiz (%2.7), Kazakhoil – Aktöbe (%25), Kuzey Buzaçi (%25), Karakudık (%50), Arman (%25), Güney Jambay ve Güney Zaburunye (%12.5) gibi sahalarda da faaliyet gösterir. Lukoil şirketinin 2007’de Kazakistan’da yaptığı yatırım 287 milyon dolarla başlayıp artarak devam eder.²³⁷ Söz konusu şirketin katkısıyla 2007’de Karaçaganak sahasından 1.60 milyon ton petrol ve doğal gaz üretilir ve takip eden yıllarda üretim oranı %10.5’e kadar artar. Öte yandan Rusya’nın diğer petrol şirketi Rosneft, Kurmangazı sahasında faaliyet gösteririp projeden elde edilen kazancın %25 payına sahiptir. Aynı zamanda Rosneft, Atırâu bölgesinde bulunan Aday sahasına da %50 oranında ortaktır.²³⁸

2005 yılı, her iki ülkenin enerji sektörünün gelişimi açısından başarılı bir yıl olur. Aynı yılın Ocak ayında Putin, Almatı’yı ziyaret edip enerji sektörünü kapsayan hidrokarbon, nükleer ve elektrik alanlarında gerçekleştirilecek ortak çalışmalar için müzakerede bulunur. Bundan birkaç ay sonra ŞİÖ’nü oluşturan ülkeler arasında yapılan toplantıda Kazakistan ve Rusya arasında, Kurmangazı sahası üzerindeki çalışmalarla ilgili anlaşma imzalanır.²³⁹

2006 yılının Temmuz ayında ise Kazakistan ve Rusya Cumhurbaşkanları Karaçaganak sahasında bulunan doğal gazın işlenmesi ve ihraç edilmesi konusunda bir protokol imzalarlar. Aynı yıl iki ülke arasında imzalanan anlaşmayla, Karaçaganak sahasında üretilen doğal gazın, Rusya’nın Orenburg şehrinde bulunan fabrikada 2022 yılına kadar işletilmesi kararlaştırılır.²⁴⁰

Ulusal çıkarların büyük kısmı enerji sektöründen sağlandığı için iki ülkenin ekonomik yapısı birbirine çok benzer. Bu nedenle her iki ülke de Hazar Havzası hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı, transit geçişi, petrol ve doğal gaz üretimi konularında işbirliği yapmaya devam etmektedirler. Bir taraftan da iki ülke ekonomisinin hidrokarbon kaynaklarına bağlı olması, aynı ürünlerin dış pazara satılması, uluslararası enerji alanında rekabet anlamında karşı karşıya getirir.²⁴¹ Bu konuda oluşacak rekabet ihtimalini ortadan kaldırıp kendi lehine çevirmek amacıyla Rusya, enerji güzergahlarının kendi topraklarından geçmesini fırsat olarak görür ve bunu en iyi şekilde kullanma yoluna gider. Rusya’nın

²³⁷Novaya Epoha, “Lukoil Investiroval 9 milyard dollarov v ekonomiku Kazahstana”, <https://yenicag.ru/lukoil-investiroval-9-mlrd-v-yekonomi/284994/> Erişim Tarihi: 05.03. 2020

²³⁸ Hekimoğlu, s.240

²³⁹ “Naçalo streçi s Prezidentim Nursultanom Nazarbayevım”,

http://archive.kremlin.ru/appears/2006/01/25/1432_type63377_100650.shtml, Erişim tarihi: 12.03.2020

²⁴⁰ Aleksey Dundiç, “Rossiyskiy Vklad v Formirovaniye Sistemi Energetičeskoj Stabilnosti v Tsentralnoy Azii”, *Tsentralnaya Aziya: Aktualnyy Aktsent Mejdunarodnogo Sotrudničestva*, (MGMİMO), Moskva, 2010, ss.3–4

²⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Cohen, s. 179 – 255

Kazakistan'daki jeopolitik ve enerji stratejisi, dış siyasi güçlerin bölgeye girmelerini önlemeye ve aynı zamanda Kazakistan'ın uluslararası enerji alanında bağımsız ve etkili bir oyuncuya dönüşmesini engellemeye yöneliktir. Rusya, bu amaç doğrultusunda Kazakistan ile uzun süreli ikili anlaşmalar imzalayarak ekonomik işbirliğine girer. Hazar denizi bölgesel güvenlik alanında Rusya tarafından aktif ve yoğun bir şekilde çalışılır. Yine bu bölge hem bölgesel hem de askeri alanlarda ele alınıp değerlendirilir.

2.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları

Rusya'nın bu bölgeye yönelik dış politikasının temel hedefi, Avrasya'daki konumunu güçlendirmek ve bölgede devamlı etkili olmaktır. Dünya çapında en çok doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen Rusya, genel anlamda Orta Asya enerji kaynaklarını kontrol ederek doğal gaz fiyatını özellikle Avrupa'ya transfer yolunda kontrol altında tutma çabasıdadır. Orta Asya doğal gazına hakim olma isteğinin başlıca nedeni, Sibirya sahasındaki durgunluğun ortaya çıkma ihtimali ve Rusya'nın gelecekte kuzeyde yer alan diğer doğal gaz alanlarını daha uzun zaman kullanma isteğidir. Öte yandan Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde doğal kaynak rezervleri gün geçtikçe azalır. Bu noktada Rusya'nın karşısında iki seçenek çıkmaktadır: birincisi Doğu Sibirya ve kuzeyde yer alan doğal gaz alanlarının işlenmesi için on milyarlarca yatırım yapmak, ikincisi de hakim olduğu Orta Asya'da yer alan doğal gazı satın alarak Batı'ya transfer etmektir. Bu bağlamda Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle de 2006 yılından itibaren Türkmen, Özbek ve Kazak doğal gazını satın almaya devam eder.²⁴²

Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik açıdan Rus ekonomisine en çok entegre olup bağımlı hale geleni Kazakistan'dır. Bu bağımlılığın bir kısmı askeri, coğrafi ve sosyal açıdan olsa da, en çok bağımlılık petrol ve doğal gazın dış dünyaya ihraç edilmesinde ortaya çıkar. Bu durumdan dolayı Kazakistan'ın işi kolay olmayıp bazı problemlerle karşı karşıya kalır. Örneğin, 1994 yılından itibaren Kazakistan'ın Batılı yatırımcılarla kurduğu ilişkilere karşılık Rusya, aynı yılın Mayıs – Ağustos ayları aralığında ülkenin petrol transfer geçiş yolunu kapatarak Kazakistan yönetimi üzerinde baskı kurar.²⁴³

2010 yılının başında Rusya, Belarus ve Kazakistan ile ortak gümrük birliği kurarken Rusya'nın gümrük vergi ve gelirlerinin dağılımı konusunda devamlı kendi çıkarlarını gündeme getirmesi, toplantıya katılan ülkeler arasında anlaşmazlık doğurur. Bu olaydan

²⁴²Alkan, s.64

²⁴³ Stephen Blank, "Energy Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals", *Central Asian Survey*, (Strategic Studies Institute), Carlisle, PA, 1995, s. 10 – 11

sonra Rusya, söz konusu iki ülkeye gönderilen akaryakıtı keserek tepkisini ortaya koyar. Bu da Kazakistan'ın bazı bölgelerinde benzin ve akaryakıt sıkıntısının yaşanmasına neden olur. Dış dünyaya petrol ihraç eden bir ülkede akaryakıt sıkıntısının yaşanması o ülke için arzu edilmeyen bir durumdur. Bu da Kazakistan'ın Rusya'ya ne kadar bağımlı olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnektir. Kazakistan'ın coğrafi açıdan okyanus ve açık denizlere kıyısının olmaması ve Orta Asya'nın genel anlamda kapalı rejimlerle yönetilmesi petrol ve doğal gazın dış pazara ihracını zorlaştırıp sınırlı hale getirir. Her şeye rağmen bağımsızlık elde edildikten sonra ülke ekonomisinin gelişmesi için hidrokarbon kaynaklarının dış piyasalara gönderilip pazarlanması zorunlu hale gelir. İş böyle olunca Rusya ile yakın ekonomik ilişki kurulması mecburiyetinde kalınır.²⁴⁴

Malum olduğu üzere Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçer. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünler, önce Sovyet Rusya'ya daha sonra dış pazara gönderilmiş olur. Ayrıca Kazak SSC'den gelen petrolün çoğu rafinerilere yada Güney-Doğu Rusya'ya gönderilerek iç tüketimde kullanılır.

SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki iç tüketimde petrol ve doğal gaz konusunda sıkıntı yaşanır ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi ve ömrünü doldurması, Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalınır. Bu nedenle Kazakistan'ın coğrafi konumundan dolayı daha fazla petrol ve doğal gaz taşınması için sağlam ve güvenli yeni hatlara ihtiyaç duyulur. Ancak boru hatlarının inşası uzun vadeli ve masraflı bir iştir. Dolayısıyla Kazak hidrokarbon kaynaklarının çoğu Rus boru hatlarıyla taşınması, gündem haline gelmiştir. Martha Olcott, Kazakistan'ın Rusya'ya bağımlılığını şu şekilde ifade eder: *“Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın coğrafi konumu, açık su alanlarından uzak olması ve erişim noktaları ile arasında büyük transit mesafeler bulunması, petrol ve doğal gazın dış pazara ihraç etme problemini ortaya çıkarır. Kazakistan için Rusya söz konusu konularda en önemli transit geçiş devleti durumundadır. Bu durum, en yakın erişim noktalarında bulunan Rusya'ya petrol ve doğal gaz ürünlerini ulaştırmak için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Zamanla Kazakistan topraklarından geçen boru hatlarının Rus enerji transit sistemine bağlanması, Rusya tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde gerçekleşir.”*²⁴⁵ Örneğin, bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'nın Kazak

²⁴⁴ Alkan, s.66

²⁴⁵ Martha Brill Olcott, “Oil and Politics in Kazakhstan”, *Caspian Crossroads*, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm>, Erişim tarihi: 08.03.2020

petrolünde *merkaptanın*²⁴⁶ bulunduğunu iddia ederek Kazakistan'ı sıkıştırma yoluna gider. Öte yandan Tengizchevroil projesinin çalışma sürecinde Rusya tarafından uygulanan bazı kısıtlamalar, Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığın açık göstergesidir. Yine Rusya, kendi kontrolünün altında olan Atırâu – Samara boru hattına söz konusu projeyi bağlamaz. Ayrıca 1990'lı yılların başlarında Rusya, CPC inşası için Amerikan Chevron şirketinden finansal bir destek sorar. Fakat Chevron destek karşılığında CPC projesinden %25 pay almak ister. Bu tartışmalar sürerken Rusya, Chevron şirketinin Kazakistan'daki diğer projesi Tengizchevroil kapsamında üretilen petrol ve doğal gazın taşımacılığını keser. 1993 yılında Rusya, Chevron ve Kazakistan ile bir araya gelerek Tengizchevroil'den sınırlı miktarda petrol taşınması konusunda anlaşma imzalar. Petrol kalitesinin bozulmasıyla ilgili sorunu çözmek amacıyla Chevron şirketi yaklaşık 100 milyon dolar harcar. Rusya, petrol kotasını artırmayınca Chevron şirketi, 1995 yılında CPC proje için yatırımdan vazgeçer. Fakat 6 Aralık 1997 tarihinde üç ülke ve sekiz şirket bir araya gelip CPC projenin üzerinde tekrar anlaşma oluşturur. Anlaşma sürecinde Rusya ve Chevron ortak çözüm bulup, Chevron'a projeden %15 oranında pay verme kararına gider.²⁴⁷ CPC projesi, hem Rusya hem de Kazakistan için büyük önem arz eder. Her iki ülke de projenin gerçekleştirme sürecinde bazı sahalarını geliştirip taşımacılık maliyetini düşürerek milyonlarca dolarlık gelir elde eder.

Rusya, her zaman Kazak petrolünü ucuza alarak Batı'ya daha pahalıya satmayı önceler. Rusya için Kazakistan'ın Trans Hazar boru hattı projesi gibi alternatif ihracat yollarını araması politikasını önlemek stratejik öneme sahiptir. Zira Kazakistan Rusya için doğal gaz ihracatında bir rakip hale gelebilir. Rusya eskiden gelen dikey bağ ve kurumsal imkanlarını kullanarak Kazakistan'ın bağımsız ve etkili bir enerji oyuncusuna dönüşmesini engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Kazakistan ise bu baskı altında alternatif ve rasyonel çözümleri arayış içindedir. Öte yandan Rusya'daki bir kısım uzmanlar Kazak petrolünün Tengiz – Novorossiysk boru hattı üzerinden transit olarak taşınmasının Rusya için karlı olmadığını savunurlar ve Kazakistan'ın çok yönlü enerji politika yürüterek kendisi için en uygun fiyatın arayış içinde olduğunu ileri sürerler.²⁴⁸

Netice itibarıyla genel anlamda Kazak petrolünün çoğu Rus boru hatlarıyla taşınması ve arzu edilen miktarda ihraç edilememesi önemli bir problemdir. Zira Tengiz ve Kaşagan

²⁴⁶ Fena kokulu, toksik sülfür bileşiklerini tanımlayan bir kimyasal maddeler grubudur.

²⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Pınar İpek, "The Role of Oil and Gas in Kazakistan's Foreign Policy: Looking East or West", s.1179 – 1199

²⁴⁸ Zhanat Momykulov, "Rusya'nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan", *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*, (Yeditepe), İstanbul, 2014, s.151 – 161

sahalarında üretilen petrolün ihracatı Rus boru hattı üzerinden yapılmaktadır. Görülüyor ki Kazak petrolünün diğer ülkelere ulaşımı ve miktarı Rusya tarafından kararlaştırılmaktadır. 2000’li yıllara kadar Kazakistan, Rus boru hattı ile yılda 2 milyon ton petrol gönderirken 2002 yılından sonra KMG şirketinin çabasıyla bu miktar artırılarak yaklaşık 17.4 milyona kadar çıkarılır. Günümüzde Kazakistan, söz konusu hat üzerinden 20 milyon ton Kazak petrolü göndermektedir. İleride bu miktarın daha da üst seviyelere çıkarılması hedeflenmektedir.²⁴⁹

Diğer taraftan Kazakistan, Türkmenistan’dan Rusya’ya ve diğer Orta Asya ülkelerine doğal gaz gönderilmesi için önemli transit geçiş rotasıdır. Gazprom ile varılan anlaşma gereği, 2004 yılından itibaren Kazakistan üzerinden Türkmen ve Özbek doğal gazının Rusya’ya ulaştırılması sağlanır.

Sonuç olarak Kazakistan, kendisine ait enerji kaynaklarını hangi şirketler vasıtasıyla çıkarıp bunları taşınması ve hangi pazarlara ulaştırılması konularında çeşitli projeler gerçekleştirme yoluna gitse de bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve dış dünyaya ulaştırılması konusunda hala Rusya etkisi büyüktür. Kazakistan’da petrol rafineri fabrikaları olmasına rağmen hala bunların Rus benzin ve dizeline bağlı olması mantıklı bir iş değildir. Yine Kazakistan’ın kuzey bölgelerine Rusya’nın güneyinden petrol ürünleri ithal edilmesi ve kendi petrolünün önemli bir kısmını Rusya’nın petrol işleme fabrikalarına göndermesi ne kadar anlamlıdır. Kazakistan topraklarından başlayan petrol ihracat yollarının Rusya üzerinden geçmesi, bu ülke ile enerji kaynaklarının alınıp satılması, bölgesel stratejik örgütlere üyelik, petrol rafineri fabrikalarının çoğunun Rusya’ya yakın olması ve Hazar bölgesinde enerji oyununu değiştirebilecek üçüncü bir gücün olmaması gibi faktörler, Kazakistan’ın bölgedeki ulusal çıkarlarını tam olarak sağlayamamasına neden olmaktadır. Bütün bunlar Kazakistan için enerji konusunda cevaplanması gereken ve önünde bekleyen önemli sorunlardır.

3. ÇİN İLE İLİŞKİLER

3.1. Çin’in Orta Asya’daki Enerji Stratejisi

1980’li yıllardan itibaren ekonomisi hızla gelişmekte olan Çin Cumhuriyeti’nin enerjiye olan ihtiyacı gün geçtikçe artar. Dünya üzerinde oran itibarıyla %2.3 petrol ve %1

²⁴⁹ Cohen s.126

doğal gazı rezervine sahip olan Çin, buna karşılık dünya enerjisinin %6'sını tüketmektedir. 2003 yılında söz konusu ülkenin ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılığı %30 civarında iken, 2023 yılında bu oranın %70'lere yükseleceği tahmin edilmektedir.²⁵⁰ Bu ihtiyacını karşılamak amacıyla Çin, çeşitli stratejiler geliştirir. Örneğin ülke, hidrokarbon kaynaklarının %50'ni Orta Doğu'dan, %22'ni Afrika'dan karşılamakta olup, günümüz itibarıyla söz konusu bölgeler bu anlamda bağımlı durumundadır. Ancak adı geçen bölgelerde zaman zaman oluşan istikrarsızlık, Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir.²⁵¹ Ayrıca ülkenin ithal ettiği petrolün %70 – 80'nin ABD'nin kontrolü altında olan Malakka Boğazı'ndan sağlanması da tehdit olarak görülebilir. ABD'nin bu bölgeye hükmetmesi ve Tayvan'da ortaya çıkabilecek herhangi bir Çin – ABD gerginliğinde Çin aleyhine oluşabilecek bir pozisyon Çin'i endişelendirmektedir. Bu sorunun çözümü olarak Çin, enerji kaynaklarının en azından bir kısmını karadan elde etme yoluna gitmekte ve kendine coğrafi konum açısından daha yakın ve güvenli olan Orta Asya'yı tercih etmektedir.²⁵²

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulması ve bazı eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yeterli nüfusun olmayışı Çin'e özellikle enerji sektöründe yeni çıkarlar ve imkanlar sunar. Orta Asya'nın bağımsız beş ülkesinden üçü olan Kazakistan, Kırgızistan ile 3700 km uzunluğunda ortak sınıra sahip olan Çin, 1992 yılının Ocak ayında söz konusu ülkeler ile resmi diplomatik ilişkiler kurar. Bu süreç içerisinde, söz konusu komşu devletlerin her birini eşit görür ve onlardan birini ön plana çıkarmadan, ılımlı bir politika yürütür. Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikası ve stratejisi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra kendi çıkarları doğrultusunda özelle belirlenir. SSCB'nin dağılması neticesinde Çin'in güvenliği açısından oluşan boşluğu doldurmak için Çin, güvenli ve istikrarlı stratejik planını şu ilkeler üzerinde oturtur. Bunlardan birincisi, Çin'in toprak bütünlüğü ve sınır sorunlarının çözülerek komşu ülkelerle barış ve güvenliğin sağlanmasıdır. Ayrıca terörle mücadele konusunda ciddi adımlar atılarak bölgedeki istikrarın sürdürülmesidir. İkinci olarak Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin iyi niyetle sağlıklı bir şekilde yürütülmesi.²⁵³ Bu bağlamda Çin, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan

²⁵⁰ Ren Dongfeng, *The Central Asia Policies of China, Russia, the USA and the Shanghai Cooperation Organization Process: A View from China*, (Stockholm International Peace Research Institute), Stockholm, 2003, s.7

²⁵¹ Huasheng Zhao, "Central Asia in China's Diplomacy", *In Central Asia: The View from Washington*, (New-York: M.E. Sharpe), Moscow – Beijing, 2007, s.160

²⁵² Alkan, s.76

²⁵³ Robert Sutter, "Durability in China's Strategy toward Central Asia – Reasons For Optimis", *The China and Eurasia Forum Quarterly*, (Central Asia – Caucasus Institute Silk Road Studies Program), Austin, TX, 2008, s.3

Orta Asya ülkelerini güvenlik kuşağı, enerji kaynağı ve mevcut mallarının tüketicisi olarak görür. Nitekim bağımsızlığına kavuşan yeni ülkelerin güvenini sağlamak için Çin, “yumuşak güç” bağlamında söz konusu ülkelere teknoloji, gıda maddeler ve çeşitli araç-gereçler sağlar.²⁵⁴ Sonuncusu ise, Orta Asya ülkelerinin Çin ile jeopolitik ve stratejik ilişkilerde bulunarak herhangi bir devlet veya devletler topluluğunun denetimi altına girerek Çin’in bölgedeki çıkarlarının tehlikeye atılmasının önlenmesidir. Yukarıda saydığımız ilkeler gerçekleştiği takdirde Çin, kendini bölgede güvende hisseder ve diğer stratejik hedeflere yönelir. Bu bağlamda 1996 yılında Çin ve bazı Orta Asya ülkelerinin *Şanghay İşbirliği Beşlisi* altında toplanması, ülkeler arasındaki ilişkileri şekillendirmeye başlar. Özellikle güvenlik açısından oluşan ilişkilerde ŞİÖ’nün bir araç olarak kullanılması, Çin idaresini, artık bir dünyada büyük güce sahip olan ABD ile doğrudan sürtüşmemek ve her türlü işbirliğine rağmen Orta Asya konusunda Rusya ile devam etmekte olan rekabetin açığa çıkmasını engellemek gibi avantajlar sağlayacağı düşünülür.

2000’li yıllardan itibaren ekonomik açıdan hızla büyüyen Çin, enerji ihtiyaçlarını karşılamak için başta Kazakistan olmak üzere enerji zengini diğer Orta Asya ülkelerini hedefe koyar. Orta Asya ülkelerini, kendisi için Batı’ya açılımın kapısı olarak gören Çin, bölgenin ekonomisine hakim olarak bölge ülkelerini kendine bağımlı hale getirmeye çalışır. 2005 yılının rakamlarına göre, Çin’in ŞİÖ’ne üye diğer beş ülke arasındaki ticaret hacminin 40 milyar dolara ulaştığı görülür. Bu rakam, örgütün kurulduğu 2001 yılına göre iki kat artmıştır. Söz konusu örgüt kapsamında Çin’in Orta Asya ülkelerinden beklentileri şu şekildedir: öncelikle dış güçlerin Orta Asya bölgesinde hüküm etmemesi ve buradaki enerji kaynaklarının söz konusu güçlerin kontrolünde bulunmaması için, Orta Asya ülkeleriyle bütün sektörlerde anlaşmalar yapmak ve bu anlamda kendini güvenceye almaktır. Ayrıca Sincan bölgesindeki sorunları da dış güçleri karıştırmadan çözmektir.

Çin’in Orta Asya ülkeleri konusunda en çok Rusya ile işbirliğine gitmesi, bölgede ABD’nin varlığını azaltmaya yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda ŞİÖ, Çin’in Orta Asya politikasının temelini oluşturur. Söz konusu örgüt aracılığıyla Çin, hem Rusya ile ilişkilerini geliştirmekte hem de ABD’nin bölgedeki etkisini zayıflatarak bölgede bulunan enerji kaynaklarına ulaşmak için zemin hazırlamaktadır. Bu hedefe ulaşma yolunda ŞİÖ’ne üye ülkeler, 27 Şubat 2007 tarihinde Enerji Kulübü’nü oluştururlar. Bu kulüpte enerji kaynaklarının ihracatçıları, transitörleri ve tüketicileri yer almışlar. Kulüpteki ihracatçı ve transitör ülkeler Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve İran iken, tüketiciler ise Çin, Hindistan,

²⁵⁴ Ainur Nogayeva, *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, 2011, s.243

Pakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Enerji kulübünün oluşturulmasının, sadece Orta Asya değil diğer ülkeler arasında da enerji alanındaki işbirliğini düzenleyerek farklı enerji potansiyeline sahip ülkelerin sorunlarını çözmeye yardımcı olacağı ve “enerji entegrasyonunu” sağlayacağına inanılmaktadır. Öte yandan yeni petrol ve gaz yataklarının keşfi ve işletilmesinde kulübün önemli rol oynayacağı ve üye ülkeler için daha elverişli boru hatlarının inşa edilebileceği öngörülmektedir. Bazı Orta Asya ülkelerine göre coğrafi konum açısından Batı yatırımlarının yanında ŞİÖ ülkelerinin yatırımları daha önemlidir. Şunu da belirtmek gerekir ki yukarıda verilen hedeflere rağmen ŞİÖ çerçevesinde enerji sektöründe en çok Rusya ve Çin'in çıkarlarının ön plana çıktığı unutulmamalıdır.²⁵⁵

Çin, tehdit olarak gördüğü Doğu Türkistan'ın baskı altında tutarak kendi istikrarını sürdürme yoluna gider. Bu doğrultuda Çin, Orta Asya bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek enerji kaynaklarını temin etmekte ve Rusya ile işbirliğinin artırılması ve uluslararası çok kutupluluk sürecinin ilerletilmesine öncelik verir. Rusya gibi Çin de, Kazakistan ile ortak uzun bir sınıra sahip olan bölgesel bir güçtür. Aynı zamanda Kazakistan, Çin için Orta Asya'daki en büyük ticari partner durumundadır. Kazakistan, Çin ve Rusya arasında köprü konumunda zengin enerji kaynakları ile bölgesel işbirliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu ilişki üçgeninde enerji güvenliği çerçevesinde Çin'in enerji ihtiyacı, Rusya ve Kazakistan'ı rakip olarak karşı karşıya getirir. Öte yandan Çin'in Kazakistan'da enerji alanında yaptığı yatırımlar, Rusya'nın hoşuna gitmez.

Uluslararası pazarda belirlenen yüksek fiyatlar, ülkelerin petrol ithal etmesini gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Çin, mevcut petrol rezervlerini oluşturmak ve ileride enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak için, alternatif yollar arayışındadır. Basra Körfezi'nin yanı sıra petrol ve doğal gaz ithal yollarının çeşitlendirilmesi açısından Orta Asya ülkeleri, Çin için jeopolitik ve stratejik konumdadır.²⁵⁶ Bu bağlamda 1990'lı yıllardan sonra Çin, Orta Asya ülkelerinde enerji sektörüne yatırım yapmak amacıyla *Petro – Kazakhstan, Turkmen Neftegaz ve Uzbek Neftegaz* gibi şirketlerle işbirliğine gider. Çin, bu ve benzeri şirketlerle işbirliği yaparak enerji rafineri ve boru hatlarının inşası üzerinde çalışır ve Sincan şehri arasında bağ kurmaya çalışır.²⁵⁷

²⁵⁵ Nogayeva, s.278

²⁵⁶ Dastan Almen, *Turkey's Foreign Policy towards Kazakhstan in the Post-Soviet Period*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-ÖDTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2013, s.95

²⁵⁷ Xuanli Liao, “Central Asia and China's Energy Security”, *The China and Eurasia Forum Quarterly 4(4)*, (Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program), Austin, TX, 2006, s.112.

Çin'deki bazı uzmanların tahminlerine göre, ülkenin petrol ithali 60 milyondan 250 – 300 milyon tona kadar artırılması hedeflenmektedir. Bu açığı kapatmak için Çin, Orta Doğu'ya olan bağımlılığını ortadan kaldırmak doğrultusunda enerji sektöründe Latin Amerika'dan Venezuela, Afrika'dan Sudan ve Nijerya, Orta Asya'dan Kazakistan ve Türkmenistan ile işbirliğini genişletmektedir. Orta Asya ülkelerinin Çin ile entegre olması, bölgesel güvenliği ve istikrarı sağladığı gibi Rusya ve ABD gibi diğer aktörlerin de üstünlüğünü azaltır.²⁵⁸

Netice itibariyle enerji alanında atılan bu ve benzeri adımlar, Çin'in ABD'ye olan bağımlılığı ile Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaktadır. Ayrıca Çin, söz konusu bölgede kendi etkisini artırarak Orta Asya ülkeleri için dış dünya pazarına çıkış yolu sağlayıp bu şekilde karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturarak bölgede olumlu algılanmasını artırma çabasıdadır.

3.2. Enerji Sektöründe Kazakistan – Çin İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan, 1992 yılının Ocak ayında Çin ile diplomatik ilişki kurar ve karşısına ilk olarak sınır problemi çıkar. Çin ile Kazakistan 8 Şubat 1995 tarihinde bir araya gelip sınır sorununu büyük ölçüde çözerek bu konuda görüş birliğine varırlar. Nazarbayev'in 1997 yılının Şubat ayında Çin'e gerçekleştirdiği ziyarette trafik sorunları ile petrol ve doğal gaz alanlarını geliştirme gibi ortak konular ele alınır. Bu arada Kazakistan'a Batı'dan gelen çeşitli şirketler önemli yatırımlar yapmaya başlarlar. Bütün bunların yanı sıra 4 Temmuz 1997 tarihinde Çin şirketi CNPC, ABD ve Rusya şirketlerinden daha yüksek fiyat teklif ederek Kazakistan'ın batısında yer alan Uzen petrol yataklarının işletim hakkını 20 yıl süreyle 4 milyon dolara satın alır ve Kazak şirketi olan *Aktobemunaigaz*'ın %60 payına sahip olur.²⁵⁹ Böylece Çin'in sahip olduğu alanlar içerisinde Kazakistan'ın en büyük petrol sahaları *Kenkiyak* ile *Janajol* da yer alır. Bu tarihten itibaren Çin, aşamalı olarak Kazakistan'ın enerji sektörüne girerek bazı petrol sahalarını ve projelerinin sahibi konumuna gelir. Bu şekilde iki ülke arasında gittikçe ticaret işbirliği artar. 2003 yılına gelindiğinde CNPC, Aktobe şirketi üzerindeki hisselerini %85.42'a kadar

²⁵⁸ Ahmet Karadeniz, *Avrasya Stratejik Yaklaşımı açısından Kazakistan-Çin Enerji İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gebze, 2009, ss.180-181

²⁵⁹ Ragıp Kutay Karaca, *Güç Olma Stratejisi Çin: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, (Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008, s.256-279

çıkartır. Günümüzde şirket, resmi olarak CNPC–Aktobe olarak adlandırılmış ve Kazakistan’da büyük petrol şirketlerinden biri haline gelmiştir.²⁶⁰

Ayrıca söz konusu Çin şirketi, Suudi Petrol Şirketi Nimir ve Amerikan Chevron Texaco petrol şirketlerinin Kuzey Buzaçı sahasındaki %35 ve %65 hisselerini satın alır. 2004 yılında aynı şirket Güney Torgay bölgesinde bulunan Kansu ve Bektas sahalarının hisselerini de elde eder.

Yaklaşık 9.3 milyar yatırımla ülkenin petrol ve doğal sektörüne hakim olan Çin, Kazakistan’ın en büyük yatırımcılarından biridir. 2009 yılı, Kazakistan–Çin enerji ilişkilerinin çerçevesinde, doğal gaz üretim sistemini modernize etmeyi ve boru hatlarını genişletmeyi amaçlayan yeni projelerin başlangıcı olmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Kazakistan–Çin doğal gaz ana hattının ilk kısım açılış töreni iki devlet liderleri, Nursultan Nazarbayev ve Hu Jiantao’nun katılımıyla gerçekleşir. Ayrıca 2013 yılında ulusal doğal gaz şirketi KazTransGaz ülkede faaliyet gösteren tüm yabancı petrol üretici şirketlerle doğal gaz üretimi üzerinde işbirliği yapar. Bu bağlamda Nursultan Nazarbayev ve Çin Cumhuriyeti’nin Başkanı Xi Jinping katılımıyla Beyneu–Bozoy–Çimkent boru hattının doğal gazla doldurulması töreni düzenler. 2015’te Kazakistan–Çin Doğal Gaz Boru Hattı’nın son kısmının devreye alınmasıyla, toplam 7.5 bin km’lik uluslararası enerji sektörünün büyük projelerinden biri sayılan Türkmenistan–Çin Doğal Gaz Boru Hattı tamamlanmış olur. Bu olay sadece bölgesel değil aynı zamanda uluslararası anlamda büyük önem taşır.²⁶¹

Kazakistan için Çin ile ortaklık yapmak şu açıdan önemlidir: ülkenin güney tarafına doğal gaz Özbekistan’dan gelmekte ama, ileride Çin’e giden boru hat aracılığıyla Kazakistan’ın güneydeki bölgeleri doğal gazla sağlanması ve Çimkent rafineriler tesisinin yenilenmesi ve daha yeni rafineri tesisinin inşa edilmesi hedeflenir. Başlangıçta Kazakistan–Çin boru hattı’nın son durağında inşa edilmesi planlanmıştır, ancak daha sonra Kazakistan, Çin’le ortak sınır bölgesinde fakat kendi toprağında inşa etmeyi önerir. 5 Haziran 2017 tarihinde Çimkent rafineri tesisinin yenilenmesi tamamlanır.²⁶²

Son yıllarda iki ülkenin enerji işbirliği çerçevesinde yürüttüğü iki büyük proje, iki taraf için de önemli avantajlar sağlar. Bunlardan biri 3000 km’lik petrol boru hattının 1864

²⁶⁰ Liao, s.41

²⁶¹ Erkemen Pakin, “Energetičeskiy treugolnik: Kitay, Rossiya, Kazahstan”, *Vserossiyskiy ekonomičeskiy jurnal*, Novosibirsk, 2011, s.40

²⁶² Kursiv, “CNPC zaverşila modernizatsiyu Şimkentskogo NPZ” <https://kursiv.kz/news/otraslevyetyemy/2018-08/cnpc-zavershila-modernizatsiyu-shymkentskogo-npz?page=113> Erişim tarihi: 28.11.2020

km'sinin Kazakistan toprağından geçmesi diğeri ise iki ÷lkeye ait ortak PetroKazakhstan kuruluşunun Kanada'dan satın alınmasıdır.²⁶³ PetroKazakhstan Inc. CNPC (% 67) ve KMG (% 33) sahip olduğı, petrol ve gaz alımı, araştırması, geliştirilmesi ve üretimi ile petrol ve rafine ürünlerin satışı ile ilgilenen şirketler grubudur. Şirket, Güney ve Orta Kazakistan'da, Güney Turgay bölgelerinde bulunmaktadır. Grup, üretiminin büyük bir kısmını iç piyasadan sağlamakta ve ham petrolü Çin ve Özbekistan'a ihraç etmektedir. Kanada'dan alınan bu şirket, ÷lkede 12 mevduatın sahibi olmanın yanı sıra petrol olduğı düşün÷len 6 alanda keşiflerini sürdürmektedir. Öte yandan petrol üretimi açısından ikinci büyük saha olarak bilinen Kumkö1 alanında çalışmalar gerçekleştirmekte ve ÷lkenin en büyük petrol rafinerilerinden biri olan Çimkent rafinerisinde Kazmunaygaz şirketiyle işbirliğı yapmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılıyor ki, Sovyetler Birliğı dağıldıktan sonra Orta Asya'da kendi konumunu güçlendirmek isteyen Çin, enerji sektöründe gelişmekte olan Kazakistan'a özel önem vermektedir. Bağımsızlık sonrası ilerleyen yıllarda Kazakistan ve Çin arasında direk seferler düzenlenmesini sağlamak amacıyla demiryolu ve kara yolu inşa edilir. Böylece ticari ve kültürel ilişkiler kurulmasının önü açılır. Ayrıca enerji kaynaklarının Kazakistan'dan Çin'e ulaşmasını sağlayacak boru hattı projeleri hayata geçirilir.

İki ÷lke arasında gelişen bütün bu ilişkiler ve Kazakistan'dan Çin'e kadar uzanan enerji kaynaklarının güzergahı, Rus boru hatlarının karşılığında bir alternatif olarak görülür ve Rusya'yı rahatsız eder.²⁶⁴ Kazakistan ve Çin'i bağlayan Atasu–Alaşankou boru hattına, Rusya ve Kazakistan arasındaki Omsk–Atasu boru hattı bağlanır ve böylece Rus petrolün ihracatı da gerçekleştirilmiş olur.²⁶⁵ Söz konu güzergahtan Kazakistan – Çin boru hat projesinin bir kısmı olarak yılda asgari 20 milyon ton enerji sağlanması planlanmaktadır. Günde 200 bin varil petrol taşınması düşün÷len proje 2006 yılında devreye sokulur. Atasu–Alaşankou petrol ve doğal gaz boru hattı ile Çin, Kazakistan'da yer alan Kumkö1 sahasının enerji kaynaklarına ulaşmış olur ve Kazakistan petrolünü 2006 yılından itibaren ithal etmeye başlar. Boru hattının devreye sokulduğı ilk yıllarında 2.2 milyon ton, 2019 yılında ise Kazakistan'dan Çin'e 11 milyon ton petrol ihraç edilir.²⁶⁶ Bu projenin dezavantajı, petrol

²⁶³ Xuanli Liao, "A Silk Road for Oil: Sino–Kazakh Energy Diplomacy", *Journal Asia Pacific Business Review* 7(2), London, 2016, s. 39

²⁶⁴ Yavaş, s. 86

²⁶⁵ Almas Korzhubaev "Cooperation Between Russia and China in the Energy Sector Interests, Problems and Prospects" <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/134/article/1427/> Erişim tarihi: 27.03.2020

²⁶⁶ Neft Kapital, "Reç' ob importe po Kazakstansko-Kitayskomu nefteprovodu", <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu> Erişim tarihi: 13.04.2020

boru hattının Kazakistan ve Çin sınırında bitmesidir. Kazakistan bu rotanın Çin'in doğu tarafına hatta Güneydoğu Asya pazarına kadar uzanmasını istemektedir.²⁶⁷

Çin, kendi enerji şirketleri tarafından Kazakistan'da çok sayıda petrol ve doğal gaz sahasının satın alınıp yatırım yapılmasını isteyerek dış dünyadan petrol ve doğal gaz ithalini çeşitlendirmenin yollarını aramaktadır. Bu bağlamda Çin hükümeti, diğer Orta Asya ülkelerine giden ve Kazakistan toprağından geçen Orta Asya-Çin doğal gaz rotasının bir kısmını oluşturan Beyneu-Bozoy-Çimkent çalışmasına önem vermektedir. 2017 yılına gelince Kazakistan doğal gaz şirketi KazTransGas Çin'e 5 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmeye başlar. 2020 yılında ortaya çıkan ekonomi krizden dolayı Çin, Kazakistan'dan petrol ithalini %2'ye arttırır.²⁶⁸ Bu bağlamda Kazakistan, Kazakistan-Çin boru hattının Kenkiyak-Atrau kısmını tamamen bitirmeyi ve petrol ihracını daha da arttırmayı düşünmektedir.²⁶⁹

Kazakistan-Çin ilişkilerinde petrol ve doğal gaz üretimi konusunda şu anda gelinen noktada Çin, Kazakistan topraklarında üretilen petrol ve doğal gazın %25'ni kontrol eder duruma gelmiştir. Kazakistan topraklarında yer alan Çin'e ait petrol ve doğal gaz sahalarının büyük kısmı geliştirilerek üretimde zirveye ulaşılmıştır. Çin, son zamanlarda gözünü Kazakistan'ın Hazar denizindeki sahalarına çevirmiştir. Örneğin 2000 yılında keşfedilen en büyük petrol ve doğal gaz alanı Kaşagan sahasının %8.33'hissesini CNPC şirketi 2013 yılında satın alır. Kaşagan sahası, dünyanın en önemli sahalarından biri ve toplam rezervi 30 milyar varil petrol ile bir trilyon doğal gaz hacme sahip olduğu tahmin edildiği için, Çin'in en çok ilgisini bu sahadaki doğal gaz rezervi çekmektedir.²⁷⁰

Çin ve Kazakistan arasında petrol ve doğal gaza bağlı olarak işbirliğinin gittikçe gelişmesi, Kazakistan dış politikasını olumlu yönde etkiler. Ancak bu dış politikadaki olumlu gelişme, Kazakistan'ın iç siyasetine olumsuz olarak yansır. Zira Çin'in Kazakistan enerji sektörünün %25 payını kontrol etmesi, ülkeye gelen diğer yatırımcı ortakların imkanını kısıtlamaktadır. Ayrıca Kazakistan halkı da bundan rahatsız olur. Rahatsızlığını da 2016 yılında Çinliler'in, Kazak topraklarında yer alan petrol ve doğal gaz sahalarına önemli ölçüde sahip olmaları, bunun daha da genişlemesinden korkulması ve bu yolla Çinlilerin Kazakistan'a gelip Kazak topraklarında yerleşerek söz sahibi olmalarına yol

²⁶⁷ Ardak Yesdauletova, "Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution and Tendencies", *Journal of US-China Public Administration* 6(4), Washington DC, 2009, s.34

²⁶⁸ "Kitay uveličit import nefti na %2", The Wall Street Journal, <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2020-05/kitay-uvelichit-import-nefti-na-2> Erişim tarihi: 09.07.2020.

²⁶⁹ "Kazahstan uveličit import nefti na 2%", <https://nedra.kz/news/kazahstan-uvelichit-eksport-nefti-v-kitaj> Erişim tarihi: 09.07.2020

²⁷⁰ Yenikeyff, s.59

açacağı endişesiyle büyük gösteriler gerçekleştirilir. Kazak yetkilileri Çin ile yapılan bazı planları askıya almak durumunda kalır.

Kazakistan'ın dış siyaseti üzerinde etkili olan faktörler arasında dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra Kazakistan-Çin ilişkilerin gittikçe artmasıyla Çin'in Kazak dış politikasındaki etkisinin gittikçe arttığını belirtmek gerekir. Öyle anlaşılıyor ki önümüzdeki yıllarda Çin, gelişmekte olan ülkeler için çekici bir merkez haline gelecek ve ticaret ve enerji alanlarında dünyanın en büyük yatırımcılarından biri olacaktır.

4. ABD İLE İLİŞKİLER

4.1. Kazakistan ve ABD İşbirliğinde İlk Aşamalar

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, nükleer silahlanma yarışmasında Birliğe rakip olan ABD için beklenmedik bir gelişme olur. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'nin rakipsiz tek süper güç haline gelmesini sağlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce ABD, Orta Asya bölgesine bazı engeller nedeniyle yeterince nüfuz edemeyip söz konusu bölgenin önemini topyekûn anlayamasa da birçok Amerikalı uzman bu bölgenin önemine çok daha önceden vurgu yapar. Washington, eski Sovyet cumhuriyetleriyle ancak 1991'den sonra yavaş yavaş ilişki kurmaya başlar. 1992 yılında ABD Kongresi, ileride *İpek Yolu Stratejisi*'nin temelini oluşturacak olan *Özgürlük Yasası*'ni kabul eder. Söz konusu yasa ile ABD, Güney Asya'da devam eden istikrarsızlığa bu bölgeye komşu olan güçler Rusya ve Çin'in etkisini azaltmada daha etkili hale gelir. Cohen'e göre bölgede ABD'nin üç ana hedefi vardır. Bunlar güvenlik, enerji ve demokrasinin teşviki. Ayrıca Çin ve İran gibi ülkelerin bölge demokrasisine olumsuz etkisini önlemek ve Orta Asya'da süre gelen terörizm, uyuşturucu satışı ve benzeri uluslararası tehditlere karşı mücadelede askeri erişim için burayı merkez olarak kullanmayı hedefler.²⁷¹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 25 Aralık 1991 tarihinde ABD, Kazakistan bağımsızlığını tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Amerikan politikasının Orta Asya'ya yönelik ilk hedefi, Kazakistan'ı nükleer silahlardan arındırmaktır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan yönetiminin nükleer silahlarından kurtulma ve yayılmasını önleme çabalarına ABD'nin destek olması iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için olumlu bir ortam oluşturur. Bu bağlamda 1993 yılından itibaren ABD, nükleer silahsızlanma faaliyetlerinde

²⁷¹ İvan Krugley, "Politika SŞA v Tsentral'noy Azii", <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-ssha-v-tsentralnoy-azii-strategiya-shelkovogo-puti-1991-2011/viewe> Erişim tarihi: 04.12.2020

Kazakistan'a hem teknik hem de mali açıdan yardım eder. Nükleer silahlardan arındırılması kapsamında Kazakistan, Kooperatif Antlaşması'nı imzalayarak ABD'den 240 milyon dolar yardım alır. Neticede Washington, Kazakistan'daki Nükleer Poligon'un oluşturduğu radyoaktif kirliliğin temizlenmesinde büyük katkı sağlar. 1994 yılına gelindiğinde Kazakistan hükümeti ülkeden olan tüm nükleer silahları kaldırır.²⁷²

ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik politika geliştirmesi ikinci Clinton dönemine denk gelir. 1994 yılında Clinton'a danışmanlık hizmeti vermek üzere Milli Güvenlik Konseyi'nin yanı sıra üst düzey kurumlar arası irtibatı güçlendirmek için bir komisyon kurulur. Söz konusu komisyonun çalışmalarına Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, CIA ve Milli Güvenlik Konseyi temsilcileri dahil olur.²⁷³ Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı, 1998 yılında Orta Asya'ya yönelik stratejik bir plan hazırlayarak Hazar Denizi Enerji Havzası'nın önemini vurgular ve bu konuda ülkesinin önüne çıkabilecek muhtemel problemleri masaya yatırır. Bu problemler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Bölgede bulunan enerji kaynaklarının ulaşım güvenliğini ABD'nin bölgesel müttefikliklerinin çıkarlarına uygun olarak sağlanması;
- b. Orta Asya ülkelerinin demokrasisinin güçlenmesine ve ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmak ve buna destek olup bölgede çalışacak Amerikan şirketlerini desteklemek;
- c. Enerjinin naklini sağlayacak olan transit boru hatları projeleri geliştirmek ancak hayati önem taşıyan bu hatların İran üzerinden geçmemesi için özel gayret göstermek.²⁷⁴

ABD'nin bu tür çalışmaları, neredeyse tüm dünya üzerinde var olan etkinliğini ve nüfuzunu Hazar bölgesinde de sağlama amacı güder. Batı açısından petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan Hazar Havzası, Orta Doğu gibi stratejik bir bölge olarak görülür. Zira Hazar bölgesi, 40 yıl süreyle Batı'ya enerji sağlayacak, 50 milyar ton petrol rezervleriyle Orta Doğu bölgesinden sonra ikinci bir petrol kaynağı konumundadır. ABD, Orta Doğu'ya bağımlılığı azaltacağı düşüncesiyle Hazar'ın zengin enerji kaynaklarının çok zaman geçmeden çıkarılmasının gerekliliği düşüncesindedir.²⁷⁵

²⁷²Antonio Schiavano, *Kazakh National Identity (1917-2017)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi–LUISS), Rome, 2018, s. 118

²⁷³Anar Somuncuoğlu, *ABD'nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tez–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2009, s.176

²⁷⁴Adrian Burke, *A U.S. Regional Strategy for the Caspian Sea Basin*, (Naval War College), Newport, 1999, ss.1-27

²⁷⁵Çağlar Şaki, *Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi – Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2018, s.87

Bu ve buna benzer ilkeleri göz önünde bulundurarak ABD, Orta Asya bölgesindeki eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olumlu ilişkiler kurmaya başlar. Zira günümüzde ABD'nin yabancı petrole bağımlılığı %52 oranında olup bu rakam ileride daha da yükselebilir. Amerikan ekonomisi, OPEC örgütünün hedeflediği mevcut petrol fiyatından giderek etkilenmektedir. Söz konu örgüte üye ülkeler dünya genelinde petrol rezervlerinin %64'üne sahiptir. Eğer OPEC ülkeleri petrol üretimini keserse ya da fiyatını artırırsa ABD'nin ekonomisi zarar görecektir. Örneğin, 1973 yılında yapılan Arap-İsrail Savaşı'nda ABD, İsrail tarafında yer aldığı için buna karşı OPEC ülkeleri petrol ihracatını durdurur. Bunun sonucunda petrol fiyatı varil başına 24 dolardan 56 dolara kadar yükselir.²⁷⁶ Şu bir gerçek ki, ABD ve OPEC ülkeleri arasındaki gerginlik ve karşılıklı ambargolar, ABD'yi ve muhtemelen dünya ekonomisini olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla ABD'ye göre OPEC üyesi olmayan ve kanıtlanmış hidrokarbon rezervlere sahip ülkeler ile enerji işbirliği yapılır ise Orta Doğu'ya bağımlı kalınmaz. Bu açıdan Hazar Havzası, son derece önem arz eden alternatif bir bölge konumundadır.²⁷⁷

Orta Asya'daki enerji politikasının temelini oluşturduğu düşünülen belge, 1999 yılında ABD tarafından kabul edilen *İpek Yolu Stratejisi Yasası* olur. Söz konusu belgenin esası ABD'nin ve girişimcilerin bölgedeki ekonomik ve ticari çıkarlarının sağlanmasını kolaylaştıracak bir eksen üzerine oturtulmuştur. Bu bağlamda, demokratikleşmenin sağlanmasından insan haklarının desteklenmesine kadar farklı konular da ele alınır.²⁷⁸ ABD'nin bu stratejideki asıl hedef, Orta ve Güney Asya ülkeleri arasındaki ekonomik, ticari ve enerji yollarını geliştirerek Afganistan aracılığıyla kendi ekonomisinin gelişimini daha da ileriye taşımaktır.²⁷⁹

ABD'nin 2019 yılındaki ekonomik raporuna göre Kazakistan, toplam 1,8 milyar dolarlık ticaret cirosu ile söz konu ülkenin 81'inci en büyük ticaret ortağıdır. Amerikan şirketleri, bugüne kadar Kazakistan'da en çok petrol ve doğal gaz sektörüne on milyarlarca dolar yatırım yapmıştır. ABD-Kazakistan arasındaki İkili Yatırım Antlaşması'nın yanı sıra Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması 1994 yılından beri yürürlüğe konulur. Kazakistan 30

²⁷⁶ Mark Kolokowski, "History of Oil Prices", *Investopedia*, <https://www.investopedia.com/history-of-oil-prices-4842834> Erişim tarihi: 08.05.2020

²⁷⁷ Jason Ahdoot, Charity Morsey ve David Vela, "Alleviating U.S. Dependence on OPEC", Pepperdine University School of Public Policy, 2011, ss. 17-27 <https://publicpolicy.pepperdine.edu/master-public-policy/content/capstones/opec.pdf>, Erişim Tarihi: 09.12.2020

²⁷⁸ Nogayeva, s. 186

²⁷⁹ Richard Sokolsky ve Paul Stronski, "How Much Should the United Still Care About Central Asia?", Carnegie Endowment, <https://carnegieendowment.org/2016/01/25/how-much-should-united-states-still-care-about-central-asia-pub-62575> Erişim tarihi: 08.08.2020

Kasım 2015 yılında *Dünya Ticaret Örgütü'ne* üye olur. ABD Ticaret Servisi, Amerikan iş adamlarının Kazakistan pazarına girmesinde ve yerel şirketlerle işbirliği yapmasında destek gösterip, danışmanlık, pazar araştırması konularında hizmet göstermektedir. Kazakistan ve ABD birçok uluslararası kuruluş aracılığıyla etkileşim halindedir. Kazakistan ve ABD dostluğu, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi fonunda olumlu gelişmektedir. Kazakistan, 2017-2018'de BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeliğine seçilir ve 2010'da AGİT'in genel toplantısına başkan olur. Hiç kuşkusuz bu, Kazak diplomasisinin büyük başarısıdır. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Barış için Ortaklık programında aktif bir katılımcısıdır. ABD ayrıca Kazakistan'ın uluslararası tehditlerle mücadelesine odaklanır, yargı sisteminin ve kanun yaptırımının gelişimini destekler, sivil toplum ve kitle için kamu rolünün artmasını teşvik eder. ABD'nin yürüttüğü politikası, Kazakistan'ın yatırım ve ticaret ortamını iyileştirmeyi, hükümetin etkili sosyal hizmetler sağlamasına yardım etmeyi ve Kazakistan'ın düşük maliyetli enerji üretimini artırma çabalarını desteklemeyi hedeflemektedir.²⁸⁰

4.2. Kazakistan Enerji Sektöründe ABD'nin Rolü

1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden 10 gün sonra ABD, yeni devleti tanıyan ilk ülkelerden biri olur. Bağımsızlıktan hemen sonra Kazakistan ile ilgilenip ilişkileri geliştirmeye çalışan ABD, o yıllardan günümüze doğru baktığımız zaman yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda ilk sırada yer alır ve özellikle petrol ve doğal gaz sektöründe büyük yatırımlar gerçekleştirmeye çalışır. ABD girişimleri, petrol ve doğal gaz, enerji üretimi ve madencilik alanlarında yoğunlaşır. Zira 11 Eylül olayları, ABD'nin Kazakistan'a yönelik politikalarında yeni bir dönüm noktası olur ve iki ülke ilişkilerinin daha hızlı gelişmesine katkı sağlar. ABD ile ilişkileri geliştirmek Kazak Hükümeti'nin de öncelikleri arasındaydı. ABD, Orta Asya genelinde enerji kaynaklarının dünya pazarına güvenli ve istikrarlı ulaşımını sağlamak amacıyla Rusya'nın yer almadığı BTC projesini destekler. Üretimi artırmaya ve pazarlara ulaşımı iyileştirmeye odaklanan ABD, enerji şirketlerinin ve uluslararası ortaklarının çalışmalarını desteklemeye devam eder. Birtakım müzakerelerden sonra 2006 yılının Haziran ayından itibaren BTC projesi Kazakistan tarafından da benimsenir. Kazakistan cephesinde, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacağı ve hidrokarbon

²⁸⁰ U.S. Department of States, "U.S. Relations with Kazakhstan" <https://www.state.gov/u-s-relations-with-kazakhstan/#:~:text=Bilateral%20Economic%20Relations,the%20oil%20and%20gas%20sector>, Erişim tarihi: 17.01.2021

kaynakları yollarını çeşitlendirerek ülkeye avantaj sağlayacağı düşüncesiyle BTC projesi destek görür.²⁸¹

Amerikan enerji şirketleri, Kazak hükümetinin yabancı yatırımlara yönelik olumlu tutumu sayesinde Kazakların en önemli enerji varlıklarında stratejik ortaklıklar kurabilmişler ve Kazak petrol ve gaz endüstrisinde önemli bir rol oynar hale gelmiştir. ABD'nin Kazakistan'a yönelik politikası, Rusya'nın bölgedeki doğal kaynaklar ve ihracat yolları üzerindeki kontrolünü zayıflatmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan, ABD'yi enerji ortaklıklarının çeşitlendirilmesi açısından en uygun ülke olarak görür. Bu bağlamda bağımsızlık sonrası ABD'nin iki büyük petrol şirketi Chevron ve ExxonMobil, ülkedeki enerji alanlarını keşfetmek ve geliştirmek için Kazakistan hükümetiyle görüşmeler başlar. Söz konusu iki şirket, 1993 yılında Kazakistan hükümetiyle bir protokol imzalayarak Tengiz sahasında petrol üretimi ve gelişimi için TengizChevroil adıyla bir ortak şirket oluşturur. Sahada üretilen ürün toplam maliyetinin %50 hissesi Chevron'a, %25 hissesi ExxonMobil'e aittir.²⁸²

TCO'nun oluşturulmasından sonra 2019 yılında belirtilen sahada toplam 29.79 milyon ton petrol üretilerek 27 senenin rekoru kırılır. TCO'nun aynı yılı yaptığı doğrudan ödemelerin toplamı 8.5 milyar ABD doları ise, Kazakistan ekonomisine yaptığı genel yatırım 24 milyar ABD dolarıdır. 2016 yılında TCO, Tengiz sahasının genişletilmesini talep eder ve *Future Growth Wellhead* Projesi başlatılır. Bu proje kapsamında alandaki ham petrol üretiminin 12 milyon tona çıkarılması planlanır. FGW projesinin yaklaşık 36.8 milyar dolara mal olacağı değerlendirilmekte ve neticesinde üretilen ürün artışının 2022'de gerçekleşeceği beklenmektedir. Atılan bu adım ile ABD, Kazakistan enerji politikasında pozisyonunu daha güçlendirerek ülkedeki en büyük petrol üreticisi haline gelir. Bu proje dışında Chevron şirketi, 1997 yılında Karaçağanak sahasının %18 hissesini satın alarak Lukoil, BG Group, ENI şirketleriyle ortak 40 yıllık üretim anlaşması imzalamıştır.²⁸³

Orta Asya, Orta Doğu'nun aksine Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olacak devletlere kara bağlantısı olan bir havzadır. Dolayısıyla Kazakistan, 21.yüzyılda ABD'nin belirlediği Büyük Satranç oyunundaki çekişmelerin temel unsurlarından biridir. Ayrıca Kazakistan'ın enerji rezervleri ve zengin maden kaynakları

²⁸¹ Kazakhstan Foreign Ministry Press Service, "Kazakhstan seeking closer strategic partnership with the USA", <http://en.government.kz/site/news/052007/11> Erişim tarihi: 10.08.2020

²⁸² Şaki, s.108

²⁸³ Pier Paolo Raimondi, "Central Asia Oil and Gas Industry–The External Powers' Energy Interests in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan", *Econstor*, 2019, s.36

bölgeye göz diken diğer güçler için ABD hegemonyasındaki Ortadoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına göre daha kolay ulaşılabilir bir alternatif konumdadır.

Orta Asya’da bu konuda Rusya’nın etkisini zayıflatmaya yönelik ilk rota, Rusya topraklarından da geçen ve tek özel boru hattı olan Hazar Boru Hattı’dır. Hazar Boru Hattı (CPC) projesinin %15 hissesi Chevron ve %7.5 ExxonMobil’e aittir. CPC’nin ilk tankeri 2001 yılının Ekim ayında Novorossiysk limanında yüklenir. 2019 yılının Mart ayında CPC boru hattı aracılığıyla Rusya limanına 5.68 milyon ton petrol gönderilir.²⁸⁴

Enerji konusunda bölgede ABD’ye karşı Rusya ve İran rekabeti gerçeği dikkate alınır, ileride ABD’nin kendi çıkarları doğrultusunda petrol ve doğal gaz kaynaklarını taşımada aktif ve yeni bir politika geliştirebileceği beklenebilir. Görüldüğü kadarıyla ABD-Kazakistan ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemeye devam etmektedir. Günümüzde ikili ilişkiler Washington’un “Büyük Orta Asya” jeopolitik stratejisi çerçevesinde özellikle de enerji alanına odaklanmaktadır.

5. AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

5.1. AB’nin Orta Asya’ya Yönelik Yaklaşımı

Sovyetler Birliği’nin çöküşünden hemen sonra 1990’lı yıllarda AB ülkelerinin Orta Asya üzerindeki stratejisinin diğer dünya aktörlerin gerisinde kaldığı görülür. Ancak zamanla bölge üzerinde yeni politikalar ve araçlar geliştirilirler. Özellikle AB’nin doğalgaz konusunda önemli ölçüde Rusya’ya bağımlı olması nedeniyle bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin ve yaşadıkları bölgenin Rusya’ya karşı alternatif bir enerji kaynağı olabileceği ihtimali, AB’nin dikkatini çeker ve kendi enerji güvenliği açısından önemli görür. AB ülkeleri, Orta Asya’da bulunan her bir ülkenin farklı ihtiyaçlarını ve özelliklerini göz önünde bulundurarak ülke politikalarını dengeleyecek bir strateji izlemeye başlar. Bu denge stratejisi, gerek kendi aralarında gerekse diğer bölgelerle olan ilişkilerin geliştirilmesine de hizmeti amaçlar. AB’nin bölgeye yönelik genel politikası, söz konusu ülkelerle ticari bağlantı kurabilmeleri için Orta Asya ülkelerinde mümkün olduğu kadar istikrarın sağlanması ve korunmasının temin edilmesidir. Bu istikametteki politikalarını gerçekleştirebilmek için Orta Asya’da kullanmak üzere mali araç olarak TACIS

²⁸⁴ Raimondi, s.37

programını²⁸⁵ devreye sokar. Bu program, diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kazakistan açısından da önemli olup Kazakistan ile AB arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlar. Program kapsamında Kazakistan bugüne kadar yaklaşık 150 milyon Euro değerinde TACIS programı çerçevesinde yardım alır ve bu yardımı 2001 – 2003 yılları arasında adli ve idari reformlar ile özel sektörün geliştirilmesinde kullanır.²⁸⁶

Ayrıca 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren AB tarafından Orta Asya için özel SPECA programı²⁸⁷ yürütülür. Söz konusu program bölgede etkili olur ve bu sayede yeni girişimler gerçekleştirilir. Yine bu program çerçevesinde Kazakistan'a danışmanlık hizmeti verilir. Bu şekilde SPECA Kazakistan'a enerji, çevre, girişimcilik, istatistiksel ve işleme konuları ile bilgi yapılarını oluşturmak için işletmelerin yenilenmesi, ulaşım altyapısı gibi alanlarda teknik yardım sağlar.²⁸⁸

AB, enerji hatlarının geçiş güzergahı üzerinde Rusya'nın tekeline alternatif olabilecek Orta Asya–Güney Kafkasya–Doğu Avrupa boru hatları projelerine önem vermektedir. TRACECA²⁸⁹ projesi de bunlardan birisi olup belki de en önemlisidir. Asya ve Avrupa'yı bağlayan TRACECA yolu, Avrupa'dan başlayarak Türkiye'ye kadar uzanır ve Karadeniz üzerinden geçerek Güney Kafkasya'ya bağlanır.

AB'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetler için öngördüğü diğer bir program da INOGATE'tir²⁹⁰. Bu program, enerji gelişimini sağlayan teknik yardımları ve bu konuda yeni tesisler kurmayı amaçlar. Söz konusu program, 1995–1997 yılları arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsar. INOGATE programının amacı, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde gaz ulaşımını sağlamak, petrol üretim sisteminin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi, Hazar

²⁸⁵ TACIS: Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine teknik yardım programı. BDT ülkelerinin demokratik pazar merkezli ekonomik sisteme uyum sağlayabilmeleri için AB tarafından yapılan hibe ve teknik yardım programı.

²⁸⁶ Murat Laumullin, *The Security, Foreign Policy and International Relationship of Kazakhstan After Independence: 1991-2001*, Almaty, 2002., s.212.

²⁸⁷ SPECA: Special Economies for Central Asia. Birleşmiş Milletler kurumunun Orta Asya ülkelerinin işbirliğine ve söz konu ülkelerinin dünyasal ekonomiye entegre olmasına yönelik programdır.

²⁸⁸ "SPECA", UNECE, <http://www.unece.org/speca/welcome.html> Erişim tarihi:05.12.2020

²⁸⁹ TRACECA: Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru programı. Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da uluslararası ulaşımı, siyasi-ekonomik ilişkileri, ticareti ve enerji bağlantılarını geliştirmeyi amaçlayan hükümetlerarası bir programdır.

²⁹⁰ INOGATE: Ülkelerarası Gaz ve Petrol Taşınması programı. Eski SSCB Cumhuriyetleri için AB'nin teknik yardım programı dahilinde önemli bölgesel bir girişimdir. Programın başlıca amaçları, bölgesel petrol ve doğal gaz ürünlerinin daha iyi hâle getirilmesi, günümüz teknolojisine kavuşturulması ve Hazar ile Orta Asya bölgelerinden Avrupa ve Batı piyasalarına hidrokarbon taşınması için farklı seçeneklerin değerlendirilmesine yönelik olarak taraf ülkelerin çabalarını destekleyen program.

Denizi'nden Avrupa'ya gidilecek alternatif yollarının belirlenmesi şeklinde özetlenebilir. Aynı zamanda AB'nin temel hedeflerinden birisi de Hazar sorunun çözüme kavuşturulmasıdır.²⁹¹ Bölgedeki enerji kaynaklarının sağlıklı bir şekilde üretilmesinde Avrupa Birliği'nin menfaati söz konusudur. Zira bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılıp dış dünyaya aktarılması amacıyla *Total, Agip, ENI, Shell, British Gas, British Petroleum* gibi Avrupa'nın büyük şirketleri 1990'lı yılların ortasından itibaren bölgeye gelmeye başlar. Zamanla enerji meselesi, AB'nin 2007 yılı Haziran ayında kabul ettiği Orta Asya ile Ortaklık Stratejisi'nin yedi unsurundan biri olur. Bu tarihten itibaren AB ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda, Orta Asya'da enerji alanına odaklanır ve bunun gelişimine katkı sağlar. 2010'dan 2015'e kadar Orta Asya'ya AB tarafından verilen kalkınma yardım miktarı 8.5 milyon Euro'ya kadar ulaşır ve bunun bir kısmı bölgesel programlara ayrılır.²⁹²

5.2. AB'nin Kazakistan'a Yönelik Enerji Politikası

2 Şubat 1993 yılı tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Brüksel'e ilk resmi ziyaretinde Avrupa Komisyonu Delegasyonu'nun ülkede kurulması hakkında bir anlaşma imzalar. Bu olay, Kazakistan ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıç noktası olmuştur. Sonuç olarak, 23 Ocak 1995'te Brüksel'de gerçekleşen Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın bir sonraki ziyaretinde, Kazakistan ve Avrupa Topluluğu'na üye devletleriyle ortak işbirliğine girer.²⁹³

Hem Kazakistan ve hem Avrupa Birliği ülkeleri, hidrokarbon kaynaklarının serbest geçmesi ve ulaşım yollarının çeşitlendirilmesinin uygulanması ile doğrudan ilgilienmektedir. Kazakistan, Enerji Şartı Anlaşması'nı imzaladığı günden yani 17 Aralık 1994 tarihinden itibaren Avrupa Birliği, ülkenin enerji kaynaklarının çıkarılması, işlenmesi ve taşınması konularında ülkeye danışmanlık hizmetini vermektedir. Avrupa ülkeleri, günümüzde Kazakistan'ın enerji sektöründe en büyük ihracatçıları olduğu belirtmelidirler. Haziran

²⁹¹ Yarik Ilyassov, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010, s.77

²⁹² European Parliament Council of the European Union, “Regulation no. 233/2014 establishing a financing instrument for development cooperation for the period 2014 – 2020”, *Official Journal of the European Union* https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/deve/, Erişim tarihi: 17.08.2020

²⁹³ Zhenis Kembayev, “Pravoviyе osnovy partnesrtva mejdu Respublikoi Kazahstan i Evropeiskim Soyuzom”, *ResearchGate*, https://www.researchgate.net/publication/276279549_Pravovye_osnovy_partne_rstva_mezdu_Respublikoj_Kazahstan_i_Evropejskim_Souzom, Erişim tarihi: 17.01.2021

2007'de AB tarafından kabul edilen Orta Asya ile yeni ortaklık stratejisine göre, AB'nin ana hedeflerinden biri, Orta Asya ülkeleri ile düzenli enerji diyalogu kurmaktır.²⁹⁴

AB ülkeleri ile Kazakistan arasında yapılan enerji işbirliği, her iki taraf için de önem arz eder. İki taraf arasında kurulan enerji işbirliğinin temeli 1999 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na dayanır.²⁹⁵ Söz konusu anlaşma, 2000 yılında yürürlüğe girer ve Kazakistan, uluslararası şirketlerinin devlet enerji sektörüne entegre olmasına karar verir. SSCB dağıldıktan sonra AB'nin önde gelen (Agip/Eni, BG Group, Total, Royal Dutch, Shell) şirketleri ülke hidrokarbon kaynaklarını ve petrol alanlarını araştırmaya NCOC (the North Caspian Operating Company) konsorsiyumunun hissedarları olarak atanır. Kazakistan, yabancı yatırımcılara kapısını açınca İtalya'dan Agip ve İngiltere'den British Gas şirketleriyle Karaçaganak sahasının geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalar. 1990'ların başında Chevron (Amerika) ve CNPC (Çin) şirketlerinin yanı sıra Eni, Shell, British Petroleum ve Total (Avrupa) şirketleri de Karaçaganak ve Kaşagan petrol alanlarının gelişimine katkı sağladılar.²⁹⁶

Kazakistan'da enerji sektöründe dış kaynaklı yatırımlar arasında İtalya, İngiltere ve Hollanda öne çıkar. Ham petrol ve sıvı doğalgaz üretimi, 2003 yılında günde 1 milyon varil iken aşamalı olarak artmaya devam eder ve 2004 yılına gelindiğinde %16 oranında artarak günde 1.2 milyon varile (59.4 milyon ton) çıkar. Bunun 50.6 milyon tonu ham petroldür. Başta Hazar Denizi'nden olmak üzere ülke topraklarında çeşitli sahalarda üretimin gittikçe arttırılması hedeflenir. Genel olarak bakıldığı zaman toplam üretimin yaklaşık %80'i ihraç edilmektedir. Kazakistan'da petrol üretiminin %85'ini yabancı firmalar, %15'ini ise devlet petrol şirketi Kazmunaygaz yapmaktadır. Son yıllarda doğalgaz üretimindeki artış (1996'dan bu yana iki katı artmıştır) ülkeye yapılan doğalgaz yatırımlarını artırmıştır. 2004 yılında doğalgaz üretimi, 11.6 milyar m³'lük hacmiyle bir önceki yıla göre %53 oranında artış göstermiştir. Kazakistan doğalgaz rezervinin tahmini olarak 65 trilyon ayak küp (1.84 trilyon m³'tür) olduğu belirtilmektedir. Bu rezervin %40'dan fazlası kuzeybatı Kazakistan'daki Karaçaganak sahasına aittir. Doğal gaz rezervi bakımından önemli bir yere sahip olan Karaçaganak sahasının geliştirilmesi ve işletilmesi için 1997 yılında oluşturulan AB ağırlıklı şirketlerin yer aldığı uluslararası konsorsiyumda bulunan şirketler ve

²⁹⁴ Kembayeva, s.47

²⁹⁵ İlyassov, s.38

²⁹⁶ Ongarova s.59

paylaşımları; AGIP (İtalya) %32.5, British Gaz (BG) (İngiltere) %32.5, TEXACO (ABD) %20, LUKOIL(Rusya) %15 şeklindedir.²⁹⁷

Günümüzde Kazakistan, küresel anlamda enerji sektöründe önemli bir pozisyona gelmek için çaba sarf ederken doğal olarak bir takım zorluklarla da karşılaşmaktadır. Örneğin enerjinin Avrupa'ya sağlıklı olarak taşınmasında boru hatlarının yetersizliği, bunların modernizasyonun büyük maliyetler getirmesi, nakliye için uygun görülmeyen fiyatlar Kazakistan ile AB arasındaki ilişkilerde önemli zorluklardır. Kazakistan ve AB enerji işbirliğindeki diğer bir sorun ise gümrük vergilerinin artmasıdır. Bu problemin çözülmesine katkı amacıyla Ağustos 2013 yılında “*Enerji Verimliliği-2020*” programına başlanılır. Programın ana hedefi, enerji verimliliğinin iyileştirilmesine yönelik olup yıllık enerji tüketiminin %10 azaltılması öngörülür. Enerji sektöründeki Avrupa Birliği-Kazakistan ilişkilerini doğru anlamak ve değerlendirmek için siyasi ortamın da son derece önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle Orta Asya'daki bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları ve bunların tahlil edilmesi, AB-Kazakistan işbirliğinin gidişatı açısından oldukça önemlidir.²⁹⁸

²⁹⁷ Ilyassov, s.110-112

²⁹⁸ UNECE, *Politika Povişeniya Energoeffektivnosti Peredovoy Opit*, (UN), New York, 2017, s.33

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra bağımsızlığını ilan eden Kazakistan, kısa zaman içerisinde aşamalı olarak dış dünyanın çoğu ülkesiyle diplomatik ilişkiler kurar ve dünya toplumun bir yesi olarak uluslararası alanda tanınır hale gelir. Geniş topraklara sahip ve zengin altyapıları barındıran Kazakistan, günümüzde Avrasya'nın kalbinde yer alan Doğu ve Batı arasındaki ulaştırma ve ticaret koridorları bakımından merkezi ülke haline gelir.

Çalışmamızda petrol ve doğal gazın bütün dünya toplumları için son derece önemli ve vazgeçilmez bir kaynak olduğu söz konusudur. Petrolün yenilenemeyen başlıca enerji kaynağı olmanın yanı sıra, petrol fiyatlarının da hem ülke hem de dünya ekonomilerini etkileme özelliğine sahip olduğu açıklanır. Araştırmamızda görüldüğü üzere modern dünya devletlerinin ekonomik durumunu belirleyen temel unsurlardan biri olan petrol, ihracat ülkeler için gelir kaynağı olurken, ithalat devletlerin de toplumsal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde Kazakistan'ın tarihi gelişimi, coğrafı durumu ve demografik yapısını ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ülkeyi tanıtmak amacıyla bağımsızlık öncesini ve sonrasını kapsayan dönemler ele alınmıştır. Bağımsızlık ncesinde Rus arlığı'nın Orta Asya'ya girişi ve Kazak topraklarına hakim olmasından itibaren 1917 Bolşevik Devrimi, 1924'te Orta Asya'nın bölünmesi, 1936'da kurulan Kazak Sosyalist Cumhuriyeti dönemlerinde Kazakların durumu ile Stalin, Kruşçev, Brejnev ve Gorbaçov dönemlerinde Sovyetler Birliği içerisinde Kazakların durumu üzerinde durulmuştur. Daha sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından günümüze kadar olan süreci ve gelişimi incelenmiştir. Bölümün sonuna doğru Kazakistan'ı coğrafik ve demografik yapı bakımından ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise ülkenin petrol ve doğal gaz rezervlerinin adeta geçmişten günümüze kadar bir tespiti yapılır. Bu çerçevede önce petrol ele alınmış ve Kazakistan topraklarında ilk petrol keşiflerinin yapılmasından başlanarak Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan topraklarındaki petrolün durumu, ülkenin mevcut petrol alanları, çıkarılan petrolün arıtımı ve işlemi için faaliyet gösteren rafineri tesisleri, petrol ve doğal gazın taşımacılığı için vazgeçilmez olan boru hatları tek tek incelenmiştir.

İkinci blmde üzerinde durulan konulardan yola çıkarak Kazakistan topraklarının hem doğal gaz hem de petrol açısından son derece zengin kaynaklara sahip olduğunu

söylememiz yanlış olmaz. Bu bağlamda mevcut sahaların yanı sıra yeni yatakların da keşfedileceği ihtimali bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak ülkede olan petrol ve doğal gaz en iyi şekilde değerlendirilmeli ve yeni kaynakların keşfi için çalışmalar devam ettirilmelidir. Ayrıca ham petrolün arıtma işlemlerinden geçirilerek nihai ürün haline dönüştürülmesini sağlayan yeni petrogaz ve petrokimya üretim tesislerinin kurulması gerekir. Zira Kazakistan'da petrol üretimi belli bir aşamaya ulaşmasına rağmen, petrol ve doğal gaz arıtımı konusunda arzu edilen seviyede olunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ülke ekonomisini doğrudan etkileyen petrol ve doğal sektöründe eğitim alan öğrenciler ve bu alanda çalışan personellerin bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla teknolojik anlamda bu konuda gelişmiş ülkelere staj için gönderilmelidir.

Öte yandan Kaşagan sahası denizde olduğu için, çevreye zarar vermeden üretimi artırılmalı ve bu bağlamda yeni teknolojik araçlar kullanılmalıdır. Ülkede daha keşfedilmemiş sahaların incelenmesi için merkezler açılıp bu konuda çalışmak isteyenlere yardımcı olunmalıdır. Çalışmamızda da görüldüğü üzere ülkede bulunan petrol rafineri tesislerinin ağırlıklı olarak eski olması, petrol üretiminde ve ürün kalitesinde düşüşe neden olmaktadır. Hala ülke topraklarında çıkarılan mevcut enerji kaynaklarının taşınması büyük ölçüde Rusya üzerinden gerçekleşmektedir. Bu konuda da Kazakistan, petrol ve doğal gazın taşınma yollarının çeşitlendirilmesi hususundaki çabalarını artırmalı ve üretilen enerji kaynaklarını karadan taşıma alternatifinin yanı sıra deniz yoluyla taşıma üzerinde de çaba sarfetmelidir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki dönemde ortaya çıkan sorunların çözümü olarak, ülkenin pazar ekonomisine geçişi olur ve bu bağlamda petrol endüstrisi ülkenin ekonomik gelişiminde anahtar çözüm olarak görülmektedir. Kazakistan'ın enerji sektörü, bağımsızlık sonrası kayda değer dönüşümler yaşar, serbest piyasa ve endüstrinin düzenlenmesi ile önemli ölçüde gelişir. Kazakistan'ın büyük petrol rezervlerine sahip olması ve dünya petrol piyasalarındaki olumlu gelişmeler, ülkenin ekonomik ve endüstriyel gelişimi açısından petrol piyasasını en umut verici sektör haline getirir. Dolayısıyla petrol piyasasındaki değişimler, özellikle petrol fiyatlarındaki olumlu veya olumsuz dalgalanmalar, ülkenin ekonomik gelişimini aynı yönde etkilemektedir.

Tezin üçüncü bölümünde bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın dış politikasını oluşturmak amacıyla yaşanan kimlik arayışı, Nursultan Nazarbayev'in liderliğiyle dış politikanın değişmesi ve bu değişen yapı içerisinde enerjinin etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kazakistan'ın Sovyet dönemi sonrası Rusya, Çin, ABD ve AB gibi küresel ve

bölgesel güçlerle ilişkileri enerji çerçevesinde ele alınmıştır. Bu süreçte ülkenin ikili ya da çok taraflı yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Kazakistan'ın dengeli ve çok yönlü dış politikası, Orta Asya'daki rolünü Avrupa ile Asya arasında ve ötesinde bir köprü olarak güçlendirmektedir.

Kazakistan'ın yukarıda bahsedilen güçlerle olan ilişkisini tek tek ele alındığında Rusya'nın daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın Sovyetler Birliği döneminde Rusya ile aynı çatı altında bulunup ekonomik, tarihi ve siyasi açıdan birtakım ortak özelliklere sahip olunması bunun temel sebebi olabilir. Ayrıca Sovyet döneminden kalan boru hatlarının bulunması, Kazakistan enerji kaynaklarının ihracatında Rusya'ya olan bağımlılık ve ülkede bulunan Rus nüfusu gibi faktörler, Kazakistan'ın büyük güçlerle dengeli ilişkiler kurulmasını amaçlayan dış politikasında Rusya'ya öncelik verilmesine sebep olmaktadır. Hazar'ın statüsü sorunu da ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığını sağlayan diğer bir etkidir.

Ülkede yer alan enerji kaynaklarının büyük kısmının Hazar bölgesinde bulunması, bölge üzerinde gerçekleştirilmek istenen projelere alternatif ihracat yollarını bulmayı gerektirir. Ancak bölgede yıllardır çözülemeyen statü sorununun, yabancı yatırımların yapılmasını ve projelerin geliştirilmesini zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, Hazar sorununu kendi lehine kullanmak istediği ve Kazakistan'a dolaylı olarak baskı yaptığı görülmektedir.

Zira Kazakistan topraklarında petrolün varlığı, Kazakistan'ı Sovyetler Birliği dönemindeyken bile birliği oluşturan diğer cumhuriyetlerden farklı kılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın hidrokarbon zenginlikleri ile küresel aktörlerin hakimiyet mücadelesine girdikleri bir alan olarak gündeme geldiği şüphesizdir. Orta Doğu'da devam eden istikrarsız durum ve son gelişmeler Kazakistan'ı enerji güvenliği bakımından alternatif bir kaynak bölge olarak ön plana çıkarmıştır. Sovyet döneminden kalan etkisi nedeniyle Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul edilen bölgeye Çin'in ilgisinin artması enerji ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ABD'de yaşanan 11 Eylül (2001) olayları sonrası ülkedeki petrol faktörünün değerinin daha da artması, AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Kazakistan'la kurduğu ilişkiler, Orta Asya'daki mücadelenin boyutunu genişletmektedir. İşte bütün bunlar göz önünde bulundurularak Kazakistan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz sayesinde büyük güçlerle yapacağı işbirliğinin ülkenin ekonomik güvenliğinin garanti altına alınması hususu inceleme konusu olmuştur.

Çalışmada görüldüğü kadarıyla büyük güçlerin Orta Asya üzerinde yürüttüğü stratejinin ana hedefi olan hidrokarbon kaynaklara sahip olmak, Kazakistan'a avantaj sağlamanın yanı sıra dezavantaj da getirmektedir. Bağımsızlık sonrası ülkenin karşı karşıya kaldığı temel sorunların devletin güvenliğini olumsuz etkilememesi için Rusya ve Çin arasında gerginlik oluşturmadan onlara olan bağımlılığı azaltmak amacıyla dengeli ve çok yönlü politika izlenmesi, ülkenin diğer ülkelere karşı saygınlığını artırması ve bağımsızlığını pekiştirmesi sürecinde kendisine büyük destek olacağı kanaati hasıl olmuştur.

Elde edilen tespitlere göre otuz yıla yakın bağımsızlık sürecinde Kazakistan, uluslararası toplumda demokratik ilerleme açısından arzu edilen seviyeye ulaşamasa da bölgesel bağlamda ekonomik kalkınmada olumlu bir profili olan ülke haline gelmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından kısa bir süre sonra ülke topraklarında bulunan hidrokarbon zenginlikler, bu ülkeyi dış dünyaya "*Orta Asya'nın incisi*" olarak tanıtmıştır. Enerji kaynaklarının peşinde olan küresel güçlerin ülkede var olan hidrokarbon zenginliklerine ilgi duymaları, devlet inşası çabalarıyla aynı döneme denk gelir. Elinde bulunan bu zenginlikler nedeniyle bazı petrol üreticisi ülkeler gibi tuzağa düşüp düşmeyeceği ve bundan sıkıntı çekip çekmeyeceği gibi sorular gündeme gelmiştir. Umut edilir ki Kazakistan, karşısına çıkacak bu ve benzeri sorunların üstesinden gelerek istikrarlı ve başarılı bir şekilde yoluna devam eder.

KAYNAKÇA

- ABDURASULOV, Nurlan, *Ekonomiçeskiye Aspekti Reformirovaniya Gazoprovodnogo Transporta Kazahstan (Kazakistan Boru Hattı Gelişiminin Ekonomik Yönleri)*, (Rossiyskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni İ.M.Gubkina), Moskva, 2010.
- ABELDİNOV, Bahtıcan, *Kazakistan'ın Petrol Sanayiine Yapılan Yabancı Yatırımlar ve Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2004.
- AHDOOT, Jason, Charity Morsey ve David Vela, "Alleviatin U.S. Dependence on OPEC", Pepperdine University School of Public Policy, <https://publicpolicy.pepperdine.edu/masterpublicpolicy/content/capstones/opec.pdf>
Erişim tarihi: 09.12.2019.
- AKÇAM, Ahmet, *Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya ile İlişkilerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2015.
- ALDAJUMANOV, Qaydar, Juldızbek Yebilgojin, "Etnotsid", *Egemen Qazaqstan*, Almatı, 1992, s. 2-5
-----*Qazaqstan Tarihi (Kazakistan Tarihi)* 4.tom, (Atamura), Almatı, 2010.
- ALDİBEKOVA, Gulnaz, *Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi – Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa, 2018.
- ALKAN, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*, Ankara, 2011.
- ALLISON, Roy, "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy", *International Affairs* 80 (2), Oxford, 2004, s. 277-293
- ALMEN, Dastan, *Turkey's Foreign Policy towards Kazakhstan in the Post – Soviet Period*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-ÖDTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2013.
- AMİRAHMADI, Hooshang, "Pipeline politics in the Caspian region," *The Caspian Region at a Crossroad: Challenges of a New Frontier of Energy and Development*, (Macmillan), Bloomsburg, 2000.

- ARAMOV, Eduard, *Rossija i Kazahstan: Puti İntegracii (Rusya ve Kazakistan: Entegrasyon Yolları)*, Astana, 2007.
- ARNABEKOVA, Elmira, “Neftegazovoy Sektor v Ekonomike Kazahstana” (Kazakistan Ekonomisinde Petrol ve Doğal Gaz Sektörünün Rölü), <http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> Erişim tarihi: 20.01.2020.
- AYDINGÜN, Ayşegül, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar–Türkiye ile İlişkileri*, (Atatürk Kültür Merkezi), Ankara, 2012.
- AUYESSOVA, Lazzat, *Kazakistan’da Sovyet Siyaseti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010.
- BALGINBAYEV, Nurlan, *Neft i Gaz Kazahstana (Kazakistan Petrol ve Doğal Gazı)*, (Kazahstan i Vsemirnoye Soobşestvo), АЛМАТЫ, 1996.
- BAPAKOVA, Saule, “Doklad Ministra Nefti i Gaza na Pravitelstvennom Çase Majilise” (Petrol ve Doğal Gaz Bakanı’nın Meclis’in Genel Toplantısında Verdiği Raporu), <http://www.zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html> Erişim tarihi: 09.01.2020.
- BOGDANOV, Kirill, “Trubı Bez Nefti Dengi na Veter” (Petrolsüz Boru Hattı İnşa Etmek Boş Masraf), *Neft i Kapital (Petrol ve Kapital)*, (İzdatelskiy “Neft i kapital”), Moskva, 1999.
- BEISSINGER, Mark R., *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, (Cambridge University Press), Cambridge, 2002.
- BİLGİN, Mert, *Avrasya Enerji Savaşları*, (IQ Yay.), İstanbul, 2005.
- BLAGOV, Sergei, “Effort to Produce Eurasian OPEC Falls Short at CIS Summit”, *Eurasia Insight*, <https://eurasianet.org/> Erişim tarihi: 07.03.2020.
- BLANK, Stephen, “Energy Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals”, *Central Asian Survey*, (Strategic Studies Institute), Carlisle, PA, 1995.
- BLAKE, Robert, “EIA predicts oil production growth in Kazakhstan”, <http://kashagan.today/?p=4095> Erişim tarihi: 09.01.2020.
- BURKE, Adrian, *A U.S. Regional Strategy fort the Caspian Sea Basin*, (Naval War College), Newport, 1999.

- COFFEY, Luke, Efgan Nifti, “A Trans – Caspian Gas Pipeline: Start Small but Aim Big”, <https://nationalinterest.org/feature/trans-caspian-gas-pipeline-start-small-aim-big-58012> Erişim tarihi: 03.02.2020.
- COHEN, Ariel, *Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation*, (Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program–A Joint Transatlantic Research and Policy Center), Singapore, 2008.
- ÇAĞLAR, Aytaç, “Kazakistan’ın Ulus İnşa Süreci ve Ekonomik Politikası”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Karabük, 2018.
- ÇARDIBAYEV, Ravil, *Neft Kazahstana. Vekovaya İstoriya (Kazakistan Petrolü. Asırlık Tarih)*, (OF “Aldongar”), Astana, 2012.
- ÇERDIBAYEV, Boris, *Neft Kazahstana. İstoriya v Fotografıyah (Kazakistan Petrol Tarihi’nin Resimleri)*, (OF “Aldongar”), Almatı, 2011.
- ÇERNİTSİNA, Sofiya, “Problemi Kaspiyskogo Regiyona: Regiuonalniye i Globalniye Aspekti” (Hazar Bölgesi’nin Sorunları: Bölgesel ve Küresel Görünüşler), *Obozrevatel’*, Moskova, 2014, s.90-101.
- ÇERNOVA, Lyudmila, “Neftyanoy Aspekt Kazahstano–Amerikanskih Otnoşeniı: 1991-2007” (Kazak-Amerikan İlişkinde Petrol’ün Rölü: 1991–2007), <http://www.ia-centr.ru/> Erişim Tarihi: 06.01.2020
- ÇETİN, Nur, “Kaspiy Munay Maselesi jane Tarihi Jagdaydagı Qazaqstan” (Hazar Petrol Meselesi ve Tarihi), *Journal of History*, Almatı, 2019 s.50-59.
- “1917-1945 Yıllarında Sovyet Kazakistan’da Yapılan Siyasi ve Ekonomik Reformlar ve Kazak Halkına Etkileri”, *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyasında’ki Siyasi*, Ankara, 2019, s. 754-785.
- ÇETİN, Nur, Zhulduz İmashova, “Rusya’nın Orta Asya Politikaları”, *19-20 Ekim VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk Rus İlişkileri”*, Giresun, 2017.
- DAVE, Bhavna, *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power*, (Routledge), New York, 2007.
- DAVUTBAY, Gülayım, “Qarqını bölek Qalamqas” (Kalamkas Sahasının Gelişimi), <https://egemen.kz/article/211585-qarqyny-bolek-qalamqas> Erişim tarihi: 13.01.2020.

- DİNÇ, Deniz, *Nationality Policies in Post-Soviet Kazakhstan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–ODTÜ Sosyal Bilimler), Ankara, 2010.
- DONGFENG, Ren, *The Central Asia Policies of China, Russia, the USA and the Shanghai Cooperation Organization Process: A View from China*, (Stockholm International Peace Research Institute), Stockholm, 2003.
- DUNDİÇ, Aleksey, “Rossiyskiy Vklad v Formirovaniye Sistemı Energetičeskoy Stabilitnosti v Tsentralnoy Azii” (Enerji Sisteminin Oluşmasında Rusya’nın Katkısı), *Tsentralnaya Aziya: Aktualniy Aktsentı Mejdunarodnogo Sotrudničestva (Orta Asya: Uluslararası İşbirliğinin Güncel Vurguları)*, (MGMİMO), Moskva, 2010, s. 40-46 .
- EGOROV, Oleg, Olga Çigarkina, *Neftegazovoy Kompleks Kazahstana: Problemi Razvitiya i Effektivnogo Funktsionirovaniya (Kazakistan’ın Petrol ve Doğal Gaz Kompleksi: Geliştirme ve İşletme Sorunları)*, (Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Ekonomičeskiy İnstitut), Almatı, 2003.
- EFMOVA, Yelena, Yelena Demidova, Aleksandr Zaharov, “İz İstorii Osvoeniya Gazovih Mestorojdeniy Sredney Azii” (Orta Asya Doğal Gaz Yataklarının Tarihi), *Nauçnyy Jurnal Rossiyskogo Gazovogo Obşestva (Rus Doğal Gaz Toplumun Bilimsel Dergisi)*, (OOO “İzdatelstvo Granitsa”), Moskva, 2016, s. 59-64.
- ERIMBETOVA, Khadisha, “Social and Demographic Problems of the Population of the Republic of Kazakhstan (1990–the beginning of 2000)”, <https://e-history.kz/en/contents/view/210> Erişim Tarihi: 19.12.2019.
- GIZZATOV, Vyacheslav, “Negotiations on the Legal Status of the Caspian Sea 1992–1996: view from Kazakhstan”, *The Caspian: Politics, Energy and Security*, Curzon, 2004, s. 42-54.
- GOKKUS, Berrat, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 yıllık müzakereler Sonunda Belli Oldu”, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu> Erişim tarihi: 23.11.2020.
- GORBAÇOV, Mihail, *Jizn i Reformı (Hayat ve Reformları)*, (Novosti), Moskva, 1995.
- GÜNGÖR, Ebubekir, “Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır Ekonomisine Kömünizm Çerçevesinde Yaklaşımı”, *100. Yılında Sovyet İhtilal ve Türk Dünyası*, Ankara, 2018, s. 401-409.

- GÜRBÜZ, Yunus Emre, *Caught between Nationalism and Socialism: The Kazakh Alash Orda Movement in Continuity*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi–ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007.
- HANKS R. Reuel, *Central Asia: A Global Studies Handbook*, (ABC–CLIO Inc.), Santa Barbara, CA, 2005.
- HATİPOĞLU, Esra, “Güney Kafkasya ve Orta Asya’da ‘Büyük Güçler’ Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, Ankara, 2008.
- HAYİT, Baymirza, *Türkistan (Rusya ile Çin arasında)*, (Otağ yay.), Ankara, 1975.
- HEKİMOĞLU, Asem, “Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya’daki Enerji Politikaları”, *Bölgesel Küresel Politikalarda Orta Asya*, (SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.), Ankara–Türkistan, 2012.
- HENRIKSEN, Karl Erik, *Kazakhstan’s Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–University of Oslo), Oslo, 2013.
- HIDRALİ, Darhan, “Kazakistan’ın Hazar Politikaları”, *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, İstanbul, 2014, s.273-279.
- HOSKING, Geoffrey, *Russia and Russians: From the Earliest Time to the Present*, (Harvard University Press), New York, 2011.
- ILYASSOV, Yerik , *Avrupa Birliği’nin Orta Asya’ya Yönelik Politikası ve Kazakistan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010.
- İPEK, Pınar, “The Role of Oil and Gas in Kazakistan’s Foreign Policy: Looking East or West”, *Europe – Asia Studies Journal*, (Routledge), Abingdon–on –Thames, 2008.
- İSMAİL, Zeyneş, *Kazak Türkleri*, (Yeni Türkiye Yayınları), Ankara, 2002.
- KAHVECİ, Hayriye, *The Political Economy of Oil in Kazakhstan*, (Yayınlanmamış Doktora Tez–ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007.
- KALKAN, İbrahim, *Kazakistan’da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri*, (Arayış yay.), İstanbul, 2013.

- KAMALOV, İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, (SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.), Ankara, 2011.
- KANAPIYANOVA, Zhuldyz, “History of The Energy Sector Development and Kazakhstan’s Energy Potential”, *Eurasian Research Journal* 1(2), s.25-38 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/785104> Erişim tarihi: 01.12.2020.
- KAPPAROV, Nurzhan, *Petroleum Encyclopedia of Kazakhstan*, (Dzhuldas & Co Publishing House), Astana, 1999.
- KARA, Abdulvahap, Orkan Yeşilot, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, (İstanbul Ticaret Odası), İstanbul, 2011.
- KARACA, Ragıp Kutay, *Güç Olma Stratejisi Çin: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, (Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008.
- KARADENİZ, Ahmet, *Avrasya Stratejik Yaklaşımı açısından Kazakistan–Çin Enerji İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gebze, 2009.
- KARENOV, Raşit, “Sovremennoye Sostoyaniye i Priyoretetnyye Zadaçi Razvitiya v Perspektive Neftyanoy Otrastli v Mire i Kazahstane” (Dünya ve Kazakistan’da Petrol Endüstrisinin Öncelikli Gelişmesi ve Beklentileri), *Vestnik*, Karaganda, 2015, s.56-100.
- KARSIBEKOV, Yerden, “Velikiy Gazoviy Put” (Büyük Doğal Gaz Yol), *Vesti.kz*, <https://vesti.kz/money/34527/> Erişim tarihi: 03.12.2020
- KASE, *Neftgazovaya Otrast’ Respubliki Kazahstan*, (Kazakistan’ın Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisi) Almatı, 2019.
- KEMBAYEV, Zhenis, “Pravoviye Osnovi Partnerstva Mejdu Respublikoi Kazahstan i Evropeiskim Soyuzom” (Kazakistan ve Avrupa Birliği arasındaki Ortaklık için Yasal Çerçeve), *ResearchGate*, https://www.researchgate.net/publication/276279549_Pravoviye_osnovy_partnerstva_mezdu_Respublikoj_Kazahstan_i_Evropejskim_Souzum Erişim tarihi: 17.01.2021.
- KIRIMLI, Meryem *The Genesis of Kazakh Nationalism and Independent Kazakhstan: A History of Native Reactions to Russian-Soviet Policies*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi–Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999.

- KISACIK, Sina, “Kazakistan’ın Enerji Politikasında Rusya’nın Vazgeçilmez Konumu”, <http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/> Erişim tarihi: 03.02.2020.
- KOCAMAN, Muhammed, “Hazar Havzası’nın Hukuki Statüsü”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi 9(1)*, İzmir, 2018, s.99-114.
- KOLAKOWSKI, Mark, “History of Oil Prices”, *Investopedia*, <https://www.investopedia.com/history-of-oil-prices-4842834> Erişim tarihi: 08.05.2020.
- KORZHUBAYEV, Almas, “Cooperation Between Russia and China in the Energy Sector Interests, Problems and Prospects” <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/134/article/1427/> Erişim tarihi: 27.03.2020.
- KOTORNİÇENKO, Vladimir, “Neft v sisteme lend-liza: neftyanoy soyuz SSR i SŞA v godı Vtoroy mirovoy voynı” (Ödünç Verme Sistemindeki Petrol’ün Rölü: İkinci Dünya Savaşı sürecinde SSCB ve ABD ilişkisinde Enerji Birliği), *Ekonomičeskaya istoriya: Obozreniye*, Moskva, 2005.
- KRUGLEV, İvan, “Politika SŞA v Tsentral’noy Azii” (Orta Asya’da ABD Politikası), <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-ssha-v-tsentralnoy-azii-strategiya-shelkovogo-puti-1991-2011/viewe> Erişim tarihi: 04.12.2020.
- LAUMULİN, Murat, *Tsentralnaya Aziya v XXI Stoletii (XXI Yüzyıldaki Orta Asya)*, (KİSİ), Almaty, 2009.
- LIAO, Xuanli, “A Silk Road for Oil: Sino – Kazakh Energy Diplomacy”, *Journal Asia Pacific Business Review 7(2)*, London, 2016, s.39-51.
- “Central Asia and China’s Energy Security”, *The China and Eurasia Forum Quarterly 4(4)*, Austin, TX, 2006, s.61-71.
- MCKAY, John P., “Baku oil and Transcaucasian pipelines, 1883-1889: a study in Tsarist economic policy”, *Slavic Review 43(4)*, New York, 1984, s.604-623.
- MEHDİ, Pervin, *Hazar Denizi’nde Alternatif Boru Hattı Projeleri ve Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Kazakistan Dönemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi –İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010.

- MEYERHOFF, Arthur, “Soviet petroleum: History, technology, geology, reserves, potential and policy”, *Soviet natural resources in the world economy*, Chicago, 1983.
- MİRSKİY, Boris, “Blagodarnıy Vek” (Minnettar Asrı), https://forbes.kz/leader/blagodarniy_vek Erişim Tarihi: 03.11.2019
- MOMYNKULOV, Zhanat, “Rusya’nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan”, *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, (ed. Orhan Yeşilot), (Yeditepe), İstanbul, 2014.
- NAUSHANBAYEVA, Assem, *Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1999.
- NAZARBAYEV, Nursultan, *Kazahstanskiy put’ (Kazakistan Yolu)*, (“Almatı” izdatelstvo), Almatı, 2009.
- NCOC, *Otçet ob Ustoyçivom Razvitii za 2016 God (2016 Yılındaki İstikrarlı Gelişim Raporu)*, NCOC, Almatı, 2016.
- NOGAYEVA, Ainur, *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, 2011.
- NOVITSKIY, Dmitriy, Sergey Kuz’mın, Vyaçeslav İvanov, *İstoriya Stanovleniya Etapu Razvitiya Neftegazovoy Otrastli (Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisinin Gelişim Aşamalarının Tarihçesi)*, (İnnovatsiya), Tumen, 2017.
- NURPEİSOV, Kanat, *İstoriya Kazahstana (Kazakistan Tarihi)*, (Rauan), Almatı, 1993.
- OLCOTT, Martha Brill, *Central Asia’s Second Chance*, (Carnegie Endowment for International Peace), Washington, DC, 2005.
- *Kazmunaigaz: Kazakhstan’s National Oil and Gas Company*, (Rice University, James A.Baker III Institute for Public Policy), Houston, TX, 2007.
- The Kazakhs*, (Hoover University Press), Stanford, 1995.
- “Oil and Politics in Kazakhstan”, *Caspian Crossroads*, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm>, Erişim tarihi: 08.03.2020.

- ONGAROVA, Yerkinay, *Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi–Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya, 2015.
- ORAZGALIYEV, Serik, “Competition for pipeline export routes in the Caspian region: The new Great Game of the new Silk Road?”, *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, (Veruscript), London, 2007.
- ÖZDEMİR, Yavuz, *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007.
- PAKİN, Erkemen, “Energetičeskiy treugolnik: Kitay, Rossiya, Kazahstan” (Enerji Üçgeni: Çin, Rusya, Kazakistan), *Vserossiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal*, Novosibirsk, 2011, s. 36-51.
- PIPES, Richard, *The Formation of the Soviet Union*, (Harvard University Press), Boston, 1964.
- QOYGELDİYEV, Mambet, “Ultıldıqpen Küres Nauqanı” (Milliyetçiliğe Karşı Kampanya), *Sotsialistik Qazaqstan Gazeti (Sosyalistlik Kazakistan Gazetesi)*, Almatı, 1991, s.3.
- RAIMONDI, Pier, “Central Asia Oil and Gas Industry–The External Powers’ Energy Interests in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan”, *Econstor*, 2019, s. 1-74.
- RAŞİD, Ahmed, *Orta Asya’nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?*, (Cep Kitapları), İstanbul, 1996.
- ROY, Oliver, *The New Central Asia: The Creation of Nations*, (NYU Press), New York, 2000.
- RYWKIN, Michael, *Moscow’s Muslim Challenge: Soviet Central Asia*, (Routledge), New York, 1990.
- SAGINDIKOV, Rustem, “Kazahstansko-rossiyskiye diplomatičeskiye otnoşeniya: sostoyaniye i perspektivy” (Kazakistan-Rusya Diplomatik İlişkinin Durumu ve Beklentileri) <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstansko-rossiyskie-diplomatičeskie-otnoşeniya-sostoyanie-i-perspektivy> Erişim tarihi: 25.11.2020
- SAMEDOV, Parviz, *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, (Ankara Üniversitesi yay.), Ankara, 2002.

- SARAY, Mehmet, *Kazak Türkleri Tarihi: Kazakların Uyanışı*, (Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık), İstanbul, 1993.
- ŞAYINGAZI, Seyfolla, “Karacanbas Munayşılar Elge 50 Milyon Tonna Munay Tapsıradı”, *Egemen Qazaqstan*, <https://egemen.kz/article/168573-qaradganbas-munayshylary%C2%A0elge-50-million-tonna-munay-tapsyrdy> Erişim tarihi: 01.12.2020.
- SCHATZ, Edward, “What Capital Cities Say About State and Nation-Building”, *Nationalism and Ethnic Politics 9(4)*, London, 2004.
- SEVERTSEV, Nikolay, “Geologičeskiye nablyudeniya, sdelanniye N.Severtsovım i İ.Bortsovım, v zapadnoy çasti Kirgizskoy stepi v 1857 godu” (N.Severtsev ve İ.Bortsov’un Kırgız Bozkırlarının Batı Tarafında 1857 yılında Yaptığı Jeolojik Araştırmaları), *Gornıy Jurnal №5*, 1860, Almatı, s.89.
- SHALKEIVA, Zada, *Kazakistan Dış Politikasında Petrolün Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2009.
- SCHIAVANO, Antonio, *Kazakh National Identity (1917-2017)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi–LUISS), Rome, 2018.
- SOKOLSKY, Richard, Paul Stronski, “How Much Should the United Still Care About Central Asia?”, <https://carnegieendowment.org/2016/01/25/how-much-should-united-states-still-care-about-central-asia-pub-62575>, Erişim tarihi: 08. 08. 2020.
- SOMUNCUOĞLU, Anar, *ABD’nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2009.
- SORBELLO, Paolo, *The Role of Energy in Russian Foreign Policy towards Kazakhstan*, (Energy Brains), Milan, 2015.
- SUNY, Ronald Grigor, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*, (Oxford University Press), New York, 1998.
- ŞAKI, Çağlar, *Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi – Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2018.

- ŞUTTER, Robert, “Durability in China’s Strategy toward Central Asia–Reasons For Optimis”, *The China and Eurasia Forum Quarterly*, (Central Asia–Caucasus Institute Silk Road Studies Program), Austin, TX, 2008.
- TAİPOVA, Guzel, “Kaşagan Podojdet” (Kaşagan Beklensin), http://www.oilgas.kz/files/oilgas_03_2.pdf Erişim tarihi: 09.01.2020.
- TASMAHANBETULI, Serik, “Rus-Amerikan-Çin Nüfuz Mücadelesi Çerçevesinde Kazakistan Dış Politikasına Bakış”, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi), Ankara-Türkistan, 2012.
- TERİZOĞLU, Süleyman, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *OAKA 3 (5)*, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910573.pdf>, s.26-46 Erişim tarihi: 04.12.2020
- TOKAYEV, Kasımjomart, *Galibiyet*, (Kurmey Kitap Yayın Dağıtımı), Ankara, 2005.
- “Uluslararası topluluklarda”, *Kazakistan Tarihi Makaleleri*, (Türk Tarih Kurumu), Ankara, 2007.
- TOO “Energy Focus”, “Nefteprerabatıvayuşaya Otrasl’ Kazahstana: Spros i Predlojeniye” (Kazakistan’da Petrol Arıtma Endüstrisi: Arz ve Talep), *Kazenergy*, Astana, 2018, s.47-48.
- TURLIGULOV, Totay, *Qazaq Elinin Qısqaşa Tarihi*, (Rauan), Almatı, 1995.
- USMANOV, Zamir, “ES Gotov İskat’ Investitsii Dlya Gazoprovoda v Turmenii” (AB, Tyumen Doğal Gaz Boru Hattı için Yatırım Aramaya Hazır), <https://news.ru/world/turkmeniya-gazoprovod-investicii/> Erişim tarihi: 04.02.2020.
- UMAROVA, Zhanna, *Orta Asya’da Siyasi ve Ekonomik Bölgesel Güç Olarak Kazakistan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010.
- USLU, Kamil, “Hazar Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”, *Marmara İ.İ.B.F. Dergisi 21(1)*, İstanbul, 2006, s.99-130
- VERNADSKIY, George, *A History of Russia*, (Yale University Press), New Haven CT, 1965.
- YAVAŞ, Ahmet, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan’ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi–Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), İstanbul, 2012.

YENİKEYEFF, Shamil, *Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes*, (Oxford Institute for Energy Studies), Oxford, 2008.

YESDAULETOVA, Ardak, “Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution and Tendencies”, *Journal of US-China Public Administration* 6(4), Washington DC, 2009, s.31-39.

YILDIZ, Dursun, “Orta Asya'nın Su (Yönetimi) Sorunları ve Aral Gölünü Geri Döndürme Çabaları”,<http://www.hidropolitikakademi.org/wpcontent/uploads/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf> Erişim tarihi: 20.12.2019.

YÜCE, Çağrı, *Kafkasya ve Orta Asya: Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, (Ötüken), Ankara, 2006.

YÜKSEL, Fetih Ahmet, “Kazakistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Çevre Sorunları”, https://tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistanin_yeralti_kaynaklari_ve_cevre_sorunlari_405c642d-ef00-4eb4-bb4c-a5f87e56db17.pdf Erişim tarihi: 17.12. 2019.

ZHAO, Huasheng, “Central Asia in China's Diplomacy”, *In Central Asia: The View from Washington*, (New–York: M.E. Sharpe), Moscow–Beijing, 2007.

ZHYLKYSHBAYEVA, Meruyert, *Uluslararası İlişkilerde Kazakistan'ın Dış Politikası ve Petrol*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2001.

Aktsiyonernoje obşestvo “KazMunayGaz”, *Godovoy otçet 2018 (Yıllık Rapor 2018)*, (KMG), Astana, 2018.

Archive of the President of the Russian Federation, “Naçalo vstreçi s Prezidentom Kazahstana Nursultanom Nazarbayevım” (Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Görüşmenin Başlangıcı), http://archive.kremlin.ru/appears/2006/01/25/1432_type63377_100650.shtml, Erişim tarihi: 12.03.2020.

Atrav NPZ, *Godovoy otçet 2019 (Yıllık Rapor 2019)*, (KazMunayGaz), Atrav, 2019.

Azattyq Ryhy, “Dobıça Gaza Uveličitsya na 52%” (Gaz Üretimi %52'ye Artacaktır), <https://rus.azattyq-ruhy.kz/economics/3170-dobycha-gaza-v-kazahstane-k-2040-godu-velichitsia-na-52> Erişim tarihi:22.11.2020.

Encyclopedia Britannica, “Kazakistan”, <https://www.britannica.com/place/Kazakhstan>
Erişim tarihi: 15.12.2019.

KazMunaiGas Exp, *Annual Report 2010*,
<https://www.investegate.co.uk/ArticlePrint.aspx?id=201104260737274289F> Erişim
tarihi: 04.12.2020

Kazakistan.kz, “Kazakistan Doğal Gaz Boru Hatları”, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-dogal-gaz-boru-hatlari/> Erişim tarihi: 05.02.2020.

Kazakhstan Foreign Ministry Press Service, “Kazakhstan seeking closer strategic partnership with the USA”, <http://en.government.kz/site/news/052007/11> Erişim tarihi: 10.08. 2020.

Kazinform, “Qumkoldün Qor Auleti 160 Milyon Ton Munay Jane 19 Milyar Metreküp Bagalandı”, https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-kor-aleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy_a2404320, Erişim tarihi: 14.01.2020

KazMunaiGas, “KazMunayGaz–Pererabotka i Marketing” (KazMunayGaz: Arıtma ve Pazarlam), *Godovoy otçet 2010 (Yıllık Rapor 2010)*, Astana, 2010.

KazMunaiGas, “PNHZ: İstoriya i Sovremennost” (Pavlodar Petrokimya Tesisi Tarihi ve Modernliği), https://www.pnhz.kz/refinery/refinery_history/, Erişim tarihi: 17.01.2020.

KazMunaiGas, “Structure of Assets”, <http://www.kmg.kz/index.cfm?tid=22> Erişim tarihi: 08.02.2020.

Kursiv, “Eksport Kazahstanskogo Gaza za God Vyros do %15” (Kazakistan Doğal Gaz İhracatı %15’ye Arttı) <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-01/eksport-kazahstanskogo-gaza-za-god-vyros-na-15> Erişim tarihi: 22.11.2020.

-----“CNPC Zavershila Modernizatsiyu řımkentского NPZ”, (CNPC, şımkent Rafinerisinin Geliştirme İşlerini Tamamlar) <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2018-08/cnpc-zavershila-modernizaciyu-shymkentского-npz?page=113>
Erişim tarihi: 28.11.2020.

Ministry of Finance of Republic Kazakhstan, “National Oil Fund” Ministry of Finance Website, <http://www.nationalfund.kz/index.php?uin=1120634759&lang=rus> Erişim tarihi: 08.02.2020.

Munayschy Public Foundation, *Petroleum encyclopaedia of Kazakhstan*, Almaty, 2005.

Neft Kapital, “Reç’ ob İmporte po Kazakstansko-Kitayskomu Nefteprovodu” (Kazakistan – Çin Boru Hattı ile İthat Edilen Petrol), <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu> Erişim tarihi: 13.04.2020.

NK Rosneft, “Geologorazvedka” (Jeolojik Araştırma), <https://www.rosneft.ru/business/Upstream/> Erişim Tarihi: 05.03.2020.

Novaya Epoha, “Lukoil İvestiroval 9 milyard dollarov v Ekonomiku Kazahstana” (Lukoil Şirketi, Kazakistan Ekonomisine 9 Milyar Dolar Yatırım Yaptı), <https://yenicag.ru/lukoil-investiroval-9-mlrd-v-yekonomi/284994/> Erişim Tarihi: 05.03. 2020.

PetroChina, *Annual Report–2018*, (PetroChina LTD), Hong Kong, 2018.

PetroKazakhstan, “Neftepererabotka” (Petrol Arıtımı) , http://www.petrokazakhstan.kz/rus/pages/oil_processing.html, Erişim: 17.01.2020

U.S. Department of States, “U.S. Relations with Kazakhstan” <https://www.state.gov/u-s-relationswithkazakhstan/#:~:text=Bilateral%20Economic%20Relations,the%20oil%20and%20gas%20sector>, Erişim tarihi: 17.01.2021

“Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”, BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> Erişim tarihi: 23.11.2020.

“Companies Assets,” KTO Website, <http://www.kaztransoil.kz/index.html?id=272> Erişim tarihi: 03.12.2020.

“CPC Marine Terminal April shipments”, <http://www.cpc.ru/EN/press/releases/2020/Pages/20200506.aspx>, Erişim tarihi: 09.01.2021

“CNPC in Kazakhstan”, CNPC http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml Erişim tarihi: 01.12.2020

“Gazovaya Otrasl’ Kazahstana” (Kazakistan Doğal Gaz Endüstrisi), https://neftegaz.ru/analysis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazahstana/ Erişim tarihi: 24.01.2020.

- “Gazovaya Era Kazahstana” (Kazakistan Doğal Gaz Çağı), Expert Kazakhstan, <http://expertonline.kz/a15198/> Erişim tarihi: 24.01.2020.
- “Gazoprovod Tsentral’naya Aziya–Kitay” (Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı), VBW Engineering, https://vbw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1365:gazociag-azja-srodkowa-chiny-4&catid=64&lang=RU&Itemid=341 Erişim tarihi: 03.12.2020.
- “GPZ-3 Krupny İ Investitsiyonnyy Proyekt” (GPZ-3 Büyük Yatırım Projesi), CNPC-AMG http://www.cnpc-amg.kz/?p=nov_7 Erişim tarihi: 02.12.2020
- “İstoriya Çernogo Zolota: 5 Vajneyşih Sobitiy Neftegazovoy Otrastli Kazahstana” (Petrolün Tarihi: Kazakistan Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisindeki En Önemli 5 Olay), Informburo, <https://informburo.kz/stati/istoriya-chyornogo-zolota-5-vazhneyshih-sobytii-neftegazovoy-otrasli-kazahstana.html> Erişim tarihi: 30.11.2020
- “İstorii Kompanii” (Şirket Tarihi), ÖzenMunayGaz, <http://www.ozen.kz/rus/about/istoriya/>, Erişim tarihi: 10.01.2020
- “İstroriya Neftyanoy Promışlennosti” (Petrol Endüstrisinin Tarihi), Asotsiyatsiya Kazahstantsev RGU nefti i gaza imeni İ.M. Gubkina, <http://gubkintsy.kz/istoriya-kazahstana-po-nefti> Erişim tarihi: 30.11.2020.
- “Kak İzmenilas’ Gazovaya Otrast’ Kazahstana za 60 let” (60 Yıl İçerisinde Kazakistan Doğal Gaz Sektörü Nasıl Değişti), SK NEWS, <https://sknews.kz/news/view/foto-kak-izmenilasy-gazovaya-otrasly-za-60-let> Erişim tarihi: 18.02.2020.
- “Karajanbas”, Gazprom, <https://neftegaz.ru/tech-library/mestorozhdeniya/142154-karazhanbas/> Erişim tarihi: 12.01.2020.
- “Karajanbas”, Neftyaniki: Neft i Gaz (Petrolcüler: Petrol ve Doğal Gaz), <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777> Erişim tarihi: 12.01.2020
- “Kaspiyskiy Truboprovodniy Konsortsiyum” (Hazar Boru Hattı Konsorsiyum), Panorama, <http://www.cpc-online.ru/about/> Erişim tarihi: 03.12.2020.
- “Kazahstan Uveličit Eksport Nefti v Kitay” (Kazakistan Çin’e Giden Petrol İhracatını Artırdı), <https://nedra.kz/news/kazahstan-uvlichit-eksport-nefti-v-kitaj> Erişim tarihi: 09.07.2020.

“Kazakhstan: Oil Consortium Wrangles with Government Officials Over Kashagan Oil Field”, Eurasianet

<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav090507.shtml> Erişim tarihi: 08.01.2020.

“Kitay Uveličit İmport Nefti na %2” (Çin, Petrol İthalini %2 Artırdı), The Wall Street Journal, <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2020-05/kitay-uvelichit-import-nefti-na-2> Eriřim tarihi: 09.07.2020.

“Kitay Pritormozil Zakupki Gaza v Sredney Azii” (Çin, Orta Asya Doğal Gaz Satın Alımını Durdurdu), EADaily, <https://easily.com/ru/news/2020/08/03/kitay-pritormozil-zakupki-gaza-v-sredney-azii> Erişim tarihi: 03.12.2020

“Kunduzay Erimbetova, “Social and Demographic Problems of the Population of the Republic of Kazakhstan (1990–the beginning of 2000)”, <https://e-history.kz/en/contents/view/210> Erişim Tarihi: 19.12.2019.

“Orta Asya–Çin Doğal Gaz Hattı Çin’e 270 milyar metreküp Doğal Gaz Taşıdı”, ORASAM, <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/2133-orta-asya-in-do-al-gaz-hatti-in-e-270-milyar-metrek-p-do-al-gaz-ta-idi> Erişim tarihi: 03.12.2020.

“Ot Karaşangulya do Kaspiyskogo Şel’fa” (Karaşungul’dan Hazar Havzası’na kadar), Petroleum Kazakhstan Analytical Journal, <https://www.petroleumjournal.kz/index.php?p=article&aid1=115&aid2=613&id=1421&outlang=1> Erişim tarihi: 30.11.2020.

“Na Pereputye Kazahstanskoy Nefti” (Kazakistan Petrolü’nün Kavşığında), <https://informburo.kz/mneniya/sergey-smirnov/na-perepute-eksportnyh-marshrutov-kazahstanskoy-nefti.html>, Erişim tarihi: 22.01.2020.

“Naçalo Vstreçi s Prezidentım Nursultanom Nazarbayevım” (Cumhurbaşkan Nursultan Nazarbayev’in Görüşmesi),

http://archive.kremlin.ru/appears/2006/01/25/1432_type63377_100650.shtml, Erişim tarihi: 12.03.2020

“National Oil Fund”, Ministry of Finance Website,

<http://www.nationalfund.kz/index.php?uin=1120634759&lang=rus> Erişim tarihi: 08.02.2020

- “Neft i Gaz Mangıslaka” (Mangistav Petrol ve Doğal Gaz’ı), Yessenov University, <http://www.lib.yu.edu.kz/ru/culture> Erişim tarihi: 30.11.2020.
- “Population of Kazakhstan” <https://www.orexca.com/kazakhstan/population.htm> Erişim tarihi: 19.12.2019.
- “Proyektı po Razvedke i Dobiçe” (Keşif ve Üretim Projeleri), QazMunayGaz <https://www.kmg.kz/rus/deyatelnost/project/prd/> Erişim tarihi: 01.12.2020.
- “Regulation no. 233/2014 establishing a financing instrument for development cooperation fort the period 2014–2020”, European Parliament/Council of the European Union https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/deve/ Erişim tarihi: 17 Ağustos 2020.
- “Rodina Rossiyskogo Gaza” (Rus Doğal Gazının Ana Vatanı), Art Studio Brand History, <http://asbh.ru/rodina-rossijskogo-gaza/> Erişim tarihi: 24.01.2020.
- “Rojdeniye Legendı Stroitel’stvo Transkontinental’noy Sistemi Gazoprovodov Srednyaya Aziya Tsentr” (Orta Asya–Merkez Doğal Gaz Boru Hattı Sistemi’nin İnşası), Gazprom Transgaz Saratov sitesi, <https://saratov-tr.gazprom.ru/about/history/50-let-transkontinentalnoj-si/> Erişim tarihi: 04.12.2020
- “Srednyaya Aziya Tsentr–Naçalo İstorii Gazovoy Otrastli Kazahstana (Orta Asya–Merkez Doğal Gaz Boru Hattı’nın Başlangıcı), ZAKON.KZ <https://www.zakon.kz/4875218-srednyaya-aziya-tsentr-nachalo-istorii.html> Erişim tarihi: 24.01.2020.
- “Şimkentskiy Neftepererabatıvayuşiy Zavod” (Çimkent Petrol Rafinerisi), Energy.base, <https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery> Erişim tarihi: 03.12.2020.
- “V Aktav Podpisali Konventsıya o Pravovom Statuse Kaspiyskogo Morya. Çto eto znaçit?” (Aktav’da Hazar Denizi’nin Yasal Statüsü’ne İlişkin Bir Sözleşme İmzalandı. Bu Ne Anlama Geliyor?), Infroburo, <https://infroburo.kz/stati/v-aktau-podpisali-konvenciyu-o-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya-çto-eto-znachit.html> Erişim tarihi: 04.12.2020

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Togzhan Turganbayeva

Doğum Yeri ve Yılı: ●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●

Yabancı Dili: Rusça, İngilizce ve Türkçe

E-posta ●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●

Eğitim Durumu

Lisans: Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Termümanlık -
Mütercimlik

Yüksek Lisans: AEÜ, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana
Bilim Dalı

Yayınlar : “The Impact of Oil and Natural Gas to the Foreign Policy of
Kazakhstan”, ESAM Ekonomik Araştırmalar Dergisi, İstanbul, 2020.